

ՄԱՐԻՆԵ ՄԻՔԱՅԵԼՅԱՆ

**ԲՈՒՆՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԶՈՀԻ
ՀՈԳԵԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ**

ՈՒՍՈՒՄՆԱՄԵԹՈԴԱԿԱՆ ՁԵՌՆԱՐԿ

ԵՐԵՎԱՆ
ՃԱՐՏԱՐԱԳԵՏ
2016

ՀՏԴ 159.9(07)
ԳՄԴ 88գ7
Մ 780

Հրատարակության է երաշխավորվել Երևանի պետական համալսարանի փիլիսոփայության և հոգեբանության ֆակուլտետի գիտական խորհրդի կողմից՝ հաստատված 27.06.16թ.

Հրատարակության է երաշխավորվել Խ. Աբովյանի անվան Հայկական պետական մանկավարժական համալսարանի կրթության հոգեբանության և սոցիոլոգիայի ֆակուլտետի գիտական խորհրդի կողմից՝ հաստատված 01.12.16թ.

Գրախոսներ՝ Հոգեբ. գիտ. դոկտոր, պրոֆեսոր **Ս.Ռ. Գևորգյան**
Հոգեբ. գիտ. դոկտոր, պրոֆեսոր **Հ.Մ. Ավանեսյան**

Միքայելյան Մ.Ա.

Մ 780 Բռնության և զոհի հոգեբանություն: Ուսումնամեթոդական ձեռնարկ /
Մ.Ա. Միքայելյան; ՀԱՊՀ. – Եր.: Ճարտարագետ, 2016. - 164 էջ:

Ձեռնարկը նպատակաուղղված է սոցիալ-հոգեբանական նոր բնագավառի՝ զոհաբանության ուսումնասիրությանը: Ներկայացվում են զոհաբանության առարկան, խնդիրները, զարգացման միտումները, բռնության և զոհի հոգեբանության մեթոդները, զոհերի տարաբնույթ դասակարգումները, անձի զոհային հատկանիշները: Քննարկվում են բռնության տեսակները և հիմնական ձևերը, ընտանեկան բռնության զոհերի հոգեբանական առանձնահատկությունները, դպրոցական բռնության պատճառները և հետևանքները, աշխատավայրում կիրառվող բռնության՝ մոբբինգի դրսևորումները: Դիտարկվում են զոհայցելուի հետ իրականացվող խորհրդատվական աշխատանքի յուրահատկությունները, հոգեթերապիայի հիմնական փուլերը, այցելուի դիմադրությունը փոփոխությունների հանդեպ և հոգեթերապևտի քայլերն՝ ուղղված այցելուի դիմադրության հաղթահարմանը:

Ձեռնարկը նախատեսված է բուհերի հոգեբանության ֆակուլտետների դասախոսների, ասպիրանտների, ուսանողների, անձի զոհայնության ուսումնասիրությամբ զբաղվող մասնագետների լայն շրջանակի համար:

ՀՏԴ 159.9(07)
ԳՄԴ 88գ7

ISBN 978-9939-72-474-4

© Միքայելյան Մ.Ա. 2016

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ	5
“Բռնության և զոհի հոգեբանություն” դասընթացի ուսումնաթեմատիկ պլան.....	10
ԴԱՍԸՆԹԱՑԻ ԲԱԺԻՆՆԵՐԻ ԵՎ ԹԵՄԱՆԵՐԻ ՀԱՄԱՌՈՏ ԲՆՈՒԹԱԳԻՐ	11
ԴԱՄԱԽՈՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ	19
ԳԼՈՒԽ 1. ԶՈՀԱԲԱՆՈՒԹՅԱՆ ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ	19
1.1 Զոհաբանության առարկան, խնդիրները, առաջացման պատմությունը.....	19
1.2 Զոհաբանության մեթոդները	32
1.3 Զոհերի դասակարգումը	52
1.4 Անձի զոհային հատկանիշները.....	64
ԳԼՈՒԽ 2. ԲՈՆՈՒԹՅԱՆ ԶՈՀԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ	83
2.1 Բռնության տեսակները և ձևերը.....	83
2.2 Ընտանեկան բռնություն	97
2.3 Բռնությունը դպրոցում	114
2.4 Մոբբինգ	124
ԳԼՈՒԽ 3. ԶՈՀԱՅՆՈՒԹՅԱՆ ՀՈԳԵԹԵՐԱՊԻԱ	135
3.1 Զոհ-այցելուի հետ իրականացվող հոգեթերապևտիկ աշխատանքի յուրահատկությունները	135
3.2 Զոհայնության հոգեթերապիայի փուլերը	141
Ռեֆերատի թեմաներ	155
Գրականության ցանկ ռեֆերատների համար.....	157
Գիտելիքների ստուգման հարցաշար.....	162

ՆԵՐԱՇՈՒԹՅՈՒՆ

Ձոհաբանությունը սոցիալ-հոգեբանական հետազոտությունների բնագավառ է, որն ուսումնասիրում է սոցիալականացման անբարենպաստ պայմանների գոհ դարձած մարդկանց՝ անվտանգության նորմայից շեղվող վարքը: Ձոհաբանությունը հոգեբանության հարաճուն զարգացող և հեռանկարային ճյուղերից է. նրա հետազոտության հիմնական ուղղություններն են՝ անձի գոհայնության ձևավորման ընդհանուր տեսության մշակումը, անձի գոհայնության հոգեախտորոշման և շտկման մեթոդների ու տեխնիկաների մշակումը, անձի գոհային հատկանիշների ձևավորման կանխարգելումը:

“Բռնության և գոհի հոգեբանություն” դասընթացի նպատակն է ուսանողներին ծանոթացնել գոհաբանության առարկային, խնդիրներին, գործառույթներին, զարգացման պատմությանը և ժամանակակից միտումներին, գոհերի և բռնության հիմնական տեսակներին ու ձևերին, բռնության գոհերի հոգեբանական առանձնահատկություններին, գոհայնության հոգեթերապիայի յուրահատկություններին:

Դասընթացը բաղկացած է երեք հիմնական բաժիններից:

Առաջին բաժինը՝ **գոհաբանության ներածությունը**, ուսանողներին հնարավորություն է ընձեռում ծանոթանալ առարկայի վերաբերյալ տարբեր մոտեցումներին, գոհաբանության լայն և նեղ իմաստներին: Ընդգծվում է գոհաբանության ընդհանուր և յուրահատուկ մեթոդների կիրառման կարևորությունը: Ուսանողներին ներկայացվում են գոհաբանության առանցքային հասկացությունները, գոհերի տարատեսակ դասակարգումները, փորձ է արվում բացահայտել իդեալական գոհի դիմանկարը: Քննարկվում են անհատական գոհայնության առանձնահատկությունները, վախը՝ որպես գոհային վարքագծի բնորոշ հատկանիշ, ներանձնային և միջանձնային կոնֆլիկտները գոհային վարքագծում: Ընդգծվում է

յուրաքանչյուր մարդու կողմից սեփական վարքագծի ինքնաձեռնարկով և ինքնազգեստով ընդունակության կիրառման անհրաժեշտությունը:

Երկրորդ՝ **բռնության գոհաբանություն** բաժնում, ներկայացվում են հոգեբանական, ֆիզիկական, սեռական, տնտեսական բռնությունը, բռնության հիմնական ձևերը, տրվում է ազդեցիկ բնութագիրը, կատարվում է բռնության և ազդեցիկ համեմատական ուսումնասիրություն և վերլուծություն: Հաջորդիվ քննարկվում է ընտանեկան բռնության երևույթը՝ ընտանեկան բռնության ճգնաժամային փուլերը, ընտանեկան բռնության գոհերի և բռնացողների առանձնահատկությունները: Ուսանողները հնարավորություն են ստանում ճանաչել նաև դպրոցական բռնության գոհերի և բռնարարքի հակվածություն ունեցող երեխաների յուրահատկությունները, դպրոցական բռնության հետևանքները: Ուսումնասիրվում է աշխատավայրում կիրառվող բռնությունը՝ մոբբինգը, կարևորվում է մոբբինգի պատճառների, դրսևորումների իմացությունը:

Երրորդ՝ **գոհայնության հոգեթերապիա** բաժնում, ներկայացվում են գոհ-այցելուի հետ իրականացվող խորհրդատվական աշխատանքի յուրահատկությունները, հոգեթերապիայի անհրաժեշտ պայմանները: Ուսանողները ծանոթանում են հոգեթերապիայի սկզբնական, միջին և ավարտական փուլերին: Կարևորվում է գոհ-այցելուի հետ աշխատելու համար անհրաժեշտ կիրառական հմտությունների ձևավորումը: Դիտարկվում են խորհրդատվական բնույթի հարցեր՝ այցելուի դիմադրությունը փոփոխությունների հանդեպ, հոգեթերապևտի կողմից դիմադրության հաղթահարմանն ուղղված քայլերի հաջորդականությունը:

Դասընթացի շրջանակերում ձեռք բերված տեսական գիտելիքները և կիրառական հմտությունները նպաստում են ուսանողների վերլուծահամադրական մտքի զարգացմանը, հոգեբանական երևույթները համակողմանիորեն ուսումնասիրելու և ստեղծագործական լուծումներ տալու կարողության ձևավորմանը, անհատի գոհային վարքագծի ճանաչմանը, ինչպես նաև սեփական

զոհային հատկանիշների գիտակցմանն ու հնարավորինս հաղթահարմանը:

“Բռնության և զոհի հոգեբանություն” դասընթացի **կրթական վերջնարդյունքները**. առարկան ուսումնասիրելուց հետո ուսանողը պետք է.

ԻՄԱՆԱ՝

- Զոհաբանության առարկան, խնդիրները, նպատակները,
- Զոհաբանության հիմնական մեթոդները,
- Զոհերի դասակարգումը,
- Անձի զոհային հատկանիշները,
- Բռնության տեսակները, բռնության և ագրեսիայի յուրահատկությունները,
- Երեխայի հանդեպ բռնության տեսակները, դպրոցում բռնության ենթարկվող երեխայի առանձնահատկությունները,
- Ընտանեկան բռնության զոհերի բնութագրական հատկանիշները,
- Մոբբինգի պատճառները և արտաքին դրսևորումները:

ԿԱՐՈՂԱՆԱ՝

- Բնութագրել զոհային վարքագծի առանձնահատկությունները,
- Տարբերակել ընդհանուր և հատուկ, անձնային և իրադրային զոհայնությունը,
- Ներկայացնել իդեալական զոհի դիմանկարը,
- Ձևակերպել և մեկնաբանել սեփական տեսակետները զոհայնության և զոհայնացման գործընթացների վերաբերյալ,
- Ստեղծել ներառարկայական կապեր բռնության, ադրիկտիվ վարքագծի, քրեական, տրավմատիկ, տեխնիկական անվտանգության, ապակառուցողական պաշտամունքներում ներգրավվածության զոհաբանությունների միջև,

- Ստեղծել միջառարկայական կապեր զոհաբանության և անձի, զարգացման, իրավաբանական, սոցիալական հոգեբանության միջև,
- Կատարել հետազոտական աշխատանքներ՝ կիրառելով զոհաբանության մեթոդները,
- Կատարել սեփական վարքագծի ինքնածրագրավորում:
ՏԻՐԱՊԵՏԻ՝
- Բռնության և զոհի հոգեբանության եզրութաբանական համակարգին,
- Բռնության զոհերի հետ իրականացվող հոգեախտորոշիչ աշխատանքների հմտություններին,
- Զոհ-այցելուի հետ իրականացվող հոգեթերապիայի փուլերին,
- Զոհ-այցելուի դիմադրության հաղթահարմանն ուղղված հոգեթերապիայի քայլերին,
- Մորբիոզային իրավիճակից դուրս գալու հանձնարարականներին:

“Բռնության և զոհի հոգեբանություն” առարկան դասավանդվում է Հայկական պետական մանկավարժական համալսարանի և Երևանի պետական համալսարանի հոգեբանության ֆակուլտետներում: Որպես դասընթացի յուրացման նախապայման՝ անհրաժեշտ է գիտելիքներ ունենալ “Տարիքային հոգեբանություն”, “Անձի հոգեբանություն”, “Սոցիալական հոգեբանություն” առարկաներից:

Դասընթացը կարող է օգտակար լինել “Անձի հոգեբանություն և հոգեբանական խորհրդատվություն”, “Սոցիալական և քաղաքական հոգեբանություն”, “Զարգացման հոգեբանություն”, “Ընտանիքի հոգեբանություն”, “Կիրառական հոգեբանություն”, “Կլինիկական հոգեբանություն և հոգեթերապիա”, “Իրավաբանական հոգեբանություն”, “Սոցիալական աշխատանք”, “Կրթության կառավարում” մագիստրոսական ծրագրերի ուսանողների համար:

Ուսուցման հիմնական ձևերը.

- Դասախոսություններ (ինտերակտիվ և բանավեճային),
- Մեմինարներ (հարցում, ներկայացումներ, քննարկումներ, խմբային աշխատանքներ),
- Գործնական աշխատանքներ (հարցարաններ, հարցազրույցներ, խմբային աշխատանքներ, քննարկումներ),
- PPT պրեզենտացիաներ,
- Ընթացիկ ստուգումներ (բանավոր և գրավոր):

Առարկան մագիստրոսական մասնագիտացման ծրագրի շրջանակներում տրամադրում է 3 կրեդիտ:

Գիտելիքների ստուգման համակարգը.

Ուսումնական առարկայի գնահատման գումարային արդյունքները և կշիռը ՀՊՄՀ-ում ընդգրկում են հետևյալ բաղադրիչները՝

- Բաղադրիչ 1- 10% (մասնակցություն),
- Բաղադրիչ 2- 30% (առաջին միջանկյալ ստուգում՝ ռեֆերատ),
- Բաղադրիչ 3- 30% (երկրորդ միջանկյալ ստուգում՝ ստուգողական աշխատանք),
- Բաղադրիչ 4- 30% (ընթացիկ ստուգում):

Ուսումնական առարկայի գնահատման գումարային արդյունքները ԵՊՀ-ում ընդգրկում են հետևյալ բաղադրիչները՝

- Մասնակցություն դասաժամերին՝ 2 միավոր,
- Մեկ ընթացիկ բանավոր ստուգում (ռեֆերատ)՝ գնահատվում է 4 միավորի սահմաններում,
- Մեկ ընթացիկ գրավոր ստուգում՝ գնահատվում է 4 միավորի սահմաններում,
- Եզրափակիչ բանավոր քննություն՝ գնահատվում է 10 միավորի սահմաններում:

“ԲՈՒՆՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՋՈՂԻ ՀՈԳԵԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ” ԴԱՍԸՆԹԱՑԻ ՈՒՍՈՒՄՆԱԹԵՄԱՏԻՎ ՊԼԱՆ

Դասընթացի ժամաքանակի բաշխումն ըստ թեմաների և լսարանային աշխատանքի ձևերի կատարվել է ինչպես առկա, այնպես էլ հեռակա ուսուցման համար:

Դասընթացի ժամաքանակի բաշխումն ըստ թեմաների և աշխատանքի ձևերի առկա և հեռակա¹ ուսուցման համար

ԹԵՄԱՆԵՐ	Լսարանային ժամեր	Դասախոսություն	Սեմինար
ԲԱԺԻՆ 1. ՋՈՂԱԲԱՆՈՒԹՅԱՆ ՆԵՐԱՇՈՒԹՅՈՒՆ	10 (6)	8 (6)	2 (0)
Թեմա 1.1 Ձոհաբանության առարկան, նպատակը, խնդիրները, առաջացման պատմությունը	2 (1)	2 (1)	
Թեմա 1.2 Ձոհաբանության մեթոդները	2 (1)	2 (1)	
Թեմա 1.3 Ձոհերի դասակարգումը	2 (2)	2 (2)	
Թեմա 1.4 Անձի զոհային հատկանիշները	4 (2)	2 (2)	2 (0)
ԲԱԺԻՆ 2. ԲՈՒՆՈՒԹՅԱՆ ՋՈՂԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ	10 (4)	8 (4)	2 (0)
Թեմա 2.1 Բռնության տեսակները և ձևերը	2 (1)	2 (1)	
Թեմա 2.2 Ընտանեկան բռնություն	2 (1)	2 (1)	
Թեմա 2.3 Բռնությունը դպրոցում	2 (1)	2 (1)	
Թեմա 2.4 Մոբինգ	4 (1)	2 (1)	2 (0)
ԲԱԺԻՆ 3. ՋՈՂԱՅՆՈՒԹՅԱՆ ՀՈԳԵԹԵՐԱՊԻԱ	6 (2)	4 (2)	2 (0)
Թեմա 3.1 Ձոհ-այցելուի հետ իրականացվող հոգեթերապևտիկ աշխատանքի յուրահատկությունները	2 (1)	2 (1)	
Թեմա 3.2 Ձոհայնության հոգեթերապիայի փուլերը	4 (1)	2 (1)	2 (0)
ԸՆԴԱՄԵՆԸ	26 (12)	20 (12)	6

¹ Հեռակա ուսուցման համար նախատեսված ժամաքանակը նշված է փակագծերում

ԴԱՍԸՆԹԱՑԻ ԲԱԺԻՆՆԵՐԻ ԵՎ ԹԵՄԱՆԵՐԻ ՀԱՄԱՌՈՏ ԲՆՈՒԹԱԳԻՐ

ԲԱԺԻՆ 1. ՁՈՀԱԲԱՆՈՒԹՅԱՆ ՆԵՐԱՇՈՒԹՅՈՒՆ

1.1 Ձոհաբանության առարկան, խնդիրները, առաջացման պատմությունը

- Ձոհաբանության առարկան, նպատակը, ուսումնասիրման խնդիրները
- Ձոհաբանության վերաբերյալ մոտեցումները, զոհաբանության լայն և նեղ իմաստները
- Ձոհաբանության հիմնական հասկացությունները
- Ձոհաբանության պատմական զարգացումը
- Ձոհաբանության գործառույթները և զարգացման հեռանկարները

1.2 Ձոհաբանության մեթոդները

- Դիտման և գիտափորձի մեթոդներ
- Արխիվային ուսումնասիրություններ և անկախ փորձագետների գնահատման մեթոդ
- Փոխակերպված հարցազրույց
- Թեստերի մեթոդը զոհաբանության մեջ՝ թեստ-հարցարաններ և պրոյեկտիվ թեստեր
- Մոդելավորման և զոհաբանական քարտեզի կառուցման մեթոդներ

1.3 Ձոհերի դասակարգումը

- "Ձոհի" բնորոշումները
- Ձոհերի տեսակները (Վ.Ս. Մինսկայա, Բ. Խոլիստ, Դ.Վ. Ռիվման, Ս.Յու. Պլոտնիկովա)
- Իդեալական զոհի դիմանկարը

1.4 Անձի զոհային հատկանիշները

- Անհատական զոհայնության բաղկացուցիչները
- Տարբեր հանցագործությունների զոհերի բնութագրական գծերը
- Վախը որպես զոհային վարքագծի բնորոշ հատկանիշ, վախի դրսևորման ձևերը
- Ներանձնային և միջանձնային կոնֆլիկտները որպես զոհածին գործոններ
- "Պարտվողի" հոգեբանական առանձնահատկությունները
- Մեփական վարքագծի ինքնաձրագրավորումը

Թեմաներ քննարկման և ինքնուրույն աշխատանքի համար

1. Հասարակության կողմից զոհերի տարբեր տեսակների նկատմամբ ցուցաբերվող վերաբերմունքի ձևերը և մոդելները
2. Չոհ դառնալու նախատրամադրվածությունը հոգեվերլուծության տեսանկյունից
3. Ապակառուցողական պաշտամունքներում ներգրավվածության զոհաբանություն
4. Ագրեսիվ, ակտիվ, նախաձեռնող, պասիվ, քննադատականություն չունեցող զոհերի բնութագիրը
5. Գերզոհայնություն և թերզոհայնություն
6. Դաստիարակությունը որպես զոհային գործոն
7. Բռնության ենթարկված երեխայի հետ իրականացվող հարցազրույցի առանձնահատկությունները

Հիմնական գրականություն

1. Барановский Н.А. Введение в виктимологию: Учеб. – метод. пособие. – Мн.: «БИП – С», 2002.
2. Бумаженко Н.И. Виктимология: учеб.-метод. пособие: [для студентов]. – Витебск: ВГУ, 2010.
3. Варчук Т.В., Вишневецкий К.В. Виктимология: уч. пособие для студентов вузов. – М.: ЮНИТИ – ДАНА: Закон и право, 2008.
4. Ившин В.Г., Идрисова С.Ф., Татьяна Л.Г. Виктимология: Учебное пособие.- М., Волтерс Клувер, 2011.
5. Ким Е.П., Михайличенко А.А. Виктимология: проблемы теории и практики: учеб. пособие. - Хабаровск, 2004.

6. Малкина-Пых И.Г. Психология поведения жертвы. - М.: Изд. Эксмо, 2006.
7. Ривман Д.В., Устинов В.С. Виктимология. - СПб.: Питер, 2000.
8. Туляков В.А. Виктимология (социальные и криминологические проблемы). Одесса, 2000.
9. Франк Л.В. Виктимология и виктимность. - Душанбе, 1972.
10. Фурманов И.А. Агрессия и насилие: Диагностика, профилактика и коррекция. – СПб.: Речь, 2007.
11. Христенко В.Е. Психология поведения жертвы. Ростов-н/Д.: Феникс, 2004.
12. Hentig H. The Criminal and His Victim (Studies in the Sociobiology of Crime). — N.Y., 1948.
13. Mendelsohn B. A new branch of bio-psychological science: La victimology //Revue Internationale de Criminologie et de Police Technique. 1956, N 2.
14. Wallance H. Victimology: legal, psychological and social perspectives. Boston, Mass., USA: Allyn and Bacon, 1998.

Լրացուցիչ գրականություն

1. Առաքելյան Ք. Անձի գոհայնությունը որպես միջառարկայական ուսումնասիրության հիմնախնդիր, Անձի հոգեբանության տեսական և կիրառական հարցեր (գիտական հոդվածների ժողովածու). – Եր.: “Ասողիկ” հրատ., 2016, էջ 145-152:
2. Առաքելյան Ք., Հայրապետյան Դ. Զոհաբանությունը որպես գիտության զարգացման արդիական ուղղություն, Գիտությունը և կրթությունը Արցախում, N 3-4, 2008, էջ 85-90:
3. Զաքարյան Է. Բռնության ենթարկվող երեխայի անձնային առանձնահատկությունները, Արդի հոգեբանության տեսական և կիրառական հիմնախնդիրներ: ԵՊՀ 90-ամյակին նվ. գիտական հոդվածների ժողովածու: - Եր.: ”Ասողիկ” հրատ., 2009, էջ 288-299:
4. Հարությունյան Վ. Երեխայի հանդեպ բռնության հետազոտումը և կանխարգելումը: /Եր.: Չանգակ-97, 2005:
5. Միքայելյան Վ., Միքայելյան Լ. Երեխայի հոգեբանական զարգացման խնդիրները: Եր.: ԵՄ ՎՎՀ “Հայաստանում երեխաների նկատմամբ բռնության նվազեցում”, 2013:
6. Белоусова З.И., Гиренко С.П. Проблемы виктимного поведения личности: Уч. пособие. Запорожье: Запорожский гос. ун-т, 1996.
7. Полубинский В.И. Правовые основы учения о жертве преступления. Горький, 1979.
8. Хольст Б. Криминология, основные проблемы: Пер. с польского.–М., 1980.
9. Viano E. (Ed.) The victimology handbook. New York: Springer, 2000.

ԲԱԺԻՆ 2. ԲՈՆՈՒԹՅԱՆ ԶՈՂԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

2.1 Բոնության տեսակները և ձևերը

- Բոնության բնորոշումը
- Ֆիզիկական, հոգեբանական, սեռական, տնտեսական բոնություն
- Ագրեսիայի բնութագիրը, տեսակները
- Բոնության և ագրեսիայի առանձնահատկությունները
- Բոնության ձևերը և հետևանքները

2.2 Ընտանեկան բոնություն

- Ընտանեկան բոնության բնութագիրը, ճգնաժամային փուլերը
- Ընտանեկան բոնության զոհերի բնութագրական հատկանիշները
- Կինը որպես ընտանեկան բոնության զոհ
- Բռնացող տղամարդու առանձնահատկությունները
- Ընտանեկան բոնության վերաբերյալ ժողովրդի մեջ տարածված առասպելները

2.3 Բոնությունը դպրոցում

- Դպրոցական բոնության բնորոշումը
- Դպրոցական բոնության զոհերի առանձնահատկությունները
- Բռնարարքի հանդեպ հակվածություն ունեցող երեխաներ
- Դպրոցական բոնության միջավայրային գործոնները
- Դպրոցական բոնության հետևանքները

2.4 Մոբբինգ

- Մոբբինգի բնութագիրը
- Մոբբինգի պատճառները և դրսևորումները
- Մոբբինգային իրավիճակից դուրս գալու հանձնարարականներ

Թեմաներ քննարկման և ինքնուրույն աշխատանքի համար

1. Ազրեսիայի սոցիալ-հոգեբանական և իրադրային նախադրյալները
2. Ազրեսիան և բռնությունն ինֆորմացիայի մասսայական միջոցներում
3. Բռնություն և դաժան վերաբերմունք երեխաների նկատմամբ
4. Ջոհի, ազրեսորի և ինքնավստահ երեխայի վարքագծերի համեմատական վերլուծություն
5. Կնոջ հանդեպ բռնության կիրառման նախանշանները
6. Ընտանիքում բռնությունը և քամահրական վերաբերմունքը տարեցների նկատմամբ
7. Դպրոցում հասակակիցների միջև ազրեսիայի և բռնության կանխարգելմանն ուղղված թրեյնինգ-ծրագիր
8. Խորհրդատվություն մոբբինգի իրավիճակում

Հիմնական գրականություն

1. Асанова Н.К. (ред.) Руководство по предотвращению насилия над детьми. – М.: Владос, 1997.
2. Баева И.А. Тренинги психологической безопасности в школе. – СПб.: Речь, 2002.
3. Ваниорек Л., Ваниорек А. Моббинг, когда работа становится адом: Пер. с нем. – М.: Нолидж, 1996.
4. Гребенкин Е.В. Профилактика агрессии и насилия в школе: учебно-методический комплекс. Ростов н/Д.: Феникс, 2006.
5. Зиновьева Н.О., Михайлова Н. Ф. Психология и психотерапия насилия. Ребенок в кризисной ситуации. – СПб.: Речь. 2005.
6. Малкина-Пых И. Г. Психология поведения жертвы. - М.: Изд. Эксмо, 2006.
7. Орлов А.Б. Психологическое насилие в семье – определение, аспекты, основные направления оказания психологической помощи / Психолог в детском саду. 2000, N 2-3.
8. Платонова Н.М., Платонов Ю. П. (ред.) Насилие в семье. Особенности психологической реабилитации. – СПб.: Речь, 2004.
9. Фурманов И.А. Агрессия и насилие: Диагностика, профилактика и коррекция. – СПб.: Речь, 2007.
10. Христенко В.Е. Психология поведения жертвы. Ростов-н/Д.: Феникс, 2004.
11. Olweus D. Low School Achievement and Aggressive Behaviour in Adolescent Boys //Magnusson D., Allen V. (Eds.). Human Development. An interactional Perspective. New York: Academic Press, 1983.

Լրացուցիչ գրականություն

1. Алексеева Л.С. (ред.) Психологическая помощь пострадавшим от семейного насилия: Научно-методическое пособие. – М.: Гос-НИИ семьи и воспитания, 2000.
2. Батурина О. Моббинг как причина конфликтов на рабочем месте //Кад-ровый менеджмент. 2004. N4.
3. Белоусова З.И., Гиренко С.П. Проблемы виктимного поведения личности: Уч. пособие. Запорожье: Запорожский гос. ун-т, 1996.
4. Забелина Т.А. Женщина и насилие. – М.: ЭКСМО-Пресс, 2005.
5. Кочарян Г.С., Кочарян А.С. Психотерапия сексуальных расстройств и супружеских конфликтов. – М.: Медицина, 1994.
6. Мэнделл Дж., Дамон Л. и др. Групповая психотерапевтическая работа с детьми, пережившими насилие. – М.: Генезис, 1998.
7. Проблемы насилия над детьми и пути их преодоления / Под ред. Е. Н. Волковой. – СПб.: Питер, 2008.
8. Сафонова Т.Я., Цымбал Е.И. Жестокое обращение с детьми: сущность, причины, социально-правовая защита. - М.: “Дом”, 1993.
9. Скавитин А. Моббинг персонала, опыт зарубежных исследований //Управ-ление персоналом. 2004, N 9.
10. Социальная психология агрессии / Б. Крейхи. – СПб.: Питер, 2003.
11. Finkelhor D. (ed.) Child sexual abuse, Information for school counselors, social workers, therapists and counselors. Boston: Allyn & Bacon, 1997.
12. Sonkin D. J. Defining psychological maltreatment in Domestic Violence Perpetration Treatment Programm: Multiple Perspectives. www.daniel-sonkin.com.

ԲԱԺԻՆ 3. ԶՈՀԱՅՆՈՒԹՅԱՆ ՀՈԳԵԹԵՐԱՊԻԱ

3.1 Զոհ-այցելուի հետ իրականացվող հոգեթերապևտիկ աշխատանքի յուրահատկությունները

- Զոհայնության հոգեթերապևտի հիմնական ուղղությունները
- Զոհ-այցելուի բնութագրական գծերը
- Խորհրդատուի դժվարությունները զոհ-այցելուի հետ աշխատանքի ընթացքում

3.2 Զոհայնության հոգեթերապևտի փուլերը

- Հոգեթերապևտի սկզբնական, միջին և ավարտական փուլերը
- Այցելուի դիմադրությունը փոփոխությունների հանդեպ
- Հոգեթերապևտի աշխատանքը դիմադրության դեպքում

Թեմաներ քննարկման և ինքնուրույն աշխատանքի համար

1. Խորհրդատվություն խաղային կախվածության դեպքում
2. Խորհրդատվություն համակարգչային կախվածության դեպքում
3. Խորհրդատվություն ակոհոլիզմի դեպքում
4. Ապակառուցողական աղանդի մասնակցի հետ իրականացվող խորհրդատվություն

Հիմնական գրականություն

1. Бьюдженталь Дж. Искусство психотерапевта. –СПб.: Питер, 2001.
2. Емельянова Е.В. Кризис в созависимых отношениях. Принципы и алгоритмы консультирования. –СПб.: Речь, 2004.
3. Малкина-Пых И.Г. Психология поведения жертвы. - М.: Изд-во Эксмо, 2006.
4. Перлз Ф., Хефферлин Р., Гудмэн П. Опыты психологии самопознания (практикум по гештальттерапии). –М.: Гиль-Эстель, 1993.
5. Плотникова С.Ю. Некоторые аспекты консультирования клиентов-жертв / Психология. Пермь, 2003, N 2, с. 9-10.
6. Сандлер Д., Дэр Д., Холдер А. Пациент и психоаналитик. –М.: Смысл, 1995.
7. Фицджеральд Р. Эклетическая психотерапия. – СПб.: Питер, 2001.

Լրացուցիչ գրականություն

1. Зиновьева Н.О., Михайлова Н.Ф. Психология и психотерапия насилия. Ребенок в кризисной ситуации. – СПб.: Речь. 2005.
2. Кораблина Е.П., Акиндинова И.А., Баканова А.А., Родина А.М. Искусство исцеления души. Этюды о психологической помощи: Пособие для практических психологов. – СПб.: Изд-во РГПУ им. А. И. Герцена; Изд-во “Союз”, 2001.
3. Меновщиков Ю.В. Психологическое консультирование, работа с кризисными и проблемными ситуациями. – М.: Смысл, 2002.
4. Мэнделл Дж., Дамон Л. и др. Групповая психотерапевтическая работа с детьми, пережившими насилие. – М.: Генезис, 1998.
5. Решетников М.М. Психодинамика и психотерапия депрессий. - СПб., 2003.
6. Eckberg M. Victims of cruelty, somatic psychotherapy in the treatment of posttraumatic stress disorder. Berkeley, Calif., USA: North Atlantic Books, 2000.

ԴԱՍԱԽՈՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ԳԼՈՒԽ 1. ԶՈՀԱԲԱՆՈՒԹՅԱՆ ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

1.1 ԶՈՀԱԲԱՆՈՒԹՅԱՆ ԱՌԱՐԿԱՆ, ՆՊԱՏԱԿԸ, ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ, ԱՌԱՋԱՑՄԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆԸ

Առանցքային հասկացություններ՝ զոհաբանություն, սոցիալ-հոգեբանական բնագավառ, զոհի հոգեբանություն, զոհայնություն, զոհայնացում, հանցավոր գույգ, ընդհանուր զոհայնություն, հատուկ զոհայնություն, քրեական զոհաբանություն, կենցաղի և ժամանցի զոհաբանություն, բռնության զոհաբանություն, ադդիկտիվ վարքագծի զոհաբանություն:

Զոհաբանության վերաբերյալ մոտեցումները: **Զոհաբանություն (victimology)** եզրը բառացիորեն նշանակում է "ուսմունք զոհի մասին" (լատ. victima – զոհ, logos – ուսմունք): Այն առաջացել է հանցագործության զոհերի ուսումնասիրման արդյունքում: Զոհաբանության մասին պատկերացումները ժամանակի ընթացքում փոփոխություններ են կրել: Գոյություն ունեն տարբեր կարծիքներ զոհաբանության առարկայի վերաբերյալ: Մոտեցումների տարակարծությունը հանգում է հետևյալ դրույթներին.

1. Զոհաբանությունը *քրեաբանության* (կրիմինոլոգիա) բնագավառ է:
2. Զոհաբանությունը քրեական իրավունքի, քրեական գործընթացի, քրեաբանության համար օգնող միջոց է. այն *միջսահմանային գիտություն* է հանցագործության զոհի մասին:
3. Զոհաբանությունն *ընդհանուր տեսություն* է, որի ուսումնասիրության առարկան բոլոր տեսակի զոհերն են (դժբախտ պատահարների, տեխնոծին և բնական աղետների, համաճարակների, պատերազմների և այլ զինված կոնֆլիկտների, քաղաքական բնույթի ընդհարումների, ինչպես նաև բռնության և ադդիկտիվ վարքագծի տարբեր տեսակների):

Այսպիսով, գոհաբանությունն ինքնուրույն գիտություն է, որը միայն մասամբ է պատկանում իրավաբանական ոլորտին: Այն գիտություն է *մարդու կենսագործունեության անվտանգության մասին* (Ривман, 2002):

Ձոհաբանության լայն և նեղ իմաստները: Լայն իմաստով այն ներառում է ոչ միայն իրավունքն ու քրեաբանությունը (վերջինս զբաղվում է հանցագործության զոհի հարցերով), այլև հոգեբանությունը և հոգեբուժությունը: *Ձոհաբանությունը գիտելիքի սոցիալ-հոգեբանական բնագավառ է, որն ուսումնասիրում է սոցիալականացման անբարենպաստ պայմանների զոհ դարձած մարդկանց տարբեր կատեգորիաների:* Սոցիալ-հոգեբանական գոհաբանությունն ուսումնասիրում է այնպիսի երեխաների և մեծահասակների, ովքեր հայտնվել են կենսական դժվար իրավիճակում և հոգեբանական ու սոցիալական հատուկ օգնության կարիք ունեն: Այսպիսով, գոհաբանությունը զարգացող համալիր գիտություն է ճգնաժամային իրավիճակում գտնվող մարդկանց և նրանց օգնություն ցուցաբերելու հնարների, եղանակների մասին (Туляков, 2000):

Նեղ իմաստով գոհաբանությունը քրեաբանության մաս է կազմում: Քրեական (կրիմինալ) գոհաբանությունն ուսումնասիրում է՝

- Տուժածների հոգեբանական, սոցիալական, իրավական, բարոյական և այլ բնութագրերը, ինչը թույլ է տալիս հասկանալ, թե անձնային, սոցիալ-դերային ինչ պատճառներ են ազդել, որ նրանք հանցագործության զոհ դառնան,
- Տուժածների դերը հանցավոր վարքագծի իրականացման ընթացքում, դրան նախորդող փուլում,
- Հանցագործին և զոհին իրար կապող հարաբերությունները, որոնք նախորդում են հանցավոր բռնությանը,
- Ձոհի վարքագիծը հանցագործության իրականացումից հետո, ինչը մեծ դեր է խաղում հանցագործության հետաքննության և մեղավորների բացահայտման, ինչպես նաև նոր իրավախախտումների կանխարգելման գործում:

Չոհի հոգեբանություն հասկացությունն առաջին անգամ կիրառվել է քրեաբանության մեջ և նրա խնդիրն էր ուսումնասիրել, թե ինչ առանձնահատկություններ ունեն մարդիկ, ովքեր տարբեր տեսակի հանցագործությունների գոհ են դարձել:

Չոհաբանության հիմնական հասկացություններից են գոհայնությունը (վիկտիմություն) և գոհայնացումը (վիկտիմացում): **Չոհայնությունը կամ գոհայնածնությունը** (վիկտիմոգենություն) մարդու կողմից ձեռք բերված ֆիզիկական, հոգեկան և սոցիալական հատկանիշներն են, որոնք մեծացնում են նրա՝ գոհ դառնալու հավանականությունը (հանցագործության, դժբախտ պատահարի, աղանդավորության և այլն): Այսինքն՝ գոհայնությունը մարդու՝ գոհի կարգավիճակում հայտնվելու նախատրամադրվածությունն է. դրանք այն առանձնահատկություններն են, որոնք նպաստում, մարդուն «տրամադրում» են գոհ դառնալ: *Մեզանից յուրաքանչյուրն իր մեջ ունի գոհայնություն, պարզապես այն տարբեր մարդկանց մոտ տարբեր կերպ և տարբեր չափով է արտահայտվում:*

Չոհայնացումը գոհայնության ձեռքբերման գործընթացն է, այլ խոսքերով, դա մարդու՝ գոհ դառնալու գործընթացը և արդյունքն է: Հետևաբար, գոհայնացումն իր մեջ ներառում է և՛ շարժընթաց (գոհայնության իրականացում), և՛ հաստատուն վիճակ (իրականացված գոհայնություն) (Ривман, Устинов, 2000):

Չոհաբանության **նպատակն է՝**

- Մշակել անձի գոհայնության ախտորոշման մեթոդներ,
- Որոշել տվյալ խմբի և շրջապատող սոցիալական միջավայրի գոհայնածնությունը,
- Մշակել գոհերի վերականգնման (ռեաբիլիտացիա) մեթոդներ և ձևեր,
- Առաջարկել հասարակության, պետության, սոցիալական ինստիտուտների կողմից գոհերի տարբեր տեսակների նկատմամբ ցուցաբերվող վերաբերմունքի ձևեր և մոդելներ:

Զոհաբանությունը, ուսումնասիրելով զոհային մարդկանց, նրանց զարգացման ֆիզիկական, հոգեբանական և սոցիալական շեղումները, կոնկրետ ձևեր է առաջարկում անձի զարգացման վրա բացասական ներգործությունների կանխարգելման և համապատասխան շեղումների շտկման ուղղությամբ:

Ժամանակակից զոհաբանությունն իրականացնում է զոհի ֆենոմենի համապարփակ վերլուծություն՝ հիմք ընդունելով սոցիալական տարբեր գիտությունների կողմից (քրեաբանություն, քաղաքագիտություն, պետական կառավարման տեսություն, հոգեբանություն, սոցիալական աշխատանք, կոնֆլիկտաբանություն, շեղվող վարքի սոցիոլոգիա) մշակված տեսական մոդելները: *Զոհաբանությունը մարդու մասին գիտություններից մեկն է, որն ուսումնասիրում է անվտանգության նորմայից շեղվող վարքը* (Ривман, 1981):

Զոհաբանության պատմական զարգացումը: Զոհի հոգեբանության հանդեպ հետաքրքրությունը մեծացավ հատկապես Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի տարիներին: 1945թ. Ճապոնիայի վրա նետվեցին երկու ատոմային ռումբեր: Պայթյունների արդյունքում հազարավոր մարդիկ դարձան զոհեր: Ողբերգությունը դուրս եկավ անհատականի սահմաններից՝ վերածվելով ազգային ողբերգության, ինչն էլ ճապոնացի գիտնականներին մղեց զոհաբանության պատճառների ուսումնասիրմանը:

Համարյա միաժամանակ զոհաբանության վերաբերյալ հետազոտություններ սկսեցին իրականացվել նաև ԱՄՆ-ում և եվրոպական մի շարք երկրներում (Христенко, 2004):

Զոհաբանության առաջացումը կապված է **Հանս ֆոն Հենտիգի** (1888-1974) և **Բենջամին Մենդելսոնի** (1900-1998) անունների հետ: 1947-1948թթ. նրանց կողմից հրատարակվեցին զոհաբանության հիմնադրույթները:

1948թ. Հենտիգը տպագրեց *”Հանցագործը և նրա զոհը. Հանցավորության սոցիոլոգիկականության հետազոտություն”* մենագրությունը: Հենտիգը զոհաբանության ուսումնասիրման մեջ առանձնացնում է երեք հիմնական ոլորտներ՝

- Ոսնձգություն կատարող և զոհ,
- Ոսնձգություն կատարողի և զոհի միջև հարաբերություններ,
- Լատենտ զոհ:

Հանցագործին և տուժածին Հենտիգը դիտարկում է որպես իրար լրացնող **պորտնյորային սուբյեկտներ**: Մի շարք դեպքերում զոհը՝

- Ձևավորում, դաստիարակում է հանցագործին և նպաստում նրա կայացմանը,
- Կարծես թե լուռ կերպով համաձայնվում է դառնալ զոհ,
- Համագործակցում է հանցագործի հետ և հրահրում նրան:

Մենագրության մեջ դիտարկվում են տիպական իրավիճակներ և հարաբերություններ, որոնք կապված են զոհի վարքագծի և նրա անձնային առանձնահատկությունների հետ, ներկայացվում են զոհերի տարբեր տիպեր, որոնք հանցագործների համար յուրահատուկ *ձգողական ուժ* ունեն. դրանք են ծերերը, կանայք, երեխաները, փախստականները, այլադավանները, ազգային փոքրամասնությունները, հարբեցողները, գործազուրկները և այլն:

Համաձայն Հենտիգի՝ զոհերի առանձին խումբ են կազմում *”զինաթափվածները”* և *”պաշտպանվածները”*: Նրա կարծիքով, *”զինաթափված”* են համարվում ոչ մաքուր խղճով մարդիկ, ովքեր հանցավոր արարք են կատարել և, հետևաբար, չեն կարողանում դիմադրել շանտաժին, շորթմանը: *”Պաշտպանված”* են համարվում հարուստները, ովքեր ունակ են ապահովել սեփական անվտանգությունը: Գոյություն ունեն նաև *”կարծեցյալ”* զոհեր, *”ծանր”* ժառանգականությամբ զոհեր, հանցագործ դառնալու հակում ունեցող զոհեր և այլն:

Այսպիսով, Հ. Հենտիգը զոհաբանության նախահայրերից է. նա զոհի հիմնահարցը քննարկում է որակապես նոր մակարդակով:

Սակայն զոհաբանության սկզբնավորողը և այդ եզրույթի հեղինակը համարվում է Բ. Մենդելսոնը: Ի տարբերություն Հ. Հենտիգի, ով երբեք չի օգտագործել զոհաբանություն եզրը և չի քննարկել զոհաբանությունը քրեաբանության սահմաններից դուրս, Բ. Մենդելսոնը զոհաբանությունը դիտարկում էր որպես ինքնուրույն գիտական ուղղություն: Նրա աշխատության մեջ, որը կոչվում է *”Կենսահոգեբանասոցիալական գիտության նոր բնագավառ՝ զոհաբանություն”*, ներկայացվում են մի շարք հիմնադրություններ՝

1. Բացահայտվում է զոհ հասկացությունը, նկարագրվում են զոհերի հինգ հիմնական խմբերը՝
 - Լիովին անմեղ (“իդեալական”) զոհ,
 - Փոքր-ինչ մեղավոր զոհ,
 - Չոհ, որը հավասարապես մեղավոր է, ինչպես ոտնձգություն կատարողը,
 - Չոհ, որն ավելի մեղավոր է, քան ոտնձգություն կատարողը,
 - Բացառապես մեղավոր զոհ:
2. Ներմուծվում են մի շարք հասկացություններ՝ *”հանցավոր զույգ”* (ազրեսիա կրողի և զոհի *աններդաշնակ կամ ներդաշնակ միասնություն*, օրինակ՝ ներդաշնակ միասնություն են համարվում հղի կնոջ կողմից պտղի արհեստական վիժեցումը, մազոխիստ-սաղիստ փոխհարաբերությունները), *”զոհի թեկնածու”*, *”զոհողության ինդեքս”* (ցուցանիշ) և այլն:

1975թ. հրատարակվեց Բ. Մենդելսոնի *”Ընդհանուր զոհաբանություն”* մենագրությունը, որտեղ նա, զարգացնելով զոհաբանության վերաբերյալ իր հայեցակարգը, խոսում է **”պրակտիկ” կամ “սոցիալական” զոհաբանության** ստեղծման անհրաժեշտու-

թյան մասին: Պրակտիկ գոհաբանությունը պետք է ուսումնասիրի ոչ միայն հանցագործության գոհերին, այլև բնական պատահարների, ցեղասպանության, էթնիկական կոնֆլիկտների և պատերազմների գոհերին:

Հ. Հենտիգի գաղափարները և դրույթներն իրենց հետագա զարգացումը գտան շվեյցարացի հոգեբան Հ. Էլլենբերգերի, Մ. Ե. Վոլֆգանգի աշխատություններում:

1956թ. Հ. Շուլցը ներմուծեց *հանցագործի և գոհի միջև անձնային հարաբերությունների հիման վրա տեղի ունեցող հանցագործության* գաղափարը: Հանցագործի և գոհի միջև գոյություն ունեն ամենատարբեր հարաբերություններ՝ ըստ իրենց մերձության և ինտենսիվության: Հանցագործը և գոհը կարող են միմյանց հետ ծանոթ լինել հեռակա կամ առկա կերպով (ըստ բնակության վայրի հարևանության, ըստ միևնույն աշխատավայրի): Կապը կարող է ստեղծվել հանցագործությունն իրագործելուց անմիջապես առաջ՝ վերաճելով մտերիմ ծանոթության կամ ընկերության: Այսպիսով՝ տվյալ մոտեցումը հիմնվում է հանցագործի և գոհի միջև մերձության աստիճանի սկզբունքի վրա:

Շվեյցարացի գիտնական Ռ. Հասերը գոհին ուսումնասիրում է մի քանի մակարդակներով: **Սոցիոլոգիական մակարդակով** գոհը կարող է լինել միայնակ մարդ, փախստական, օտարերկրյա աշխատուժ, ամուսնաընտանեկան յուրահատուկ կարգավիճակ ունեցող, գոհեր կարող են առաջանալ մարդկանց մեծ կուտակումներից: **Հոգեբանական մակարդակում** առանձնացվում են հետևյալ տիպի գոհերը՝ պասիվ, չգիտակցված ակտիվ, գիտակցված ակտիվ, չգիտակցված իրավախախտ, գիտակցված իրավախախտ: **Կենսաբանական մակարդակում** դիտարկվում են գոհի ֆիզիո- և հոգեպաթոլոգիական հատկանիշները, ”ծանր” ժառանգականությամբ գոհերը, գոհ-կրկնահանցագործները:

Գերմանացի հետազոտող Գ. Շնայդերն ընդգծում է, որ չկան «բնածին զոհեր», սակայն մարդու կողմից ձեռք բերված ֆիզիկական, հոգեկան և սոցիալական հատկանիշները (ֆիզիկական թերություններ, ինքնապաշտպանության անընդունակություն, արտաքին, հոգեկան կամ նյութական գրավչություն) կարող են հանցագործության զոհի վերածվելու նախատրամադրվածություն առաջացնել: Եթե մարդը զիտակցում է իր ուժեղ զոհայնությունը, նա կարող է յուրացնել որոշակի վարքագիծ, որը նրան թույլ կտա դիմադրել և հաղթահարել վտանգը (Шнайдер, 1994):

Գեորգ Կլեյնֆելլերը, գերմանական զիտական ամսագրում հրապարակելով իր հետազոտության արդյունքները (1917), փորձեց բացահայտել տուժողի դերը հանցագործության իրականացման ընթացքում: Նա ընդգծում է, որ բավական մեծ թվով հանցագործություններ պայմանավորված են զոհի անձով, այսինքն՝ *զոհն ի նքն է հրահրում դրանք*: Կլեյնֆելլերի կարծիքով, կախված զոհի վարքագծից՝ որոշ դեպքերում անհրաժեշտ է մեղմացնել հանցագործի պատասխանատվությունը, երբեմն էլ նրան լիովին ազատել պատասխանատվությունից (ինչը տեղի ունեցավ, օրինակ՝ Գերմանիայում Ս. Թեիլերյանի դատավարության ժամանակ): Ժամանակակից զոհաբանության մեջ Կլեյնֆելլերի մոտեցումն իր ուրույն տեղն ունի:

Հենտիգի և Մենդելսոնի հայեցակարգերը միավորելով՝ ճապոնացի հետազոտող Կ. Միյադավան (1968) առանձնացրեց զոհայնության երկու տեսակ՝ ընդհանուր և հատուկ: **Ընդհանուր զոհայնությունը** կախված է տարիքից, սեռից, գործունեության բնույթից, սոցիալական կարգավիճակից և այլն: **Հատուկ զոհայնությունը** կախված է հուզական, հոգեկան և հոգեբանական անկայունությունից, ինտելեկտի թերզարգացումից և այլն: Միյադավայի համոզմամբ, երկու տիպերի համակցության դեպքում զոհայնության աստիճանը բարձրանում է:

Զոհաբանությամբ հետաքրքրվում են նաև *հոգեբույժները* (ինչպես դատական, այնպես էլ ընդհանուր բժշկական): Գոյություն ունեն անգիտակից վիճակներ, որոնք իջեցնում են մարդու՝ իրավախախտին դիմադրելու հնարավորությունը: Դրանց թվին են պատկանում ախտաբանական (պաթոլոգիական) վիճակները, որոնք բնութագրվում են գիտակցության կորստով կամ մթազնումով: Հոգեկան հիվանդության առկայությունը ևս ”անպաշտպան” լինելու նախադրյալ է:

Հոգեվերլուծական տեսանկյունից զոհ դառնալու նախատրամադրվածությունը բացատրվում է մեղավորության կամ ամոթի չգիտակցված զգացումով և պատժված լինելու ցանկությամբ, ինչն էլ հանգեցնում է սուբյեկտի պասիվությանը:

1970-1980թթ. զոհաբանության վերաբերյալ աշխատանքներ իրականացրին Լ.Վ. Ֆրանկը (Франк, 1972), Յու.Ս. Անտոնյանը (Антонян, 1975), Վ.Ի. Պոլուբինսկին (Полубинский, 1979) Դ.Ո. Ռիվմանը (Ривман, 1982) և այլոք:

Համաձայն Լ. Վ. Ֆրանկի՝ զոհաբանության հիմնական **գործառույթներն** են.

- Նոր տեղեկատվության ձեռքբերում հանցավորության պատճառների մասին,
- Տեղեկատվության ձեռքբերում հանցավոր վարքագծի վերաբերյալ (հանցագործությունների կանխարգելման նպատակով),
- Հանցագործի և տուժողի փոխհարաբերության ուսումնասիրում,
- Իրական հանցավորության գնահատում,
- Զոհաբանական տեղեկատվության կիրառում պատիժ սահմանելու գործընթացում,
- Զոհաբանական տեղեկատվության կիրառում տուժողների վնասի փոխհատուցման գործընթացում:

1990-ական թվականներին զոհաբանական հետազոտությունների դերն ու նշանակությունը փոխվեց: Քաղաքական, տնտեսական տեղաշարժերը՝ պայմանավորված սոցիալական իրադրության արագընթացությամբ, տարաբնույթությամբ և անորոշությամբ, զոհաբանական հիմնահարցերի վերաբերյալ սոցիալական վերաբերմունքի փոփոխության առիթ հանդիսացան: Լ.Վ. Ֆրանկի և Յու.Մ. Անտոնյանի կարծիքով զոհաբանությունը, ծագելով որպես գիտական ուղղություն քրեաբանության մեջ, ժամանակի ընթացքում վերածվում է գիտելիքի միջսահմանային բնագավառի՝ դառնալով ինքնուրույն գիտություն (Франк, 1972, Антонян, 1975):

Ներկայումս զոհաբանության ուսումնասիրության առարկայի մեջ ընդգրկվում են ամենատարբեր իրադարձություններում զոհ դարձած բոլոր տուժածները: Այսպիսով, զոհաբանությունը չի սահմանափակվում քրեական ոլորտով և դառնում է սոցիոլոգիական-հոգեբանական համալիր (կոմպլեքսային) գիտություն: Մինչև նույն ժամանակ պետք է ընդունել, որ *զոհաբանության ուսումնասիրության առարկան ներքին հակասականություն ունի*, քանզի հանցագործության զոհերը և, ասենք, էկոլոգիական աղետների զոհերը չափազանց տարբեր են միմյանցից:

Զոհաբանության **գարգացման հեռանկարներն** ու միտումները ներառում են հետազոտության հետևյալ ուղղությունները՝

1. *Քրեական (կրիմինալ) զոհաբանություն*,
2. *Տրավմատիկ զոհաբանություն*, որն ուսումնասիրում է ոչ քրեական բնույթի տրավմաներ ստացած զոհերին,
3. *Կենցաղի և ժամանցի զոհաբանություն*, որը ներառում է կենցաղային տեխնիկայի կիրառման անվտանգության, տրանսպորտային անվտանգության, ջրում անվտանգ լինելու հիմնահարցերը,
4. *Հոգեբուժական զոհաբանություն*, որն ուսումնասիրում է հոգեկան շեղումներ ունեցող զոհերի հիմնահարցերը,

5. *Էկոլոգիական և տարերային աղետների զոհաբանություն,*
6. *Տեխնիկական անվտանգության զոհաբանություն,* որն ուսումնասիրում է զոհային վարքի հետևանքները՝ կապված աշխատանքի անվտանգության, հրդեհային անվտանգության կանոնների խախտման հետ,
7. *Բռնության զոհաբանություն* (ներառում է ընտանեկան, դպրոցական, աշխատավայրում իրականացվող բռնությունը, սեռային անձեռնմխելիության հետ կապված հանցագործությունները), *պատերազմական հանցագործությունների զոհաբանություն, տեռորիզմի զոհաբանություն,* մարդկանց առևանգում, պատանդների բռնագրավում,
8. *Ապակառուցողական պաշտամունքներում (դեստրուկտիվ կուլտ) ներգրավվածության զոհաբանություն,*
9. *Առդիկտիվ վարքագծի* (վարքի խանգարում, որն առաջանում է տարբեր նյութերի չարաշահումից՝ խմիչք, սնունդ, ծխախոտ և այլն, ինչի արդյունքում փոխվում է մարդու հոգեվիճակը) *զոհաբանություն:*

Ձոհաբանությունը՝ որպես սոցիալ-հոգեբանական գիտություն, **հետազոտության երեք հիմնական ուղղություններ** ունի.

- Անձի զոհայնության ձևավորման ընդհանուր տեսության մշակում (զոհի հոգեբանություն),
- Անձի զոհայնության շտկման (կոռեկցիա) մեթոդների և տեխնիկաների մշակում,
- Ձոհերի հետ հետտրավմատիկ սթրեսային խանգարումների ուղղությամբ տարվող աշխատանքների մեթոդների և տեխնիկաների մշակում:

Մ. Մելիգմանի կարծիքով ներկայումս հոգեբանությանն առավելապես հետաքրքրում է, թե ինչն է վատ կամ ինչը չի հերիքում մարդու կյանքում և նրա միջանձնային հարաբերություններում: Հոգեբանությունը կարծես թե "մոռացել" է մարդու ուժեղ

կողմերի մասին՝ կենտրոնանալով մարդկային թուլությունների վրա: Ժամանակակից հոգեբանությունը դարձել է ”գոհաբանություն”: Մարդը դիտարկվում է որպես սկզբունքորեն պասիվ էակ, որն անձնային պատասխանատվության ցածր մակարդակ ունի: Մարդու մոտ առկա է ”սովորեցված կամ ձեռքբերովի անօգնակա- նություն”. նա կարծես թե վստահ է, որ ինքը միշտ հանգամանք- ների կամ ուրիշ մարդկանց զոհն է դառնալու:

Մ. Սելիգմանը և նրա հետևորդները գտնում են, որ ժամա- նակակից հոգեբանության հարացույցը պետք է փոխվի՝ բացա- սականից դրականին, հիվանդությունից առողջությանը: Ուսում- նասիրության օբյեկտ պետք է դառնան մարդու ուժեղ կողմերը, նրա ստեղծագործական, արարողական պոտենցիալը, մարդու և ամբող- ջությամբ վերցված մարդկային հասարակության առողջ գործառ- նումը:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Ներկայացնել գոհաբանության վերաբերյալ տարաբնույթ մոտե- ցումները:
2. Սահմանել գոհաբանությունը որպես գիտելիքի սոցիալ-հոգեբանա- կան բնագավառ:
3. Որո՞նք են գոհաբանության հիմնական գործառույթները:
4. Վերլուծել ”գոհայնություն” և ”գոհայնացում” հասկացությունները:
5. Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի ընթացքում տեղի ունե- ցած ո՞ր իրադարձությունը նպաստեց գոհաբանության վերաբերյալ հետազոտությունների ակտիվացմանը:
6. Ինչպիսի՞ ներդրում ունեցան Հ. Հենտիգը և Բ. Մենդելսոնը գոհաբա- նության զարգացման մեջ:
7. Դիտարկել գոհի առանձնահատկությունները սոցիալական, հոգե- բանական և կենսաբանական մակարդակներում (ըստ Ռ. Հասերի):
8. Ի՞նչպես է մեկնաբանում հոգեվերլուծությունը մարդու՝ գոհ դառնալու նախատրամադրվածությունը:
9. Ներկայացնել գոհաբանության հիմնական ուղղությունները:

10. Ո՞րն է տարերային աղետի և հանցագործության զոհ դարձած մարդկանց ապրումների, հոգեվիճակների տարբերությունը:
11. Մեկնաբանել ”Կարկուտը ծեծած տեղն է խփում” արտահայտությունը զոհաբանության տեսանկյունից:
12. Մեկնաբանել Մ. Սելիգմանի հետևյալ արտահայտությունը. ”Ժամանակակից հոգեբանությունը դարձել է զոհաբանություն”:

Գրականության ցանկ

1. Առաքելյան Ք., Հայրապետյան Դ. Զոհաբանությունը որպես գիտության զարգացման արդիական ուղղություն, Գիտությունը և կրթությունը Արցախում, N 3-4, 2008, էջ 85-90:
2. Антонян Ю.М. Психология убийства. – М.; Юристь, 1998.
3. Барановский Н.А. Введение в виктимологию: Учеб.–метод. пособие. – Мн.: «БИП – С», 2002.
4. Бумаженко Н.И. Виктимология: учеб.-метод. пособие: [для студентов]. – Витебск: ВГУ, 2010.
5. Варчук Т.В., Вишневецкий К.В. Виктимология: уч. пособие для студентов вузов. – М.: ЮНИТИ – ДАНА: Закон и право, 2008.
6. Ившин В.Г., Идрисова С.Ф., Татьяна Л.Г. Виктимология: Учебное пособие.- М., Волтерс Клувер, 2011.
7. Ким Е.П., Михайличенко А. А. Виктимология: проблемы теории и практики: учеб. пособие. - Хабаровск, 2004.
8. Малкина-Пых И.Г. Психология поведения жертвы. - М.: Изд. Эксмо, 2006.
9. Полубинский В.И. Правовые основы учения о жертве преступления. Горький, 1979.
10. Ривман Д.В. Криминальная виктимология: учебник. - СПб. Питер, 2002.
11. Ривман Д.В., Устинов В.С. Виктимология. - СПб.: Питер, 2000.
12. Туляков В.А. Виктимология (социальные и криминологические проблемы). Одесса, 2000.
13. Шнайдер Г.И. Криминология /Пер. с нем. - М., 1994.
14. Фатеев А.Н. Основы виктимологии: учеб.-метод. комплекс. -Ростов н/Д., 2007.
15. Франк Л.В. Виктимология и виктимность. - Душанбе, 1972.
16. Христенко В.Е. Психология поведения жертвы. Ростов-н/Д.: Феникс, 2004.
17. Hentig H. Remarks on the Interaction of Perpetrator and Victim //The Journal of Criminal Law and Criminology. - 1941.

18. Hentig H. The Criminal and His Victim (Studies in the Sociobiology of Crime). - N.Y., 1948.
19. Mendelsohn B. A new branch of bio-psychological science: La victimology //Revue Internationale de Criminologie et de Police Technigue. 1956, N 2.
20. Mendelsohn B. Un horison nouveau dans La science biopsych social: La victimologie. — Bucharest, 1947.
21. Viano E. (Ed.) The victimology handbook. New York: Springer, 2000.
22. Wallance H. Victimology: legal, psychological and social perspectives. Boston, Mass., USA: Allyn and Bacon, 1998.

1.2 ՉՈՀԱԲԱՆՈՒԹՅԱՆ ՄԵԹՈԴՆԵՐԸ

Առանցքային հասկացություններ՝ դիտման մեթոդ, սթրեսի նախանշաններ, գիտափորձի մեթոդ, արխիվային ուսումնասիրություններ, առաջնային և երկրորդային տվյալներ, կոնստենտ-վերլուծություն, անկախ փորձագետների գնահատականների մեթոդ, անկետավորման մեթոդ, փոխակերպված հարցազրույց, հանցագործության զոհ, միջնորդ, հետազոտող, թեստերի մեթոդ, տուժողի անձնային առանձնահատկություններ, պրոյեկտիվ մեթոդներ, մոդելավորման մեթոդ, զոհահանցագործ փոխհարաբերություններ, զոհաբանական քարտեզի կառուցման մեթոդ:

Չոհերի ուսումնասիրության մեթոդները: Բռնության զոհերի առանձնահատկությունների ուսումնասիրման նպատակով կիրառվում են հոգեբանության հիմնական և օժանդակ մի շարք մեթոդներ, որոնք, սակայն, զոհաբանության մեջ ունեն իրենց յուրահատուկ կիրառությունները: Այդ մեթոդների շարքին են պատկանում՝

1. Դիտման մեթոդը,
2. Գիտափորձի մեթոդը,
3. Արխիվային ուսումնասիրությունները,
4. Անկախ փորձագետների գնահատականների մեթոդը,
5. Հարցման մեթոդը (անկետավորում, փոխակերպված հարցազրույց),
6. Թեստերի մեթոդը (թեստ-հարցարաններ, պրոյեկտիվ թեստեր),
7. Մոդելավորման մեթոդը,

8. Զոհաբանական քարտեզի կառուցման մեթոդը:

Զոհաբանության մեջ **դիտման մեթոդը** կիրառելիս անհրաժեշտ է մարդուն դիտարկել երկու տիպի իրավիճակներում.

1. Երբ *նրա վարքը կարող է ուրիշին իրական վնաս պատճառել*. նման մեթոդի օրինակ է դիտումը փողոցում, գաղտնի կերպով նկարահանված տեսագրությունների դիտումը,
2. Երբ *դիտման օբյեկտը չի կարող ոչ ոքի վնաս հասցնել*, օրինակ՝ հարցաքննության կամ այլ հետաքննական գործողությունների ժամանակ, գիտափորձի անցկացման ընթացքում:

Դիտարկողը *չի միջամտում* դիտման օբյեկտի բնական վարքագծին: Կախված նպատակից՝ դիտումը կարող է անցկացվել ինչպես ստանդարտ (չափանշված) սխեմաների միջոցով, այնպես էլ առանց դրանց:

Դիտման հավաստիությունն ապահովվում է այն քանի հաշվին, որ մարդը կամ ընդհանրապես չգիտի իր՝ դիտման օբյեկտ լինելու մասին, կամ չգիտի դիտման կոնկրետ նպատակը:

Հանցագործության իրականացումից հետո զոհին դիտելու միջոցով կարելի է նրա հոգեկան կամ մարմնական որոշ խանգարումների դրսևորումներ արձանագրել:

Դիտման միջոցով բացահայտվում են վարքի մեջ դրսևորվող **սթրեսի նախանշանները**: Դրանք են՝ չափազանց մեծ կամ չափազանց փոքր ակտիվություն, ակոհոլի կամ թմրանյութերի հաճախակի ընդունում, խնդրի վրա կենտրոնանալու դժվարություն (որևէ նյութ հասկանալու կամ հիշելու համար այն անհրաժեշտ է մի քանի անգամ կրկնել), քնի հետ կապված խնդիրներ, ագրեսիվ կամ կոպիտ վարքագիծ, մշտական վերադարձ նույն թեմաներին, մեկուսացում: Ֆիզիկական ինքնազգացողության մեջ դրսևորվում են հետևյալ առանձնահատկությունները՝ հոգնածու-

թյուն, գլխացավ, լարվածություն մկաններում, սրտի ուժեղացված աշխատանք, օդը չհերիքելու զգացողություն, սրտխառնուք կամ ցավեր կրծքավանդակում, վատ ախորժակ:

Դիտում իրականացնելով՝ *հնարավոր է ճանաչել բռնության ենթարկված մարդկանց*. Նրանց բնութագրական հատկանիշներն են.

1. Մշտական վերադարձ ապրված հիվանդագին փորձին. մարդուն կարող է նույնիսկ թվալ, թե ինքը նորից վերապրում է տեղի ունեցածը,
2. Պարբերաբար ցավի զգացողություններ (ավելի հաճախակի են դիմում բժշկի, քան նախկինում),
3. Հաճախակի գիշերային մղձավանջներ,
4. Կյանքի նկատմամբ հետաքրքրության նվազում, մշտական հոգնածություն, աշխատանքային և ամենօրյա պարտականությունների կատարման դժվարություններ,
5. Սննդի սովորական ռեժիմի փոփոխություն. մարդն ուտում է կամ չափազանց շատ, կամ քիչ,
6. Հետաքրքրության կորուստ սեռական հարաբերության նկատմամբ,
7. Տրամադրության փոփոխականություն և գրգռվածություն աննշան առիթներից,
8. Վախերի, նյարդայնության առկայություն,
9. Մեղավորության զգացում այն բանի համար, որ ինքն ապրում է, իսկ ուրիշները մահացել են,
10. Որոշ դեպքերում խուսափում հիվանդագին փորձը հիշեցնող իրավիճակներից և քննարկումներից,
11. Ալկոհոլի կամ թմրանյութերի չարաշահում (Христенко, 2004):

Եթե վերը նշված հասկանիչներից մարդու մոտ նկատվում են յոթից ավելի ախտանշաններ, ապա նա հոգեբանական աջակցության կարիք ունի:

Գիտափորձի մեթոդի իրականացումը՝ հանցագործության զոհերին ուսումնասիրելիս, որոշակի դժվարություններ է առաջացնում: Դրանք կապված են մի քանի պատճառների հետ:

- Դեպքերի մեծամասնության մեջ զոհին լրացուցիչ հոգեբանական տրավմա է պատճառում տեղի ունեցածի անգամ հիշատակումը: Հետևաբար, էթիկական տեսանկյունից գիտափորձի անցկացումը երբեմն անհնար է դառնում:
- Գիտափորձի իրականացումը ենթադրում է արտաքին խթանման (անկախ փոփոխականի) փոփոխություն՝ համաձայն սահմանված ծրագրի: Գիտափորձի անցկացման ընթացքում արտաքին խթանման փոփոխության օգնությամբ կարելի է կանխամտածված կերպով առաջացնել այս կամ այն հոգեկան գործընթացը: Սակայն նման պայմաններում զոհի համար կրկնվում է տրավմատիկ իրավիճակի մեջ ընկնելու գործընթացը, և նա ստիպված է լինում վերապրել իր հետ տեղի ունեցածը: Այդ է պատճառը, որ զոհերը հաճախ հրաժարվում են մասնակցել գիտափորձին:

Հետևաբար, բռնության զոհերին ուսումնասիրելիս գիտափորձի հնարավորությունները չափազանց սահմանափակ են, և այդ մեթոդի կիրառումը չի խրախուսվում:

Արխիվային ուսումնասիրությունները ներառում են տեղեկատվության հավաքագրում հանրային աղբյուրներից, օրինակ՝ տարաբնույթ արձանագրություններ, տպագրություններ, տեղեկություններ իրավապահ մարմիններից: Մեթոդի առավելություններից մեկն այն է, որ ստացվող տվյալները զերծ են հետազոտողի

կողմից ”ներմուծվող” խեղաթյուրումներից, քանզի ի սկզբանե դրանք հավաքագրվում են այլոց կողմից: Այդուհանդերձ, դրանում է կայանում նաև տվյալ մեթոդի կիրառման դժվարությունը. այն է՝ տվյալների հավաքագրումը ժամանակին կատարվել է այլ խնդիրներին համապատասխան, ուստիև հետազոտողին հեշտ չէ գտնել այն տեղեկությունները, որոնք անմիջականորեն կապված են ի՛ր ուսումնասիրության նպատակի հետ:

Արխիվային ուսումնասիրություններին է պատկանում **կոնտենտ-վերլուծությունը**: Տվյալ մեթոդի էությունն արդեն գոյություն ունեցող կամ այդ պահին ստացված ամենատարբեր փաստաթղթերի վերլուծությունն է: Կոնտենտ-վերլուծությունը սկզբունքորեն տարբերվում է այն մեթոդներից, որոնցում ստացվում են *առաջնային տվյալներ*, այսինքն՝ տվյալներ անմիջականորեն հետազոտվողներից: Փաստաթղթերի վերլուծության դեպքում ստացվում են *երկրորդային՝ միջնորդավորված տվյալներ*, այսինքն՝ գնահատվում են կամ ուսումնասիրվողների վերաբերյալ տրված տեղեկությունները, կամ հենց իրենց՝ ուսումնասիրվողների տեղեկությունները, որոնք, սակայն, տրվել են անկախ հետազոտողի կամքից:

Կոնտենտ-վերլուծությունը հիմնվում է իմաստային և ձևական որոշակի տարրերի կրկնելիության, հաճախակի գործածության սկզբունքի վրա: Այն թույլ է տալիս մշակել ամենատարբեր տիպի տվյալներ՝ տեքստեր, նկարներ, լուսանկարներ, ձայնագրություններ, տեսագրություններ: Տվյալ մեթոդը ուսումնասիրվողին չի ստիպում իր մասին տեղեկություններ հայտնել որոշակի, նախապես մշակված ծրագրով:

Կոնտենտ-վերլուծության մեթոդն աշխատատար է. պահանջում է բավական մեծ քանակությամբ նյութ մշակել: Փաստաթղթերում առկա տվյալները, որոնք ի սկզբանե այլ նպատակով էին հավաքվել, դիտարկվում են, համակարգվում և տեսական-

րեն մշակվում հետազոտության նպատակին համապատասխան: Հետևաբար, փաստաթղթերի ուսումնասիրման ընթացքում չափազանց կարևոր է հետազոտողի կողմից տեքստի հասկացումը, ում վարկածների լեզուն հաճախ փաստաթղթի լեզվի հետ նույնական չէ:

Անկախ փորձագետների գնահատականների մեթոդի միջոցով ստացվող տեղեկատվությունը տրվում է ոչ թե սուբյեկտի, այլ նրա շրջապատողների կողմից: Համարվում է, որ նրանք ավելի օբյեկտիվ են, քան ինքը՝ հետազոտվողը: Ստացված տեղեկությունները հետազոտվողի կողմից չեն կարող փոփոխության ենթարկվել:

Զոհաբանության մեջ հարցման մեթոդը հիմնականում իրականացվում է անկետավորման (գրավոր հարցում) և հարցազրույցի տեսքով (բանավոր հարցում):

Անկետավորման մեթոդ. զոհաբանության մեջ հիմնականում կիրառվում են կոնկրետ իրավիճակներում ագրեսիայի և բռնության գնահատման գրավոր հարցաբաններ, օրինակ՝ սեռական, ընտանեկան, տնտեսական բռնության բացահայտմանն ուղղված անկետաներ:

Զոհերի ուսումնասիրման նպատակով անցկացվող հարցազրույցի յուրահատուկ տեսակ է **փոխակերպված (տրանսֆորմացված) հարցազրույցը**: Հայտնի է, որ հանցագործության զոհերի մի մասը լատենտ (զաղտնի) է մնում: Այս հարցում իր դերն ունի նաև հասարակությունը, քանզի համընդհանուր մտայնություն կա, թե հանցագործության զոհ լինելն ՝ ամոթալի է՝: ԱՄՆ-ում կատարված հետազոտությունները վկայում են, որ հանցագործության որոշ տեսակներում առկա է մեծ լատենտություն. դրանք են՝ բռնաբարությունը (80%), ծանր մարմնական վնասվածքները (67%), գողությունը (41%), մարդասպանությունը (37%): Ինչպես

տեսնում ենք, առավելագույն լատենտություն բնութագրական է սեռական բռնությանը (հիմնականում բռնաբարության դեպքերին):

Հանցագործության լատենտ գոհերին, մասնավորապես, սեռական բռնության ենթարկվածներին ուսումնասիրելու նպատակով Վ.Ե. Խրիստենկոն առաջարկում է փոխակերպված հարցազրույցի մեթոդը (Христенко, 2004): Մեթոդի էությունն այն է, որ *տվյալները ստացվում են ոչ թե հանցագործության գոհից, այլ նրա մտերիմներից, հարազատներից, բարեկամներից*, այսինքն՝ այն մարդկանցից, ովքեր գիտեն տեղի ունեցածի մանրամասները: Նման ձևով ստացված տեղեկատվությունն ավելի "բաց" է լինում և մեծ մասամբ՝ հավաստի: Չնայած տեղեկությունների որոշ խեղաթյուրմանը՝ նման մոտեցումը հնարավորություն է տալիս ավելի շատ տվյալներ ստանալ, քան կարելի է ակնկալել տուժածի հետ անմիջական շփման պարագայում:

Վ. Խրիստենկոն անց է կացրել ուսումնասիրություն՝ փորձելով պարզել տեղեկատվության հավաստիության նվազման օրինաչափությունը՝ կախված *փոխանցող օղակների* քանակից: Բացահայտվել է, որ *տեղեկատվությունը փոխանցելիս միջնորդների քանակի ավելացման դեպքում հավաստիությունը նվազում է, իսկ տեղեկատվության ընդհանուր ծավալը՝ մեծանում:*

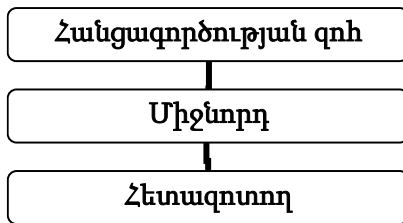
Չափազանց կարևոր է, որ տեղեկատվության փոխանցման միջնորդները և գոհը պատկանեն *միևնույն սոցիալական խավին*: Այն փաստը, որ միջնորդը դեռևս նոր է դարձել գոհի սոցիալական դասի անդամ, կարող է տեղեկատվության էական խեղաթյուրման հանգեցնել, քանի որ միջնորդի և գոհի մոտ գործող ստերեոտիպերը ձևավորվել են տարբեր սոցիալական միջավայրերում և միևնույն փաստը նրանց կողմից կարող է տարբեր կերպ մեկնաբանվել:

Տեղեկատվության փոխանցման ընթացքում երկուսից ավելի միջնորդների մասնակցության դեպքում նկատվում է տվյալների՝

բավական մեծ փոփոխության հանգեցնող խեղաթյուրում: Յուրաքանչյուր միջնորդ ինչ-որ բան հասկանում և հավելում է իր ձևով: Ելնելով ընկալման և մտածողության սեփական առանձնահատկություններից՝ միջնորդը որոշակի տեղեկություններ լրացնում, ավելացնում է: Արդյունքում տեղեկատվության ընդհանուր ծավալը չարդարացված կերպով ընդարձակվում է և, հետևաբար, տեղի է ունենում հավաստիության կտրուկ անկում:

Դրա հակառակ երևույթը՝ *տեղեկատվության նվազեցումը*, դիտվում է գոհի ներկայացրածի մեջ, ով ձգտելով պահպանել իր անանունությունը՝ կամ գիտակցորեն խեղաթյուրում է տեղի ունեցած իրադարձությունները, կամ որոշ փաստերի մասին լռում է:

Այսպիսով, հանցագործության լատենտ գոհից տեղեկատվությունը ստացվում է հետևյալ սխեմայով:

Փոխակերպված հարցազրույցի մեթոդի հիմնական արժանիքներն են՝

- Տալիս է այնպիսի տեղեկություններ, որոնք այլ միջոցներով հնարավոր չէ ձեռք բերել,
- Հետազոտվողի՝ անանուն մնալու հնարավորությունն ապահովում է առավել ճշմարտացի պատասխաններ,
- Տեղեկատվություն ստանալու հնարավորություն է ընձեռում ինչպես հետազոտության օբյեկտի, այնպես էլ գոհայնությունն առաջացնող սոցիալական միջավայրի մասին:

Նմանատիպ ուսումնասիրության հիմնական թերություններն են՝

- Դասական հոգեախտորոշիչ մեթոդիկաների անցկացման անհնարինությունը,
- Տեղեկատվության ստացման ընթացքում դրա որոշակի խեղաթյուրումը՝ փոխանցող օղակի հաշվին:

Այսպիսով, փոխակերպված հարցազրույցի արդյունքների վերլուծությունը թույլ է տալիս ամբողջացնել սեռական բռնության ենթարկված զոհերի մասին տվյալները և որոշել զոհայնացման գործընթացի օրինաչափությունները:

Թեստերի մեթոդ. գոյություն ունեն հատուկ մշակված անձնային սանդղակներ՝ թեստ-հարցարաններ, որոնք չափում են բռնության դրսևորումները, ագրեսիայի մակարդակը: Չոհաբանության բնագավառում տուժողների անձնային առանձնահատկությունների ուսումնասիրումը կարելի է իրականացնել մի շարք հոգեախտորոշիչ մեթոդիկաների միջոցով: Դրանցից են՝

- *Չոհային վարքագծի հակվածության բացահայտման մեթոդիկա*՝ չափում է ավագ դեռահասների և պատանիների նախատրամադրվածությունը զոհային վարքագծի տարբեր ձևերի իրականացման նկատմամբ: Մեթոդիկան ուսումնասիրում է սոցիալական և անձնային դիրքորոշումները: Թեստ-հարցարանը պարունակում է 7 սանդղակներ, որոնք բացահայտում են հակվածությունն ագրեսիվ զոհային վարքագծի նկատմամբ (տուժողի ագրեսիվ տիպ), ինքնավնասող և ինքնառնջնացող վարքագծի նկատմամբ (տուժողի ակտիվ տիպ), գերսոցիալական վարքագծի նկատմամբ (տուժողի նախաձեռնող տիպ), կախյալ և անօգնական վարքագծի նկատմամբ (տուժողի պասիվ տիպ), ոչ քննադատական վարքագծի նկատմամբ, ինչպես նաև որոշվում է իրականացված զոհայնությունը և պատասխանների սոցիալական ցանկալիությունը (կեղծավորությունը) (Малкина-Пых, 2006):
- *Անձնային կողմնորոշիչ հարցարան*՝ առաջադրվել է ամերիկացի հոգեբան Մ. Բասսի կողմից, ձևափոխվել և ընդ-

լայնվել է Վ. Սմեյկալի կողմից, ադապտացվել՝ Ն.Ն. Լուկովնիկովի կողմից: Մեթոդիկան բացահայտում է անձի 3 հիմնական կողմնորոշումները մասնագիտական ոլորտում՝ ուղղվածությունը դեպի սեփական անձը (անձնային նպատակների նվաճումը), ուղղվածությունը աշխատակիցների հետ փոխհարաբերություններին, ուղղվածությունը խնդրի և նրա վրա (Христенко, 2004):

- *Հումորիստական արտահայտությունների թեստ*՝ մշակվել է Մոսկվայի պետական համալսարանում (ՄՊՀ, ուղղված է անձի մոտիվացիոն ոլորտի ուսումնասիրմանը, կազմված է 100 հումորիստական արտահայտություններից, որոնք ազատ թեմատիկայով դասակարգվում են հետազոտվողի կողմից: Արդյունքների վերլուծությունը թույլ է տալիս որոշել անձի մոտիվացիոն ոլորտի կառուցվածքը (Христенко, 2004):
- *Արժեքային կողմնորոշումների ախտորոշման մեթոդիկա*՝ մշակվել է Մ. Ռոկիչի կողմից, նախատեսված է անհատի արժեքային կողմնորոշումների կառուցվածքի և հիերարխիկ համակարգի ուսումնասիրման համար, բացահայտում է 18 ինստրումենտալ արժեքներ՝ նպատակ-արժեքներ և 18 տերմինալ արժեքներ՝ նպատակին հասնելու միջոց-արժեքներ (Райгородский, 1998):
- *Հուզական վիճակի ինքնագնահատականի հարցարան*՝ մշակվել է Ա. Ուեսմանի և Դ. Ռիկսի կողմից: Անցկացման ընթացակարգում հետազոտվողը լրացնելով մի շարք սանդղակներ, որոնցից յուրաքանչյուրը պարունակում է 10 դատողություն, նշում է իր մոտ առկա հուզական վիճակին վերաբերող դատողությունը: Ադապտացված կրճատ տարբերակը ներառում է 4 սանդղակներ՝ հանգստություն-տազնապայնություն, առույզություն-հոգնածություն,

աշխուժություն-ճնշվածություն, ինքնավստահություն-անօգնականության զգացում (Христенко, 2004):

- *Անուսնական հարաբերություններում հոգեբանական բռնության գնահատման սանդղակ*՝ մշակվել է Դ. Սոնկինի, ադապտացվել՝ Ի. Ֆուրմանովի կողմից: Հոգեբանական բռնության գնահատումը կատարվում է 17 չափանիշներով, որոնք միավորվում են 3 կատեգորիաների մեջ. հոգեբանական տրավմայի մեծ ռիսկ՝ հանցավոր վարքագիծ, հոգեբանական տրավմայի չափավոր ռիսկ՝ ահաբեկող վարքագիծ, հոգեբանական տրավմայի փոքր ռիսկ՝ դիսֆունկցիոնալ վարքագիծ (Sonkin, 2005; Фурманов, 2007):
- *Ժամադրությունների փուլում բռնության նկատմամբ վերաբերմունքի սանդղակ*՝ մշակել են Ե.Լ. Փրայսը և Ե.Ս. Բայերսը: Մեթոդիկան չափում է ինտիմ հարաբերություններում գուզընկերների միջև ագրեսիայի դրսևորման նկատմամբ դիրքորոշումներն ու համոզմունքները: Այն ունի 2 տարբերակ՝ նախատեսված երիտասարդ աղջիկների և տղաների համար (Price, Byers, 1999; Фурманов, 2007):
- *Ընտանիքում բռնության գնահատման սանդղակ*՝ մշակել են Կ. Փիրսը և Դ. Կապալդին: Հեղինակների գաղափարը կայանում է նրանում, որ ընտանիքում բռնությունը փոխանցվում է սերնդից սերունդ, այսինքն՝ բռնությունը, որի-ն ենթարկվել են ծնողները մանկական տարիքում, փոխկապակցված է սեփական երեխաների նկատմամբ դրսևորվող ագրեսիայի հետ: Մշակվել է հարցարանի 2 տարբերակ. մեկում ծնողները, իսկ մյուսում երեխաներն են ներկայացնում, թե ինչ բռնի գործողությունների են ենթարկվել իրենց ծնողների կողմից (Pears, Capaldi, 2001; Фурманов, 2007):

- *Ռեակտիվ և անձնային տազնապայնության սանդղակները*՝ լայնորեն տարածված մեթոդիկա է, մշակվել է Չ.Դ. Սպիրերգի, ադապտացվել՝ Յու.Լ. Խանինի կողմից: Անձնային տազնապայնության սանդղակը բացահայտում է տազնապայնությունը՝ որպես անձի հիմնային հատկություն, իսկ ռեակտիվ տազնապայնության սանդղակը բացահայտում է տազնապը՝ որպես առկա վիճակի բնութագիր: Յուրաքանչյուր սանդղակ ներառում է 20 կետեր (Христенко, 2004):
- *Կոնֆլիկտային իրավիճակում վարքի ձևերի գնահատման հարցարան*՝ մշակվել է Կ. Թոմասի կողմից: Նախատեսված է բացահայտել կոնֆլիկտային իրավիճակում սուբյեկտի գործողությունների ռազմավարությունը: Հարցարանը ներառում է 5 սանդղակներ, որոնք վերաբերում են կոնֆլիկտային իրավիճակում վարքի տարաբնույթ ձևերին՝ մրցակցություն, համագործակցություն, փոխզիջում, խուսափում (հեռացում), հարմարվողականություն (Христенко, 2004):
- *Բասս-Դարկիի հարցարան*՝ ագրեսիվ հակազդումների արտահայտվածության աստիճանը որոշող հանրահայտ մեթոդիկաներից է: Թույլ է տալիս որոշել ֆիզիկական, անուղղակի, վերբալ ագրեսիվությունը, նեգատիվիզմը, գրգռվածությունը, թշնամանքը: Մեթոդիկան ունի լրացուցիչ սանդղակ՝ մեղքի զգացում: Մեղքը դիտարկվում է որպես փոփոխական մեծություն, որը կախված է սոցիալականացման առանձնահատկություններից (Райгородский, 1998):
- *Արտակարգ պայմաններին հարմարվածության էքսպրեսախտորոշման մեթոդիկա*՝ մշակվել է Ուկրաինայի հոգեբանության ինստիտուտում: Թույլ է տալիս որոշել դեռա-

հասների սոցիալ-հոգեկան հարմարվողականության մակարդակն արտակարգ պայմաններում: Մեթոդիկայում կիրառվում է գունավոր քարտերի հավաքածու (այն մշակվել է Լյուշերի գունային ընտրությունների թեստի հիման վրա): Թույլ է տալիս բացահայտել ”ռիսկի խմբերը” և արտակարգ պայմաններում հարմարման բարձր հնարավորությունները: Հարմարողականության մակարդակի վերլուծությունը կատարվում է հոգեկան հոգնածության, տազնապի, աշխատունակության ցուցանիշների հիման վրա (Христенко, 2004):

- *Մթրեսային վիճակի էքսպրես-վերլուծության սանդղակ*՝ մշակվել է Ի.Պ. Բրյազգունովի, Ա.Ն. Միխայլովի կողմից: Թույլ է տալիս օպերատիվ կերպով որոշել հուզական լարվածության մակարդակը, որը համեմատելի է սթրեսի հետ (Христенко, 2004):

Պրոյեկտիվ մեթոդների միջոցով ուսումնասիրողը հետազոտվողի մասին տեղեկություններ է ստանում անուղղակի ճանապարհով: Քանի որ հետազոտվողի համար ակնհայտ չէ հետազոտության նպատակը, կտրուկ նվազում է իրեն ”դիմակավորելու”, ուսումնասիրվող հատկանիշների վերաբերյալ տվյալներն իր օգտին փոփոխելու հնարավորությունը:

Զոհաբանության ոլորտում կիրառվող պրոյեկտիվ թեստերից են՝

- *”Ձեռքի թեստ” մեթոդիկա*՝ մշակվել է Է. Վագների կողմից, նպատակը բացահայտ ագրեսիվ վարքագծի կանխատեսումն է: Թեստը ներառում է ձեռքի դաստակի 7 նկարներ: Ձեռքի դաստակները ներկայացված են ”ստոպ-կադրի” տեսքով, և հետազոտվողին խնդրվում է մեկնաբանել գործողության բովանդակությունը: Արդյունքների մեկնաբանության միջոցով եզրակացություն է արվում փորձարկ-

վողի՝ ակտիվության նկատմամբ միտումների վերաբեր-
յալ: Գնահատումն իրականացվում է 11 կատեգորիանե-
րով՝ ագրեսիա, վախ, մատնանշում, կապվածություն,
շփում, կախվածություն, ակտիվ և պասիվ անդեմություն,
նկարագրություն և այլն (Фурманов, 2007):

- *Սոնդիի մեթոդիկա*՝ թույլ է տալիս բնորոշել մարդու ան-
զիտակցական հատկանիշները, որոնք ներգործում են
արժեքային կողմնորոշումների անհատական առանձնա-
հատկությունների վրա: Հետազոտվողին ներկայացվում
են 48 քարտեր հոգեկան հիվանդություն ունեցող մարդ-
կանց պատկերներով: Առաջարկվում է ընտրել առավել և
պակաս դուր եկածներին (Христенко, 2004):
- *Թեմատիկ ապերգեպցիոն թեստ (ԹԱԹ)*՝ աշխարհում
ամենատարածված պրոյեկտիվ թեստերից է. հնարավո-
րություն է տալիս տեղեկություններ ստանալ անձի մղում-
ների, պահանջումների, նրա վրա ներգործությունների,
միջանձնային փոխհարաբերություններում ծագող կոն-
ֆլիկտների, դրանց լուծման միջոցների վերաբերյալ: Բաղ-
կացած է 21 քարտերից, որոնցից 20-ի վրա պատկերված
են նկարներ, իսկ 1 քարտը մաքուր սպիտակ թուղթ է: Հե-
տազոտվողը պետք է ասի, թե նկարներում ինչ իրա-
վիճակներ են պատկերված և ինչ կլինի հետո: Նկարա-
գրությունների վերլուծության հիման վրա կատարվում է
եզրակացություն անձի ուսումնասիրվող հատկանիշների
մասին (Նալչաջյան, 1997):
- *Ռորշախի թեստ*՝ առաջարկել է շվեյցարացի հոգեբան Հ.
Ռորշախը: Թեստը կազմված է 10 քարտերից, որոնցից
յուրաքանչյուրի վրա թանաքի՝ պատահականորեն առաջ
բերված բծեր կան: Դրանք, թուղթը 2 մասի ծալելուց հետո,
համաչափ ձև են ստանում: Փորձարկվողին առաջարկ-

վում է նկարագրել պատկերները՝ ասելով, թե ինչի է նմանեցնում թանաքաքծերը: Պատասխանների վերլուծության հիման վրա բացահայտվում են անձի ընդհանուր ուղղվածությունը, հետաքրքրությունները, շփվողականությունը, համագործակցելու պատրաստակամությունը, պաշտպանական մեխանիզմներ օգտագործելու նկատմամբ հակվածությունը, տագնապախռովության աստիճանը և այլն (Նալչաջյան, 1997; Հարությունյան, 2005):

- *Ռեզենցվեյզի՝ ֆրուստրացիոն հակազդումների ուսումնասիրման փորձարարական-հոգեբանական մեթոդիկա*՝ բաղկացած է 24 նկարներից, որոնցում պատկերված են ֆրուստրացիոն իրավիճակում գտնվող մարդիկ: Պատասխանները գնահատվում են 2 չափանիշներով՝ հակազդման ուղղվածություն և հակազդման տիպ: Հակազդման ուղղվածություններն են՝ էքստրապունիտիվ (հակազդումն ուղղված է կենդանի և անկենդան շրջապատին, մեղքը վերագրվում է ուրիշներին), ինտրոպունիտիվ (հակազդումն ուղղված է սեփական անձին, մեղքը վերագրվում է իր "Ես"-ին), իմպունիտիվ (իրավիճակը դիտարկվում է որպես անկարևոր կամ անխուսափելի, մեղքը վերագրվում է իրավիճակին): Հակազդման տիպերն են՝ սևեռում խուչընդոտի, ինքնապաշտպանության կամ պահանջմունքը բավարարելու վրա (Райгородский, 1998):
- *Ազատ գուգորդությունների մեթոդ*՝ թույլ է տալիս որոշել այս կամ այն իրադարձության հետ կապված բառերի կամ բառակապակցությունների գաղտնի նշանակալիությունը: Հետազոտվողին կարդում են նախապես պատրաստված մի շարք բառեր՝ 30-40 գոյականներ, որոնց միջև իմաստային կապը բացակայում է: Առաջարկվում է յուրաքանչյուր լսված բառին պատասխանել առաջինը միտքը

եկած որևէ բառով և ինչքան հնարավոր է արագ: Համարվում է, որ ոչ նշանակալի բառերին մարդը պատասխանում է ավելի արագ, քան նշանակալիներին: Ոչ նշանակալի բառերի համար լատենտ փուլը սովորաբար կազմում է 0,5-1,5 վրկ: *Հատենտ փուլի մեծացումը վկայում է, որ տվյալ բառը նշանակալի է հետազոտվողի համար:* Տվյալ մեթոդի դժվարությունը այն է, որ բառերն ընտրելիս հետազոտողը պետք է հաշվի առնի ուսումնասիրվող սուբյեկտի անհատական առանձնահատկությունները և կոնկրետ իրավիճակի վերաբերյալ առկա տվյալները: Հետևաբար, մեթոդը կիրառողը պետք է ունենա համապատասխան որակավորում, ինչը ենթադրում է առաջադրվող բառին ավտոմատ կերպով պատասխան տալու իրավիճակի ստեղծման կարողություն (Христенко, 2004):

Ձոհաբանության մեջ վերոնշյալ բոլոր մեթոդիկաները կիրառման սահմանափակումներ ունեն. դրանք հնարավոր է կիրառել միայն այն բանից հետո, երբ

1. բացահայտվել է հանցագործության փաստը,
2. բացահայտվել է տուժող կողմը:

Հաջորդ մեթոդը, որը կնկարագրվի, ինչ-որ իմաստով թույլ է տալիս հաղթահարել այդ սահմանափակումը:

Մոդելավորման մեթոդի միջոցով մարդու վարքի ընդհանուր օրինաչափությունների, այդ թվում և ագրեսիվ վարքի մասին տեղեկատվություն ստացվում է ոչ թե ուսումնասիրման օբյեկտից, այլ նրա մոդելային արտացոլումից՝ վերացարկվելով կոնկրետ անհատից: Մաթեմատիկայի, կիբեռնետիկայի տարբեր ճյուղերի նվաճումները թույլ են տալիս *կառուցել մարդու հոգեկան գործունեության մոդելային նկարագրությունը:*

“Ձոհ-հանցագործ” փոխհարաբերությունների մոդելի կառուցումը հնարավորություն է ընձեռում հետևել այդ հարաբերություն-

ների շարժընթացին, կողմերից յուրաքանչյուրի վարքի պատճառներին:

Հանցագործի հետ փոխազդեցության սկզբնական պահին գոհի մոտ առկա է *պաշտպանվածության որոշակի մակարդակ*: Այդ մակարդակը բնորոշվում է գոհի խառնվածքով, բնավորության գծերով, ֆիզիկական հնարավորություններով, սոցիալական պաշտպանվածությամբ: Ընդհանուր պաշտպանվածության սկզբնական մակարդակը նշանակվում է որևէ գործակցով (α -ալֆա): Հանցագործի հետ փոխազդեցության ընթացքում գոհը *նվազեցնում է* իր պաշտպանվածության սկզբնական մակարդակը. տեղի է ունենում հոգեկան, ֆիզիկական ուժերի հյուծում: Պաշտպանվածության սկզբնական մակարդակի նվազման արագությունը նշանակվում է մեկ այլ գործակցով (β -բետտա): Ինչքան գոհն ավելի շատ է օգտագործում իր սկզբնական պաշտպանվածությունը՝ վարքի տարբեր ձևեր կիրառելով, այնքան դրա փոփոխությունը (տվյալ դեպքում՝ նվազումը) ավելի արագ է տեղի ունենում (օրինակ՝ ինչքան շատ են շարժումներ կատարվում, այնքան ֆիզիկական ուժերն արագ են ծախսվում): Բացի այդ, հանցագործը, ներգործելով գոհի վրա, փորձում է հասնել ցանկալիին և դրանով ևս փոխում է գոհի ընթացիկ պաշտպանվածությունը: Այդ փաստն, իր հերթին, նկարագրվում է մեկ այլ գործակցով (γ -գամմա): Համանմանորեն նկարագրվում է *հանցագործի հնարավորությունների մակարդակը*՝ նշանակվելով համապատասխան գործակիցներով:

Զոհի և հանցագործի հարաբերությունները փոխապայմանավորված են, և մոդելավորման մեթոդում դրանք ներկայացվում են հավասարությունների տեսքով:

Հանցագործի և գոհի փոխազդեցության արդյունքում առաջացած հուզական լարվածության մակարդակը չի կարող անփոփոխ մնալ երկար ժամանակահատվածում: Հուզական լարվածության պահպանման տևականությունը նախևառաջ որոշվում է

մարդու ԲՆԳ տիպով: Մարդու վարքագիծը կախված է նաև նրա տիպական հակագոյմունքից, որոնք գործում են համապատասխան պահանջմունքների բավարարման դեպքում: Հավասարությունների համակարգում բոլոր այս գործոնները ևս արտացոլվում են համապատասխան գործակիցների տեսքով:

Մոդելավորման միջոցով ”գոհ-հանցագործ” հարաբերությունների ձևականացված պատկերման կիրառումը հնարավորություն է տալիս՝

- Հանցագործության հետահայաց վերլուծությունն իրականացնել առավել բարձր մակարդակով, այսինքն՝ որոշել արդեն տեղի ունեցած իրադարձությունների հավաստիությունը,
- Կանխատեսել հանցագործի և գոհի միջև փոխազդեցության առավել հավանական ելքը՝ կատարելով բոլոր հնարավոր տարբերակների դիտարկում և որոշակի գործակիցների հաշվառում: Դա հնարավոր է անել համակարգչային ծրագրերի օգնությամբ՝ բարձրացնելով հանցագործությունների, հատկապես՝ բռնարարքների, կանխարգելման արդյունավետությունը (Христенко, 2004):

Չոհաբանական քարտեզի կառուցման մեթոդը Չոհաբանական ուսումնասիրությունների իրականացման արդյունավետ միջոցներից է: Այն առավել նպատակահարմար է քրեական ոլորտում հետազոտություններ կատարելու, հանցագործությունների բացահայտման և կանխարգելման, ինչպես նաև հանցագործություններին դիմակայելու գործում հոգեբանական ավելի բարձր պատրաստվածության մակարդակ ապահովելու համար: Մեթոդի էությունը հետևյալն է՝ հետազոտողը լայնամասշտաբ քարտեզի վրա (օրինակ՝ քաղաքի որևէ համայնքի) նշում է արձանագրված հանցագործությունները: Քարտեզը պետք է այնպիսի մասշտաբ ունենա, որպեսզի հնարավոր լինի տարբերակել շենքերը, փողոցները, խանութները: Քարտեզի վրա նշվում են հետևյալ տեղեկությունները՝

- Հանցագործության տեսակը (օրինակ՝ գողություն, խռտանգում, սեռական բռնություն),
- Հանցագործության իրականացման ժամանակը (ամսաթիվը և ժամը՝ ընդհանուր դեպքում),
- Հանցագործության իրականացման տեղը (հնարավորինս հստակ՝ բազմահարկ շենքի դեպքում անգամ հարկը),
- Հանցագործության իրականացման ձևը (առանձնացնել հիմնական պահերը):

Տեղեկատվության ներկայացման նման ոչ բարդ (սակայն աշխատատար) միջոցը թույլ է տալիս տվյալ թաղամասում առավել զոհային շրջանների վերլուծություն կատարել և կանխատեսել հանցագործության կոնկրետ տիպի իրականացման հնարավոր ժամանակը: Հայտնի են դեպքեր, երբ թաղամասային ոստիկանը, որը երկար ժամանակ աշխատել է տվյալ շրջանում, իր համար ”բացահայտումներ” է կատարել՝ շրջանի զոհաբանական քարտեզը դիտելիս: Օրինակ՝ կազմվել է թաղամասերից մեկի զոհաբանական քարտեզը, որտեղ նշվել են վերջին 3 տարիների ընթացքում պաշտոնապես արձանագրված բնակարանային գողությունների դեպքերը: Բացահայտվել է, որ առավել զոհային են այն շենքերի բնակարանները, որոնք գտնվում են թաղամասի ծայրերին: Այսպիսով, այդ շենքերի բնակիչները՝ իրենց ունեցվածքի գողության հավանականությունն իջեցնելու նպատակով, պետք է որոշ քայլեր ձեռնարկեն. օրինակ՝ ամրացնեն մուտքի դռները, ճաղապատեն պատուհանները, տեղադրեն նկարահանող սարքեր:

Այսպիսով, զոհաբանության բնագավառի մեթոդներն ունեն իրենց կիրառման յուրահատկությունները՝

- Մի կողմից, հնարավորություն են ընձեռում ուսումնասիրել անձի զոհային հատկանիշները, զոհ-հանցագործ հարաբերությունները, որոշ դեպքերում՝ նաև կանխարգելել հնարավոր հանցագործությունները,

- Մյուս կողմից, յուրաքանչյուր մեթոդ ունի իր կիրառման սահմանափակություններն ու առավելությունները:

Հետևաբար, գոհի և բռնացողի սոցիալ-հոգեբանական առանձնահատկությունների ուսումնասիրման, հանցագործության յուրահատկությունների բացահայտման նպատակով անհրաժեշտ է ամեն մի անհատական դեպքի համար մեթոդների մանրակրկիտ ընտրություն կատարել՝ հնարավորիս համադրելով հետազոտության տարաբնույթ ու փոխլրացնող մեթոդներ:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Բռնության ենթարկված մարդկանց ինչպիսի՞ առանձնահատկություններ կարող է բացահայտել դիտումը:
2. Ո՞րն է գիտափորձի անցկացման սահմանափակությունը գոհաբանության բնագավառում:
3. Նշել արխիվային ուսումնասիրությունների առավելությունն ու թերությունը:
4. Բացատրել կոնտենտ-վերլուծության էությունը:
5. Ներկայացնել մի քանի թեստ-հարցարաններ և պրոյեկտիվ թեստեր, որոք կիրառվում են բռնության և գոհի հոգեբանության մեջ:
6. Ձեր կարծիքով որո՞նք են բռնության ենթարկված երեխայի հետ իրականացվող հարցազրույցի առանձնահատկությունները:
7. Նկարագրել փոխակերպված հարցազրույցի մեթոդը:
8. Ինչպիսի՞ հնարավորություն է ընձեռում մոդելավորման մեթոդը՝ “գոհ-հանցագործ” հարաբերություններն ուսումնասիրելիս:
9. Նկարագրել գոհաբանական քարտեզի կառուցման մեթոդը:

Գրականության ցանկ

1. Հարությունյան Կ. Երեխայի հանդեպ բռնության հետազոտումը և կանխարգելումը: /Եր.: Ջանգալ-97, 2005:
2. Նալչաջյան Ա. Հոգեբանության հիմունքներ: Եր.: “Հոգեբան”, 1997:
3. Малкина-Пых И.Г. Психология поведения жертвы. - М.: Изд. Эксмо, 2006.
4. Райгородский Д.Я. (Ред.-сост.) Практическая психодиагностика. Методики и тесты. Учебное пособие. – Самара: Изд. Дом “БАХРАХ”, 1998.

5. Фурманов И.А. Агрессия и насилие: Диагностика, профилактика и коррекция. – СПб.: Речь, 2007.
6. Христенко В.Е. Психология поведения жертвы. Ростов-н/Д.: Феникс, 2004.
7. Follingstad D.R., Dehart D.D. Defining Psychological Abuse of Husbands Toward Wives Contexts, Behaviors, and Typologies // Journal of Interpersonal Violence. 2000. Vol. 15. N 9. P. 891-920.
8. Pears K.C., Capaldi D.M. Intergenerational transmission of abuse: a two generational prospective study of an at-risk sample // Child Abuse and Neglect. 2001. N 25. P. 1439-1466.
9. Price E.L., Byers E.S. The Attitudes Towards Dating Violence Scales: Development and Initial Validation // Journal of Family Violence. 1999. Vol. 14. N 4. P. 351-375.
10. Sonkin D.J. Defining psychological maltreatment in Domestic Violence Perpetration Treatment Programm: Multiple Perspectives. www.daniel-sonkin.com.

1.3 ԶՈՂԵՐԻ ԴԱՍԱԿԱՐԳՈՒՄԸ

Առանցքային հասկացություններ` զոհ, հանցագործ, սուբյեկտիվ ցանկություն, զոհի վարքագիծ, զոհերի տեսակներ, անմեղ նախատրամադրվածություն, իրադրային դերեր, ազդեսիվ զոհեր, ակտիվ զոհեր, նախաձեռնող զոհեր, քննադատականություն չունեցող զոհեր, մեղավորներ, մեղադրողներ, ինքնաահաբեկիչներ, սուպերմեններ, իդեալական զոհ, զոհի բույր, հոգեբանական վահան:

”Զոհի” բնորոշումը: Զոհաբանության կենտրոնական հասկացությունը զոհն է: Չնայած այն բանին, որ զոհաբանությունը ուսմունք է հանցագործության զոհի մասին, այնուամենայնիվ, նրա ուսումնասիրության հիմնական առանցքը զոհայնությունն է:

Լ. Ֆրանկն առաջարկում է դիտարկել զոհայնության չորս մակարդակներ.

- *Անմիջական զոհեր*, այսինքն` ֆիզիկական անձինք,
- *Ընտանիքներ*,
- *Կոլեկտիվներ, կազմակերպություններ*,
- *Համայնքների, շրջանների բնակչություն* (Փրանկ, 1972):

Մինչ այժմ ”գոհ” հասկացության հստակ, համապարփակ բնորոշում գոյություն չունի: Բառարաններում, դասագրքերում տրվող մեկնաբանություններն արտացոլում են դրա տարբեր ասպեկտները: ”Ձոհ” հասկացությունը բավական լայն կիրառում ունի կենցաղում, զոհաբանության, քրեաբանության մեջ: Տվյալ հասկացության մի շարք սահմանումներ կան իրավագիտության մեջ. առանձնացվում են ավտոմոբիլային պատահարների, վրեժ-խնդրության, հանցագործության, լատենտ, պոտենցիալ և այլ զոհերը: Գոյություն ունեն նաև կրոնական, քաղաքական, գաղափարական պայքարի զոհեր, խաբեության, շանտաժի զոհեր հասկացությունները:

Հետևաբար, զոհ հասկացությունը միանշանակ չէ, բազմաբաղադրիչ է և յուրաքանչյուր կոնկրետ դեպքում որպես հիմնական հատկանիշ վերցվում է այս կամ այն բաղադրիչը, և հաճախ հաշվի չեն առնվում մյուս հատկանիշները:

Համաձայն Լ. Ֆրանկի (1972)՝ *զոհը մարդ է, ով օբյեկտիվ հանգամանքների բերումով կամ հանցագործի սուբյեկտիվ ցանկությանը՝ հակաիրավական արարքի արդյունքում ֆիզիկական, բարոյական կամ ունեցվածքային վնաս է կրում*: Նման դեպքում մարդը զոհ է՝ անկախ այն բանից, օրենքը հաստատված կարգի համաձայն իրեն ճանաչո՞ւմ է (կամ էլ հենց ինքն իրեն գնահատո՞ւմ է) որպես զոհ, թե՞ ոչ:

Վ.Ե. Խրիստենկոն (2004) տալիս է զոհի հետևյալ բնորոշումը՝ *զոհը մարդ է, ով որոշակի հանգամանքներում՝ այլ մարդու, մարդկանց խմբի կողմից ներգործության արդյունքում կորցրել է իր համար նշանակալի արժեքները*: Որպես ներգործող կողմ կարող են հանդես գալ՝ որևէ անհատ, մարդկանց խումբ, սոցիալական շերտ, պետություն, պետությունների միություն:

Մարդը կարող է զոհ դառնալ՝ միայն ինչ-որ մեկի հետ փոխազդեցության մեջ մտնելով: Ձոհաբանության տեսանկյունից

մարդը չի կարող սեփական անձի հանդեպ բռնություն կիրառելու արդյունքում զոհ դառնալ կամ սեփական մոլորվածության, մտացրիվության զոհ դառնալ (չնայած այն բանին, որ առօրյա խոսակցականում հաճախ կիրառում են ”Մարդն ինքն իրեն զոհ գնաց” արտահայտությունը):

Ի.Գ. Մակկինա-Պիլար (2006), տալով առավել ընդհանուր սահմանում, զոհին բնորոշում է որպես ֆիզիկական անձ, որին անմիջականորեն վնաս է հասցվել:

”Զոհ” եզրի հետ մեկտեղ կիրառվում է նաև ”տուժող” (տուժող կողմ) եզրը, որն առաջին հերթին վերաբերում է քրեական հանցագործությունների զոհերին:

Հանցագործության զոհ կամ տուժող կողմ համարվում է ոչ միայն այն մարդը, ով անմիջականորեն տուժել է, այլ նաև նրա մերձավորները, հարազատները, այսինքն՝ նրանք, ովքեր կախված էին տուժողից: Օրինակ, եթե հանցագործության արդյունքում տեղի է ունենում այնպիսի մի տղամարդու սպանություն կամ խեղում, ով հայր է, ապա նրա երեխաները նույնպես սովյալ հանցագործության զոհ են հանդիսանում, քանի որ նրանք նյութական կամ հոգեբանական վնաս են կրել:

Մարդկության պատմության ընթացքում միշտ չէ, որ տուժողը զոհի կարգավիճակ է ունեցել: Այսպես, միջին դարերում այլանդակ մարդկանց սպանությունը օրենքով չէր հետապնդվում: Համարվում էր, որ այլանդակ, անճոռնի արտաքինով մարդը կնոջ և սատանայի միության արդյունք է, ուստիև նման մարդը չի կարող զոհ հանդիսանալ: Նա չուներ այնպիսի իրավունքներ, ինչպիսին մյուս մարդիկ, և նրա ոչնչացումը որպես հանցագործություն չէր դիտարկվում:

Գրականության մեջ հաճախ օգտագործվում է ”վիկտիմալիս վարքագիծ” եզրը, որը նշանակում է ”զոհի վարքագիծ”: Մակայն այս հասկացությունը սովորաբար կիրառվում է՝ բնորոշելու

համար ոչ ճիշտ, ոչ բարոյական, անզգույշ, հրահրող վարքագիծը: Հաճախ զոհային են համարում ոչ միայն վարքագիծը, այլ նաև անձին՝ նկատի ունենալով, որ նա կարող է հանցագործության զոհ դառնալ՝ իր հոգեբանական և սոցիալական որոշակի հատկանիշների պատճառով: Մարդկանց տիպական վարքագիծը որոշակի իրավիճակներում նրանց ներքին էության արտացոլումն է: Յուրաքանչյուր մարդ կատարում է բազմաթիվ սոցիալական դերեր, որոնք բացահայտում են նրա սոցիալական կարգավիճակը:

Զոհերի տեսակները: Գոյություն ունեն գոհերի բազմաթիվ դասակարգումներ:

Վ.Ս. Մինսկայան, ուսումնասիրելով մի շարք հանցագործություններ (մարդասպանություններ, մարմնական վնասվածքներ), եկել է այն եզրակացության, որ հանցանքի իրագործումից անմիջապես առաջ տուժողի և հանցագործի միջև սովորաբար (դեպքերի 95%-ի մոտ) վեճ է բռնկվում:

Վ. Մինսկայան դասակարգում է **տուժողների վարքագիծը հանցագործությունից անմիջապես առաջ կամ դրա իրագործման պահին՝**

- Ֆիզիկական բռնարարք,
- Վիրավորանք,
- Ֆիզիկական բռնության կիրառման փորձ,
- Հոգեկան բռնություն, որը կարող է լինել ֆիզիկական բռնության, ոչնչացման կամ մեղավորի (դեպքի արդյունքում) ունեցվածքը վնասելու սպառնալիք,
- Չհիմնավորված հրաժարում վճարել կենցաղային ծառայությունները, ազատել բնակտարածքը,
- Սուբյեկտի բռնի տարհանում իր բնակության վայրից,
- Տուժողի՝ ունեցվածքային բնույթի չհիմնավորված հավակնություններ,
- Գողություն (Минская, 1988):

Ուսումնասիրելով տուժողի դերը մարդասպանությունների ընթացքում՝ Բ. Խոլիստը տուժողներին դասակարգել է՝ կապված նրանց վարքից և հակումներից: **”Անմեղ նախատրամադրվածությունամբ” զոհերի** խմբի մեջ մտնում են այն անձինք, ովքեր՝

- Մարդասպանության զոհ են դառնում *մասնագիտական կամ տնտեսական դիրքի պատճառով* (գանձապահներ, տաքսու վարորդներ, վաճառողներ, ոստիկանության աշխատակիցներ ևն),
- *Պատահական անցորդներ* են, որոնք ”ձեռքի տակ են հայտնվում” հանցագործության համար նպատակահարմար հանգամանքներում (Холыст, 1964):

Դ.Վ. Ռիվմանը զոհերին դասակարգում է ըստ տարիքի, սեռային պատկանելության, դերային կարգավիճակի, բարոյահոգեբանական հատկանիշների, կատարած հանցագործության ծանրության, տուժողի վարքագծի բնույթի (Ривман, 2000):

Մարդիկ, ովքեր հանցագործության զոհ դառնալու վտանգի առջև են կանգնած, իրենց տարբեր կերպ են պահում՝

- Ագրեսիվ կամ հրահրող վարքագիծ են ցուցաբերում,
- Պասիվ կերպով ընդունում են բռնությունը,
- Չեն ցուցաբերում տարրական շրջահայացություն կամ հանցագործի հնարքները չեն հասկանում:

Նրանց վարքագիծը կարող է լինել ինչպես օրենքի սահմաններում, այնպես էլ հակաիրավական կամ նույնիսկ հանցավոր, հանցագործության իրականացման մեջ նրանց ներդրումը կարող է լինել ինչպես նվազագույն չափով, այնպես էլ՝ որոշիչ:

Ելնելով **իրադրային դերերից**՝ Դ. Ռիվմանն առանձնացնում է զոհերի մի քանի տեսակներ՝ ագրեսիվ, ակտիվ, նախաձեռնող, պասիվ, քննադատականություն չունեցող, չեզոք (Ривман, 2000):

Ագրեսիվ զոհեր: Այս խմբին են պատկանում այն զոհերը, որոնք հարձակվում են վնաս հասցնողի կամ այլ անձանց վրա

(*ագրեսիվ բնացողներ*) կամ ագրեսիա են ցուցաբերում այլ ձևերով՝ վիրավորանք, բամբասանք, ծաղր (*ագրեսիվ հրահրիչներ*):

Հաճախ դրանք այն գոհերն են, որոնք եթե ագրեսիա չդրսևորեն, ապա չեն հայտնվի գոհի կարգավիճակում: Այսինքն՝ նրանք հիմնականում գոհ են դառնում՝ պայմանավորված իրենց անձնային առանձնահատկություններով:

Ընդհանուր բնույթի ագրեսիվ բնացողներ: Նրանց ագրեսիվությունը դրսևորվում է հարձակման մեջ, սակայն այն հստակ հասցեատեր չունի: Ըստ առաջատար մոտիվացիայի՝ դրանք շահամոլներ են, վատաբարո անձինք (խուլիգաններ), սեռական հակվածությամբ, բացասական վրիժառուներ, հոգեպես հիվանդ անձինք, որոնք տառապում են նյարդային համակարգի խանգարումներով:

Ընտրողական բնույթի ագրեսիվ բնացողներ: Նրանք ագրեսիվ կերպով հարձակվում են այն անձի վրա, որի հետ կայուն կապեր ունեն: Ըստ առաջատար մոտիվացիայի՝ դրանք շահամոլներ են, սեռական հակվածությամբ, ընտանեկան բռնակալներ (դեսպոտներ), կովարարներ (սկանդալիստներ), բացասական վրիժառուներ, հոգեպես հիվանդ անձինք՝ նյարդային համակարգի խանգարումներով:

Ընդհանուր բնույթի ագրեսիվ հրահրիչներ: Նրանց ագրեսիվ պահվածքը կապված չէ ֆիզիկական բռնության հետ և հստակ ուղղվածություն չունի: Ըստ առաջատար մոտիվացիայի՝ դրանք վատաբարո անձինք են, բացասական վրիժառուներ, հոգեկան հիվանդներ:

Ընտրողական բնույթի ագրեսիվ հրահրիչներ: Նրանց ագրեսիվությունն իրացվում է առանց ֆիզիկական բռնության և ուղղված է այնպիսի մի անձի, որի հետ կայուն կապ ունեն: Ըստ առաջատար մոտիվացիայի՝ դրանք ընտանեկան բռնակալներ են, շահամոլներ, վատաբարո անձինք, կովարարներ, բացասական վրիժառուներ, հոգեպես հիվանդ անձինք:

Ակտիվ գոհեր: Այս խմբի մեջ մտնում են այն գոհերը, որոնք չեն հարձակվում կամ կոնֆլիկտային իրավիճակ չեն ստեղծում, սակայն նրանց վնաս է հասցվում իրենց իսկ ակտիվ մասնակցությամբ: Այսինքն՝ դրանք այն գոհերն են, որոնք, հայտնվելով ցանկացած իրավիճակում, ակտիվ վարքագիծ են ցուցաբերում: Այդ ակտիվությունը հիմնականում անտեղի է լինում և նպաստում է, որ նրանք հայտնվեն գոհի կարգավիճակում: Դրանք են՝ գիտակցական կամ անգիտակցական սադրիչները, գիտակցորեն կամ անզգույշ կերպով իրենք իրենց վնաս հասցնողները:

Նախաձեռնող գոհեր: Այս խմբի մեջ մտնում են այն գոհերը, որոնց վնաս է հասցվում իրենց իսկ վարքագծի պատճառով. նրանք նախաձեռնող են՝ ելնելով իրենց պաշտոնից, հասարակական դիրքից, անձնային հատկանիշներից:

Պասիվ գոհեր: Այս խմբի մեջ մտնում են այն անձինք, ովքեր տարբեր պատճառներով հանցագործին դիմադրություն, հակազդեցություն չեն ցուցաբերում: Նրանք կարող են օբյեկտիվորեն դիմադրություն ցուցաբերելու ընդունակ լինել կամ չլինել (կայուն կամ ժամանակավոր): Պասիվ գոհերը, ի տարբերություն ակտիվ գոհերի, հայտնվելով վտանգավոր, անբարենպաստ իրավիճակում, ոչինչ չեն անում: Նրանք պասիվ վիճակում են գտնվում, չեն փորձում դուրս գալ գոհի կարգավիճակից՝ մտածելով. «Դա ճակատագիր է, այդպես էլ պետք է լիներ»:

Քննադատականություն չունեցող գոհեր: Այս խմբի մեջ մտնում են անձինք, ովքեր չեն կարողանում ճիշտ, աղեկվատ գնահատել կենսական իրավիճակները, անզգույշ են, անշրջահայաց: Սովորաբար նրանք ունենում են կրթական ցածր մակարդակ, ցածր ինտելեկտ, անչափահաս են կամ տարեց, հիվանդ են:

Հետագա ուսումնասիրությունների արդյունքում Դ. Ռիվմանն առաջարկում է մեկ այլ դասակարգում ևս: **Ըստ մարդու անձնային հատկանիշների արտահայտվածության աստիճանի՝** հնարա-

վոր է որոշել անհատական գոհային նախատրամադրվածությունը:

- **Ունիվերսալ** (ունիվերսալ-գոհային) տիպն ունի անձնային այնպիսի ուժեղ արտահայտված հատկանիշներ, որոնք նրան ապահովում են բարձր պոտենցիալ խոցելիություն ամենատարբեր հանցագործությունների պարագայում:
- **Ընտրողական** (ընտրողական-գոհային) տիպի մեջ մտնում են այն մարդիկ, որոնք բարձր խոցելիություն ունեն հանցագործությունների որոշակի տեսակների հանդեպ:
- **Իրադրային** (իրադրային-գոհային) տիպի մարդիկ ունեն միջին գոհայնություն, և նրանք գոհ են դառնում իրադրային գործոններին:
- **Պատահական** (պատահական-գոհային) տիպին պատկանում են մարդիկ, ովքեր գոհ են դառնում հանգամանքների պատահական զուգադիպման արդյունքում:
- **Մասնագիտական** (մասնագիտական-գոհային) տիպը ներառում է այն մարդկանց, որոնց գոհայնությունը պայմանավորված է նրանց մասնագիտական զբաղվածությամբ (Ривман, 2002):

Բավական քիչ են գոհերի տիպերի ուսումնասիրությունները ոչ քրեական գոհաբանության մեջ: Դրանցից մեկը տրվել է Ս.Յու. Պլոտնիկովայի կողմից: Վստահության հեռախոսի խորհրդատվական աշխատանքների ընթացքում բացահայտվել են գոհերի հետևյալ տիպերը (Плотникова, 2003):

Մեղավորներ: Այս տիպի մարդիկ զբաղված են ինքնա-ոչնչացմամբ. բոլոր փորձանքների, հարձակումների պատասխանատվությունը նրանք պատրաստ են վերցնել իրենց վրա՝ անկախ այն բանից, իրենք կապ ունեն դրանց հետ, թե՞ ոչ: Նրանք եռանդագին կերպով ապացուցում են իրենց մեղքը՝ բերելով համոզիչ փաստարկներ (իրենց տեսակետից), և այդ մեղքը ”օգտագործում”

են իրենց նպատակների համար՝ հաճախ դրանից մանկան պես հաճույք ստանալով: Այս մարդկանց մեծամասնությունը հակա-իրավական արարքներ թույլ չի տալիս: Նրանք կարող են մեղավորության զգացումն օգտագործել որպես երեխաների դաստիարակության միջոց՝ այն փոխանցելով իրենց երեխային որպես “էստա-ֆետայի փայտիկ” կամ “փոխանցիկ դրոշ”:

Մեղադրողներ: Մեղադրողներն անկեղծորեն հավատում են, որ ցանկանում են փոխել կոնկրետ մարդուն կամ ստեղծված իրադրությունը, սակայն իրականում նրանց նպատակն է մեղքը բարդել ուրիշի վրա, պատասխանատվություն չկրել սեփական արարքների և զգացմունքների համար: Մեղադրողները լինում են՝

- *Չար*, ովքեր իրենց բռնկուն վարքագծի համար արդարացումներ են գտնում կամ “մոգոնում”,
- *Թախծոտ*, ովքեր իրենց տխրությունը հիմնավորում են օբյեկտիվ (իրենց կարծիքով) պատճառներով:

Ինքնաահարեկիչներ: Նման մարդկանց ամենասիրելի հու-զական վիճակները վախը և անհանգստությունն են, ընդ որում, այն վտանգը, որը նրանք զգում են ներկայում կամ որին ապա-սում են ապագայում, հաճախ մտացածին է լինում: Ֆոբիա ունե-ցող մարդը գիտի, որ իր վախերը երևակայական են, սակայն նա վախենում է դրանցից նույնքան, որքան իրականի դեպքում: Չոհն ինքն իրեն վախեցնում է՝ զանազան սարսափելի դեպքերի և իրա-վիճակների մասին մտածելով: Օրինակ՝ “Ես կարող էի մահանալ”, “Ես վախենում եմ միայնակ մնալուց”, “Ես անհանգստանում եմ իմ երեխաների ապագայի համար”: Բազմաթիվ ֆոբիաներ առա-ջանում են այն բանից, որ մարդը չի ապրում այն ներկայով, որ-տեղ չկան սարսափելի իրադարձություններ, այլ անընդհատ մտա-ծում է ապագայի մասին, որն անորոշ է իր համար (հիշենք Հ. Թումանյանի “Կիկոսի մահը” հեքիաթը): Իհարկե, որոշ վախեր կարող են նաև հիմնավորված լինել, օրինակ՝ վախը ամուսնու նկատմամբ, ով հաճախ ծեծում է կնոջը:

Մուսկերմեններ: Այս մարդիկ վախենում են դրսևորել իրենց հույզերը: Նրանք թերագնահատում են ինչպես իրենց, այնպես էլ ուրիշներին: Նրանց համար հեշտ չէ ”լեզու գտնել” իրենց զգացմունքների հետ: Նրանց հիմնական արտահայտություններն են. ”Ես չգիտեմ, թե ինչ եմ զգում: Իսկ ի՞նչ պետք է ես զգամ նման իրավիճակում”: Մարդիկ, ովքեր ճնշում են իրենց վախը, վտանգում են իրենց կյանքը, անգիտակցորեն ձգտում են ինքնառչնչացման: Նրանք հանրությանը զվարճացնում են՝ պատմելով լեզենդներ իրենց խիզախ արարքների մասին (ինչպես Թումանյանի ”Մուտլիկ որսկանը” հեքիաթում), ասելով, որ կյանքն առանց ռիսկի չափազանց ձանձրալի է. բոլորին ապացուցում են, որ կարող են սեփական անձը պաշտպանել: Մարդիկ, ովքեր ճնշում են թախիծը և կարծում են, որ ոչ ոք չի կարող ստիպել իրենց լաց լինել, ”ուժեղ” տղամարդու կամ ”ուժեղ” կնոջ դեր են խաղում: Այն մարդը, ով ճնշում է իր զայրույթը, որպեսզի այդ պահին որևէ ավելորդ արարք թույլ չտա, զոհ դառնալու վտանգի առջև է կանգնում:

Իդեալական զոհի դիմանկարը: Հայտնի է, որ մարդու վարքագծի որոշ առանձնահատկություններ նրա ենթագիտակցության ”լեզուն” են: Եվ եթե անզամ մարդը կարողանում է կառավարել իր արտաքին շարժումները, քայլվածքը, միևնույն է, անհնար է կառավարել արտաքին որոշ դրսևորումներ, որոնք միջավայրին հաղորդում են զոհի ազդակներ:

Ինչպե՞ս է հանցագործն իրեն զոհ ընտրում: Ամերիկացի գիտնական Բեթթի Գրեյտոնը հետազոտության միջոցով բացահայտել է, որ ոչ մի հանցագործ հենց այնպես չի ընտրում իր հավանական զոհին: Գրեյտոնը ենթադրում է, որ առաջին հերթին *գնահատվում են վարքի ոչ վերբալ առանձնահատկությունները*: Փորձառու հանցագործը 7 վայրկյանի ընթացքում գնահատում է մարդու արտաքին տեսքը, նրա ֆիզիկական պատրաստվածությունը և հակահարված տալու ունակության աստիճանը:

Գրեյսոնը տարբեր կալանավայրերում գտնվող և իրար հետ առնչություն չունեցող հանցագործներին ներկայացրել է մի տեսաերիզ, որտեղ փողոցում քայլող պատահական անցորդներ էին ցուցադրվում, ովքեր տեղյակ չէին իրենց նկարահանման մասին: Դրանք տարբեր տարիքի և սոցիալական խմբերի պատկանող մարդիկ էին: Տեսանյութը դիտելուց հետո բանտարկյալներին առաջարկվել է որոշել, թե ներկայացված մարդկանցից ո՞ւմ կընտրեին որպես զոհ: Արդյունքն ապշեցուցիչ էր. բոլորն ընտրել էին նույն մարդուն: Այս հետազոտությունը հաստատում է այն վարկածը, որ զոհը հաճախ ինքն է հրահրում հանցագործին:

Հանցագործները սովորաբար ուշադրություն են դարձնում մարդու մի շարք արտաքին տվյալների: Առաջին հերթին, հաշվի են առնվում վարքագծի աչքի ընկնող առանձնահատկությունները: Զոհի իդեալական կերպարը մոտավորապես հետևյալ տեսքն ունի՝ կորացած ուսեր, կաշկանդված շարժում և գործողություններ, հոգնած տեսք, կախ զգած գլուխ, դանդաղ կոտ, անփույթ, օրորվող քայլվածք, խուսափողական հայացք: Հեշտ խոցելի են մտքերով տարված և շրջապատում կատարվածի հանդեպ անտարբեր մարդիկ: Որոշ հետազոտողներ գտնում են, որ ամեն ոք ունի իր անհատական ներքին բույրը՝ աղքատի կամ հարուստի, տիրոջ կամ ծառայի, բռնացողի կամ զոհի: Զոհի ”բույրն” առաջ է գալիս զոհային հատկանիշների առկայության դեպքում:

Զոհային վարքագիծ դրսևորվում է ոչ միայն քրեական հարձակումների ժամանակ: Ամերիկացի գիտնականները, վերլուծելով ֆիզիկական բռնությունից տուժածների հետ անցկացված հարցումների արդյունքները, բացահայտեցին, որ նրանց 93%-ը բավական երկար ժամանակահատվածի ընթացքում ղեկավարության, ամուսինների կամ հարևանների հետ շփման ժամանակ ենթարկվել են վերբալ բռնության: Այլ կերպ ասած, նախքան հանցագործներից տուժելը նրանք սովոր են եղել զոհի ”դեր խաղալ”

առօրյա կենսական իրավիճակներում: Փաստորեն, մարդը նախ «սովորում» է իրեն զոհ զգալ մանրութիւններում և միայն հետո է հանցագործության զոհ դառնում:

Մարդիկ, ովքեր զոհայնության ռիսկի խմբի մեջ են, պետք է ուշադրություն դարձնեն իրենց քայլվածքի, ժեստերի, միմիկայի վրա և փորձեն դրանք շտկել: Վստահ, բարձր պահված գլուխը, ուղիղ, հանգիստ հայացքը թույլ են տալիս որոշակի «հոգեբանական վահան» ստեղծել, որը կարող է հետ մղել հանցագործի կողմից տվյալ անձին՝ պոտենցիալ զոհերի ցուցակում գրանցելու առաջին, շոշափողական փորձերը:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Որո՞նք են զոհաբանության ուսումնասիրության օբյեկտը և առարկան:
2. Նկարագրել զոհայնության 4 մակարդակները:
3. Մահմանել «զոհ» հասկացությունը՝ համաձայն տարբեր հեղինակների մոտեցումների (Լ. Ֆրանկ, Վ. Խրիստենկո, Ի. Մալկինա-Պիխ):
4. Չոհերի ինչպիսի՞ դասակարգումներ գոյություն ունեն (Վ. Մինսկայա, Բ. Խոլիստ, Դ. Ռիվման, Ս. Պլոտնիկովա):
5. Որո՞նք են զոհերի տեսակներն ըստ իրադրային դերերի:
6. Որո՞նք են զոհերի տեսակներն ըստ մարդու անձնային հատկանիշների արտահայտվածության աստիճանի:
7. Վարքի ինչպիսի՞ ոչ վերբալ առանձնահատկություններ ունի «իդեալական զոհը»:
8. Քննարկում՝ ունեցե՞լ եք ֆանտազիաներ, որտեղ Դուք հանդես եք եկել բռնարարք կատարողի կամ զոհի կարգավիճակում:
9. Պատկերացրեք որևէ իրավիճակ, երբ Դուք զոհի կարգավիճակում եք. զոհի ո՞ր տեսակին բնորոշ առանձնահատկություններ կդրսևորեք:

Գրականության ցանկ

1. Ившин В.Г., Идрисова С.Ф., Татьяна Л. Г. Виктимология: Учебное пособие. - М.: Волтерс Клувер, 2011.
2. Ким Е.П., Михайличенко А.А. Виктимология: проблемы теории и практики: учеб. пособие. - Хабаровск, 2004.

3. Малкина-Пых И.Г. Психология поведения жертвы. - М.: Изд-во Эксмо, 2006.
4. Минская В.С., Чечель Г.И. Виктимологические факторы и механизм преступного поведения. Иркутск, 1988.
5. Плотникова С.Ю. Некоторые аспекты консультирования клиентов-жертв /Психология. Пермь, 2003, N 2, с. 9-10.
6. Ривман Д.В. Криминальная виктимология: учебник. - СПб. Питер, 2002.
7. Ривман Д.В., Устинов В. С. Виктимология. - СПб.: Питер, 2000.
8. Франк Л.В. Виктимология и виктимность. - Душанбе, 1972.
9. Хольст Б. Криминология, основные проблемы: Пер. с польского. - М., 1980.
10. Христенко В.Е. Психология поведения жертвы. Ростов-н/Д.: Феникс, 2004.
11. Doernre W.G., Lab S.P. Victimology. Cincinnati, OH., USA: Anderson Publishing Co., 1995.
12. Lorraine Wolhuter, Neil Olley, David Denham. Victimology: Victimization and Victims' Rights. Taylor & Francis US, 2009.
13. Wallance H. Victimology: legal, psychological and social perspectives. Boston, Mass., USA: Allyn and Bacon, 1998.

1.4 ԱՆՁԻ ԶՈՆԱՅԻՆ ՀԱՏՎԱՆԻՇՆԵՐԸ

Առանցքային հասկացություններ՝ անհատական զոհայնություն, նախատրամադրվածություն, անձնային և իրադրային բաղկացուցիչներ, հատուկ զոհայնություն, ընդհանուր զոհայնություն, մարդասպանության զոհ, բռնաբարության զոհ, խոշտանգումների զոհ, խաբեբայությունների զոհ, դերային զոհայնություն, զոհի սոցիալական դեր, վախ, զոհային վարքագիծ, հանցավորություն, զոհային ենթամշակույթ, ճգնաժամային իրավիճակներ, ներանձնային կոնֆլիկտ, թվացյալ զոհ, կեղծ զոհ, միջանձնային կոնֆլիկտ, երեխայական պահվածքով զոհ, ենթարկվող զոհ, անմեղ զոհ, զերզոհայնություն, թերզոհայնություն, վարքագծի ինքնածրագրավորում, խաղ, ենթաանձ:

Անհատական զոհայնության բնութագիրը: Հանցագործության ցանկացած իրական կամ պոտենցիալ զոհ ունի որոշակի որակներ, որոնք նրան ավել կամ պակաս չափով խոցելի են դարձնում: Ակնհայտ է, որ անձնային որակները, համապատասխան վարքագիծը յուրահատուկ հասարակական կամ ծառայողական

դիրքն առաջացնում են խոցելիություն՝ ֆիզիկական, բարոյական կամ նյութական վնաս ստանալու նախատրամադրվածություն: Այս երևույթը զոհաբանության մեջ անվանում են ”անհատական զոհայնություն”:

”Չոհայնություն” եզրը գիտական շրջանառության մեջ ներմուծել է Լ.Վ. Ֆրանկը: Ի սկզբանե Ֆրանկն *անհատական զոհայնությունը բնորոշել է որպես որոշակի հանգամանքներում հանցագործության զոհ դառնալու ընդունակություն, նախատրամադրվածություն* (Франк, 1972): Հետագայում Ֆրանկն ավելացրեց, որ անհատական զոհայնությունը այս կամ այն անձի՝ տուժող դառնալու պոտենցիալ ընդունակությունն է, այսինքն՝ *վտանգից խուսափելու անկարողությունն այն պարագայում, երբ դա հնարավոր էր անել*:

Վ.Ի. Պոլուբինսկին գտնում է, որ *անհատական զոհայնությունը մարդու առանձնահատկություն է, որը պայմանավորված է նրա սոցիալական, հոգեբանական և կենսաֆիզիկական որակներով* (կամ դրանց համակցությամբ): Այդ որակները կենսական որոշակի իրավիճակներում նպաստում են այնպիսի պայմանների ձևավորմանը, որոնց առկայության դեպքում հնարավոր է լինում սովյալ մարդուն վնաս հասցնել հակաիրավական գործողությունների միջոցով (Полубинский, 1979): Փաստորեն, անձնային որակները, փոխազդելով արտաքին գործոնների հետ, հանցագործության զոհ դառնալու նախատրամադրվածություն են առաջացնում: Հետևաբար, անհատական զոհայնությունը բաղկացած է **անձնային և իրադրային բաղկացուցիչներից**, ընդ որում, առաջինի որակական բնութագրերը կախված են երկրորդից: Այսինքն՝ եթե արտաքին գործոններն այնպիսին են, որ նպաստում են մարդու՝ զոհ դառնալուն, նրա մոտ համապատասխան անձնային որակներ են առաջանում:

Անհատական զոհայնության անձնային բաղկացուցիչը անհատի ունակությունն է դառնալ զոհ իրեն բնորոշ սուբյեկտիվ որակների պատճառով: Խոցելիության բարձր աստիճանը (անձնային բաղկացուցիչի հաշվին) բխում է համապատասխան սոցիալական, հոգեբանական և կենսաֆիզիկական որակներից:

Անհատական զոհայնության իրադրային բաղկացուցիչը կապված է արտաքին գործոնների հետ, այսինքն՝ սովյալ դեպքում մարդու՝ զոհ դառնալը պայմանավորված է որոշակի իրադրության, հանգամանքների առկայությամբ:

Չոհայնության որակական բնութագրերից է **համապարփակությունը** (ունիվերսալություն), այսինքն՝ համեմատաբար լայն շրջանակ ընդգրկող հանցագործությունների զոհ դառնալու հնարավորությունը: Այս առումով զոհայնությունը դրսևորվում է որպես մարդու ընդհանուր կամ հատուկ (ընտրողական) բնութագրական գիծ:

Պայմանականորեն առանձնացնում են **հատուկ զոհայնությունը** (զոհայնության հոգեբանական ասպեկտները) և **ընդհանուր զոհայնությունը** (կապված է զոհի սեռի, տարիքի, սոցիալական դերի, սոցիալական կարգավիճակի հետ): Սակայն դժվար է զոհայնության այս երկու տեսակները տարանջատել միմյանցից:

Ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ տարբեր հանցագործությունների զոհերը սովորաբար տարբեր բնութագրական հատկանիշներ են ունենում: Այսպես,

- **Մարդասպանության զոհին** բնութագրական է անզուշությունը, ուժեղ հակումը ռիսկի նկատմամբ, կոնֆլիկտայնությունը, հակվածությունն ագրեսիայի նկատմամբ, եսակենտրոնությունը, սպիրտային խմիչքների չարաշահումը, հաճախ զոհը ծանոթ է լինում հանցագործի հետ:

- **Բոնաբարությունների գոհերը** ծանոթություններում սովորաբար խտրականություն չեն ցուցաբերում, արտասովոր (էքսցենտրիկ) են կամ, ընդհակառակը, անձնապես հասուն չեն, մանկամիտ (ինֆանտիլ) են, ներշնչվող, երկչոտ, համեստ, ճակատագրապաշտ (ֆատալիստ):
- **Խոշտանգումների գոհերը** մեծամասամբ ծանոթ են լինում հանցագործի հետ և այս կամ այն կախվածության մեջ են գտնվում նրանից (խոշտանգողի կին, երեխա, մայր և այլն), նման գոհերը հաճախ թուլակամ են, կենսական կայուն դիրքորոշումներ, ձևավորված հետաքրքրություններ չունեն, երբեմն անբարոյական կենսակերպ են վարում, լինում են դեպքեր, երբ նրանց սոցիալական կարգավիճակն ավելի բարձր է լինում, քան խոշտանգողինը:
- **Խաբեբայությունների (խարդախություն) գոհերը** չափազանց դյուրահավատ են, անձեռնհաս (ոչ կոմպետենտ), հաճախ սնահավատ են, մի շարք դեպքերում՝ ազահ, կամ էլ ունենում են նյութական դժվարություններ (Малкина-Пых, 2006):

Հանցագործության գոհերի վերոնշյալ հոգեբանական որակները այս կամ այն կերպով կապված են ընդհանուր գոհայնության որակների հետ:

Վ. Տուլյակովն առանձնացնում է **գոհայնության երկու կառուցվածքային տիպեր՝**

1. **Անձնային գոհայնություն՝** մարդու որակ է, սուբյեկտիվ ընդունակություն, որի պատճառով նա որոշակի տիպի հանցագործությունների գոհ է դառնում այն պայմաններում, երբ դրանից խուսափելու իրական և ակնհայտ հնարավորություն կար,

2. **Դերային գոհայնություն**՝ որոշակի սոցիալական դերերի օբյեկտիվ առկայություն, որոնք դրանք իրականացնող անձանց համար վտանգ են ներկայացնում՝ անկախ նրանց անձնային որակներից. նրանք կարող են հանցավոր ոտնձգության ենթարկվել միայն այն պատճառով, որ կատարում են այդ դերը (Туляков, 2004):

Այսպիսով, գոհայնությունը՝ որպես անվտանգ վարքագծի նորմերից շեղում, ունի սոցիալական, հոգեկան, բարոյական դրսևորումներ:

Ճապոնացի գոհայնաբան Կ. Միյադձավան գտնում է, որ ընդհանուր գոհայնությունը կախված է գոհի սոցիալական, դերային և գենդերային բնութագրերից, իսկ հատուկ գոհայնությունը իրացվում է անձի դիրքորոշումների, հատկանիշների, համոզմունքների միջոցով: Երկու տիպերի համակցության դեպքում անձի գոհայնությունը մեծանում է:

Մարդիկ, ովքեր գիտակցորեն կամ անգիտակցորեն ընտրում են **գոհի սոցիալական դերը**, անօգնականության դիրքորոշում ունեն, չեն ցանկանում փոխել իրենց վիճակն առանց արտաքին միջամտության: Նրանց ինքնագնահատականը ցածր է, վախեցած են, ունեն գոհային ստերեոտիպերի յուրացման բարձր պատրաստականություն: Նրանք անընդհատ ներգրավվում են ամենատարբեր քրեածին ճգնաժամային իրավիճակներում և կարեկցանք, աջակցություն ստանալու ենթագիտակցական նպատակ ունեն, ինչը բավարարում են՝ դառնալով գոհ և գոհի դերից ելնելով:

Փսիխոպաթ, հիստերոիդ գոհերի մոտ վախկոտությունն ու ճնշվածությունը կարող են համակցվել ագրեսիվությամբ և կոնֆլիկտայնությամբ: Նրանք ”նեղացողի” դիրք են ընդունում՝ մշտապես պատրաստ լինելով ”պայթեցնելու” իրենց բացասական հույզերը և բավարարություն ստանալով հասարակության հակադրումներից:

Վախը որպես զոհային վարքագծի բնորոշ հատկանիշ: Դիտարկելով զոհայնության սոցիալ-հոգեբանական առանձնահատկությունները՝ պետք է նշել, որ զոհային (զոհին բնորոշ) վարքագծի առավել բնութագրական դրսևորումներից մեկը **վախի** առկայությունն է: Վախը հիմնարար հույզ է, որն առաջանում է մարդու կենսաբանական կամ սոցիալական գոյության վտանգի դեպքում և ուղղված է իրական կամ երևակայական սպառնալիքի աղբյուրին:

Ֆ. Ռիմանը գտնում է, որ վախերն ուղղակիորեն կապված են մարդու մարմնական, հոգեկան և սոցիալական զարգացման, ինչպես նաև հասարակության մեջ ներառվելու ընթացքում նոր գործառույթների տիրապետման հետ: Յուրաքանչյուր նոր քայլ, որը հատում է սովորականի սահմանը և մեզանից պահանջում է ծանոթից անծանոթին, հնից նորին անցնելու վճռականություն, ուղեկցվում է վախով (Риман, 1999):

Վախը կարող է դրսևորվել մի շարք ձևերով՝

- **Երկյուղ որոշակի իրավիճակներից կամ օբյեկտներից՝** վախ անծանոթից, բռնացողից, մթությունից, փակ տարածությունից,
- **Ընդհանրացված և անորոշ վիճակ,** որն առաջանում է զոհայնացման կոլեկտիվ փորձառության ներգործությամբ՝ վախ ընդհանրապես հանցավորության նկատմամբ,
- **Կոլեկտիվ վարքագիծ՝** մասսայական խուճապ, վախ տեռորիզմի նկատմամբ,
- **Տեղեկատվության մասսայական միջոցների ներգործություն՝** վախ մոլազարների, թմրամոլների, մաֆիայի նկատմամբ:

Վախը կապված է հոգեկան դիրքորոշումների, ինքնազգացողության, արժեհամակարգի և սոցիալական հաղորդակցման փորձառության հետ:

Հանցավորության հանդեպ վախի տեսակները: *Հանցավորության հանդեպ վախն իրացիոնալ է* և կարող է հանգեցնել հիսթերիկ և խուճապային հակազդումների, ընդարմացած վիճակի (ստուպոր), դեպրեսիվ լուծության, ագրեսիվ-շիզոիդ ֆոբիաների: Չոհաբանության մեջ առանձնացնում են հանցավորության հանդեպ վախի մի քանի մակարդակներ: Դրանք են՝ հանցավորության հանդեպ վախի ընդհանուր վիճակը, հանցավորության հանդեպ վախի մշակութային իրավիճակները, անձնային զոհային ֆոբիաները, ճգնաժամային իրավիճակներում վախի սուր վիճակները (Гуляков, 2004):

Հանցավորության հանդեպ վախի ընդհանուր վիճակն ազդանշան է, որը նախազգուշացնում է մոտալուտ վտանգի մասին և բնական պաշտպանական հակազդումներ է առաջացնում: Այն կապված է մարդու սոցիալականացման փորձի և ընդհանուր առմամբ հասարակության սոցիալ-հոգեբանական վիճակի հետ: Հանցավորության հանդեպ ընդհանուր վախը նորմայում դրսևորվում է հնարավոր քրեածին իրավիճակների կանխարգելման տեսքով, անձի, ունեցվածքի, ընտանիքի անվտանգության պաշտպանական միջոցների կիրառման տեսքով: Հանցավորության հանդեպ ախտաբանական (պաթոլոգիական) վախի դեպքում սովորաբար դրսևորվում են խուճապ կամ ոչ ադեկվատ ագրեսիվ հակազդումներ, առաջանում է զոհ դառնալու սևեռուն ֆոբիա, ցանկացած միջավայր ընկալվում է որպես սոցիալապես վտանգավոր:

Հանցավորության հանդեպ վախի մշակութային իրավիճակները կարող են դրսևորվել որպես՝

- Հարազատների, ռեֆերենտային խմբի անդամների զոհանացման անդրադարձում՝ դրա հետ կապված սթրեսներով և ներտոիկ վիճակներով. այս երևույթն անվանում են **զոհային ենթամշակույթի (սուբկուլտուրա) սինդրոմ**,

- Որոշակի ռասսայի, ազգության, ժողովրդի ճնշման, հարստահարման քաղաքականություն, ինչը կապված է մարդու իրավունքների խախտման հետ (իշխանության չարաշահման վախ, մերժվածություն, ”գրազի” սինդրոմ):

Առավել սուր ձևերի դեպքում դրսևորվում է դեպրեսիվ վիճակներով ուղեկցվող անօգնականություն և ճնշվածություն՝ հեռացում սոցիալական շփումներից, թախիծ, տառապանք, գրգռվածություն, հետաքրքրությունների թուլացում, ամորֆ վարքագիծ, ոչ ադեկվատ հակազդումներ, թմրամոլություն, հարբեցողություն, սուիցիդային ակտիվություն:

Անձնային գոհային ֆոբիաները պայմանավորված են գոհայնացման փորձառությամբ: Նորմայում դրանք դրսևորվում են բռնության տարբեր ձևերի հետ բախվելու բացասական փորձառության, նման իրավիճակներից դուրս գալու համար ռացիոնալ որոնումների, նման իրավիճակների մեջ հայտնվելուց խուսափելու վարքագծի տեսքով: Ախտաբանական զարգացման դեպքում առաջանում են ներոզներ, փսիխոտիկ վիճակներ, հետապնդման պարանոիկ գառանցանքներ, գոհայնացման իրավիճակին թեկուզև մասամբ նման իրավիճակի մեջ ընկնելիս նկատվում է հակազդումների խանգարում (դիսֆունկցիա):

Ճգնաժամային իրավիճակներում վախի սուր վիճակները, կախված մարդու հոգեկանից, խառնվածքից և այլ անձնային որակներից, կոնֆլիկտային իրավիճակները հաղթահարելու փորձառությունից, կարող են տատանվել գործողության մեծ շառավղով՝ ռացիոնալ ելք փնտրելուց մինչև հերոսական արարքներ կամ ախտաբանական վախկոտություն (նմանատիպ օրինակներ կան Թումանյանի ”Քաջ Նազարը” հեքիաթում):

Չոհային վարքագծում դրսևորվող առանձնահատկություններից են **հոգեկան գործունեության որոշակի խանգարումները**, որոնք դժվարացնում են սոցիալական հարմարումը և կարող են

ախտաբանական բնույթ կրել (մազոխիզմ, սադիզմ, ախտաբանական էրոտիզմ և այլն): Մադիստական-մազոխիստական հակումներով զոհերը սովորաբար կրկնազոհեր են (ռեցիդիվ զոհեր): Նման խանգարումներն ուսումնասիրվում են հոգեվերլուծության և հոգեբուժության մեջ:

Ձոհածին նորմերի, զոհային և հանցավոր ենթամշակույթի վարքագծի կանոնների ներքնայնացումը (ինտերիորիզացիան), զոհային ներանձնային կոնֆլիկտները էական դեր են խաղում հրահրող վարքագծի ձևավորման մեջ: **Հրահրող վարքագիծ** ունեցող մարդը հաճախակի ընկնում է զոհային վիճակների մեջ, ունի զոհային ստերեոտիպեր, իրեն գնահատում է որպես զոհ, սեփական անհաջողությունների և դժբախտությունների պատճառը համարում է կամ բացառապես իր անձնային որակները, կամ թշնամական շրջապատը:

Ներանձնային կոնֆլիկտի առկայությունը զոհային վարքագծում: Մարդը, ով իրեն համարում է իրավախախտման զոհ, ով չի կարող հարմարվել սոցիալական զարգացման պայմաններին, հաճախ գտնվում է ներանձնային կոնֆլիկտի պայմաններում:

Ներանձնային կոնֆլիկտը՝ որպես անձի ներաշխարհի տարբեր կառույցների բախման հետևանքով առաջացած ապրում, կարող է հանգեցնել ինքնազնահատականի իջեցման, կասկածների, հուզական լարվածության, բացասական հույզերի, սթրեսների, ախորժակի խախտման:

Համաձայն կոնֆլիկտաբանների՝ ներանձնային կոնֆլիկտի հիմնական տեսակներն են.

- **Մոտիվացիոն կոնֆլիկտ**, որն առաջանում է անվտանգության և ունենալու, տիրապետելու ձգտումների միջև,
- **Բարոյական կոնֆլիկտ**, որն առաջանում է բարոյական սկզբունքների և անձնական կապվածությունների, մտերմության միջև,

- **Չիրականացված ցանկության կամ թերարժեքության բարդույթի կոնֆլիկտ**, որն առաջանում է ցանկությունների և հնարավորությունների միջև,
- **Դերային կոնֆլիկտ**, որն առաջանում է տարբեր արժեքների կամ կենսական իմաստների միջև,
- **Հարմարողական կոնֆլիկտ**, որն առաջանում է սոցիալական և մասնագիտական հարմարման գործընթացի խանգարման դեպքում,
- **Ոչ ադեկվատ ինքնագնահատականի կոնֆլիկտ**, որն առաջանում է հավակնությունների և սեփական հնարավորությունների իրական գնահատականի միջև տարբերությունների առկայության դեպքում,
- **Ներոտիկ կոնֆլիկտ**, որն առաջանում է ֆրուստրացիայի վիճակից դուրս գալու անհնարինությունից. արդյունքում ձևավորվում են հիսթերիա, ներասթենիա և այլ հոգեկան հիվանդություններ (Анцупов, Шипилов, 1999):

Ներանձնային կոնֆլիկտները զոհաբանական նշանակություն են ձեռք բերում միայն այն դեպքում, երբ վերաճում են կենսական ճգնաժամների և հանգեցնում են զոհային վարքագծային հակազդումների. նման օրինակներ են՝ իրադարձությունների բացասական զարգացումը, երբ մարդն ունակ չէ հաղթահարել ճգնաժամային իրավիճակը, հանցագործի հանդեպ վախը: Սեփական թուլությունն ու անօգնականությունը կարող են կուտակվել և, թաքնվելով գիտակցությունից, նմանատիպ իրավիճակների մեջ ընկնելիս դրսևորվել տարբեր հակազդումների, մշտական սթրեսների, հուզական ընդարմացման, չհիմնավորված, ոչ ադեկվատ գործողությունների տեսքով: Իսկ իրավիճակը հաղթահարելու ունակությունը (միայնակ կամ շրջապատողների օգնությամբ) ամրացնում է անձին, նպաստում նրա բարոյական կատարելագործմանը:

Չլուծված և չհաղթահարված ներանձնային կոնֆլիկտները ներգործում են օրգանիզմի հոգեկան և ֆիզիոլոգիական գործընթացների վրա, հանգեցնում զոհային բարդությունների (կոմպլեքսների) ձևավորմանը: Դրանք են՝

1. **ԹՎացյալ զոհի բարդույթ՝** վախկոտություն, խուճապահարություն, անընդհատ կասկածներ՝ կապված սեփական անվտանգության սպառնալիքի հետ,
2. **Կեղծ զոհի բարդույթ՝** անընդհատ նվնվոցներ, սպասվելիք, ”ակնկալվող” դժբախտության հանդեպ վախեր:

Դերային միջանձնային կոնֆլիկտները կարող են հանգեցնել այնպիսի զոհային բարդությունների ձևավորման, որոնք իրադարձությունների համապատասխան ընթացքի դեպքում դրսևորվում են ապակառուցողական վարքագծում (Туляков, 2004).

- **Երեխայական պահվածքով զոհի բարդույթ,** երբ մարդը դեպրեսիվ վիճակներ է ունենում, քանի որ իր վարքագծով միջանձնային կոնֆլիկտներ է հրահրում և դրսևորում է երեխայական պահվածք՝ չցանկանալով ոչինչ ուղղել: Միջանձնային հարաբերություններում նա մշտապես զոհի դեր է խաղում և ասում. ”Խնդրում եմ, ինձ մի մեղադրեք, ես մեղավոր չեմ, ուղղակի այդպես ստացվեց”:
- **Ենթարկվող (“կրնկի տակ” գտնվող) զոհի բարդույթ,** երբ մարդը դեպրեսիվ վիճակներ է ունենում՝ գիտակցելով իր անօգնականությունը, թուլությունը, անկարողությունը: Նա ասում է. ”Իմ վիճակը լավ չէ, ես այնքան թույլ եմ”:
- **Անմեղ զոհի բարդույթ,** երբ մարդն անընդհատ ինքն իրեն արդարացնում է՝ փորձելով ապացուցել իր անմեղությունը, անսխալականությունը, և դա շրջապատողների մոտ մեղքի զգացում է առաջացնում: Նա սովորաբար կողքինին ասում է. ”Ամեն ինչ եղավ քո պատճառով”:

Տրանզակցիոն վերլուծության մասնագետները վստահեցնում են, որ սեփական բարդություններն արտահայտելով և ուրիշներին մանիպուլյացիայի ենթարկելով, մարդիկ հրահրում են ուրիշներին և որոշակի դերեր են խաղում՝ նախկինում նման իրավիճակներում իրենց ներսում առաջացած վախը, ցավը, մեղքի զգացումը ամրապնդելու նպատակով:

Մարդկանց մի մասը անվտանգ վարքագծի պահպանման անհրաժեշտություն է զգում, իսկ մյուս մասը դրսևորում է **երկու տիպի վարքագիծ՝** գերզոհայնություն և թերզոհայնություն:

Գերզոհայնությունն անմիտ, չվերահսկվող ռիսկի հանդեպ ձգտումն է, սահմանային և կոնֆլիկտային իրավիճակների հրահրումը: Այս խմբի մարդիկ սեփական կյանքն անընդհատ ռիսկի են ենթարկում (էքստրեմալներ), նրանց մոտ չափազանց վտանգավոր խոչընդոտների հաղթահարումից առաջանում է էյֆորիա:

Թերզոհայնությունը ենթադրում է անվտանգության բարձր մակարդակի ապահովում, բարդութավորվածություն, հաղորդակցման և սոցիալական կապերի սահմանափակություն, հեռացում կյանքի դժվարություններից և իրողություններից: Նման մարդիկ ձգտում են թաքնվել սեփական ”պատյանում” կամ ”ամրոցի մեջ”, մեկուսանալ և սպասել:

Այսպիսով, զոհայնության բաղադրիչների, ձևերի և դրսևորումների համապարփակ վերլուծությունը թույլ է տալիս բնորոշել զոհի և հանցագործի փոխազդեցության առանձնահատկությունները, առավել խորությամբ հասկանալ անվտանգ վարքագծից շեղումների այն սոցիալական և հոգեբանական աղբյուրները, որոնք մարդուն հանցագործության զոհ են դարձնում:

”Պարսվողի” հոգեբանական առանձնահատկությունները: Ամերիկացի հոգեբաններ Մ. Ջեյմսը և Դ. Ջոնզվարդը առաջ են քաշել մի տեսություն, որի միջոցով փորձել են բացահայտել մարդկանց անհաջողության պատճառները: Նրանց կարծիքով, բոլոր

մարդիկ պայմանականորեն երկու խմբի են բաժանվում՝ ”հաղթողներ” և ”պարտվողներ”։ ”Պարտվողների” ձևավորմանը նպաստում են եսասիրությունը, սխալ դաստիարակությունը, ընտանեկան կոնֆլիկտները, անհաջողությունների շարքը (որոնք ոչ աղեկվատ են ընկալվում), գայրույթի պոռթկումները, ծանր ֆիզիկական աշխատանքը (որը բավարարվածություն չի բերում)։ ”Պարտվողները” հաճախ ապրում են կամ պատրանքներով, կամ հիշողություններով։ Նրանք, ովքեր ապրում են հիշողություններով, խղճում են իրենց, կարոտում են անցյալը, հին, բարի ժամանակները։ Նրանց հետապնդում է հետևյալ միտքը. ”Ամեն ինչ կարող էր դասավորվել այլ կերպ, եթե ես ...

- ամուսնանայի մեկ ուրիշի հետ”,
- այլ աշխատանք ունենայի”,
- ավելի գեղեցիկ լինեի”,
- ի սկզբանե հարուստ լինեի”,
- ավելի լավ ծնողներ ունենայի” և այլն։

Մարդիկ, ովքեր ապրում են ապագայով, հրաշքի են սպասում և կարծում են, որ դրանից հետո միայն կարող են երջանիկ լինել։ Նրանց համոզմամբ. ”Ակտիվ կյանքը կսկսվի ...

- երբ ես ավարտեմ դպրոցը”,
- երբ երեխաները մեծանան”,
- երբ ես հարստանամ”,
- երբ ես ղեկավար պաշտոն զբաղեցնեմ” և այլն։

”Պարտվողները” հաճախ ապրում են ապագայում սպասվելիք անհաջողությունների վախով. ”Ի՞նչ կպատահի, եթե ես հանկարծ ...

- կորցնեմ աշխատանքս”,
- խելագարվեմ”,
- կոտրեմ ոտքս”։

Կասկածներով, պատրանքներով տարված մարդիկ, ովքեր չեն տեսնում իրողությունը, բաց են թողնում իրենց դիրքը բարելավելու իրական հնարավորությունները: Նրանք թերագնահատում են իրենց և գերագնահատում են արտաքին ուժերի ազդեցությունն իրենց վրա:

Մեփական վարքագծի ինքնածրագրավորումը: Ամերիկյան հոգեթերապևտ Ջ. Ռեխնուտտերը մարդու վարքը բացատրող ոացիոնալ մոտեցում է առաջարկում: Նա գտնում է, որ յուրաքանչյուր մարդ ինքնածրագրավորման ընդունակություն ունի: Ծրագրի ընտրությունից է կախված մարդու հետագա վարքագիծն այս կամ այն իրավիճակում: Եթե մարդը ծրագրավորում է իրեն, որ անհաջողակ է, որ բոլոր հնարավոր և անհնար անհաջողությունները հենց իր հետ պետք է պատահեն, ապա մեծ հավանականությամբ նա գոհ կդառնա: Այսինքն՝ մարդը գիտակցորեն մեծացնում է իր գոհայնությունը (մեջբերվում է ըստ՝ Христенко, 2004):

Երբ ֆանտազիաներն ու իրողությունը մեր մտքում իրար են խառնվում, առաջանում է այնպիսի արդյունք, որը շատ հեռու է իրականությունից (ինչպես տեղի է ունենում Թումանյանի ”Կիկոսի մահը” հեքիաթում): Նման դեպքում մենք գործ ունենք ֆանտազիաների ապակառուցողական կիրառման հետ. ամբողջ էներգիան ծախսվում է ֆանտազիայի ստեղծման վրա, իսկ երբ այն իրողության տեսք է ստանում, մեզ այնպես ենք պահում, կարծես թե այն իսկապես իրականություն է:

Համաձայն Ջ. Ռեխնուտտերի՝ գոյություն ունեն բազմաթիվ խաղեր, որոնք մարդը փորձարկում է իր վրա:

1. Խաղ ”Աղետ”: Այս խաղի սիրահարներն ունենում են ֆանտազիաներ, որոնցում իրենց կողոպտում են, այրվում է իրենց տունը, ավտոմոբիլային վթարի են ենթարկվում: Նման վախերի առաջացմանը նպաստում են նաև հեռուստատեսային այն հաղորդումները, որտեղ բռնության տեսարաններ կան: Ամերիկյան

հոգեբաններն անց են կացրել մի հետազոտություն, որտեղ փորձել են բացահայտել՝ ի՞նչ հավանականություն կա, որ մարդը բռնության զոհ կդառնա առաջիկա մեկ շաբաթվա ընթացքում: Պարզվել է, որ օրական չորս ժամ և ավելի հեռուստացույց դիտողներն այդ հավանականությունը գնահատել են 50%, օրական մինչև երկու ժամ հեռուստացույց դիտողները՝ 10%: Նշենք, որ նման իրողության հավանականությունն իրականում 1%-ից քիչ է:

Այսպիսով, ժամանակակից հեռուստա- և կինոարտադրությունը նպաստում է, որ մարդիկ երևակայական պատկերներ ստեղծեն մտացածին աղետների, դժբախտ պատահարների վերաբերյալ:

2. Խաղ ”Եթե ես ...”: Խաղի էությունն այն է, որ մարդը մտքով անցյալ է գնում և տանջալից կերպով ավստսում իր կատարածի կամ չկատարածի համար: Օրինակ՝ ”Ինչ լավ կլինեք, եթե ես ...

- չամուսնանայի”,
- չբաժանվեի”,
- այստեղ չաշխատեի”,
- այստեղ չսովորեի” և այլն:

Կամ՝ ”Ինչ լավ կլինեք, եթե ես ...

- ավելի համբերատար (պահանջկոտ) լինեի կնոջս (երեխաներիս, ծնողներիս, կուլեգաներիս) հանդեպ”,
- գնեի սեփական տուն, այլ ոչ թե բնակարան” և այլն:

Այս խաղում Ներքին քննադատը պահանջում է, որ մարդն իր ապագան կանխատեսելու արտառոց ընդունակություն ունենա, և նրան պատժում է այն բանի համար, որ դա չունի: Խաղալով ”Եթե ես ...” խաղը՝ մարդը հրաժարվում է ընդունել իրական կյանքում գոյություն ունեցող թռիչքներն ու անկումները՝ չնայած այն բանին, որ հենց դրանք են նպաստում նրա անձնային աճին:

3. Խաղ ”Նա է մեղավոր ...”: Այս խաղում մարդը մեղադրում է մեկ ուրիշին՝

- ”Դու այնքան էլ ուշադիր չես”,
- ”Դու իմ մասին ընդհանրապես չես մտածում”,
- ”Դու խաբեբա ես”,
- ”Դու դաժան ես”,

կամ բողոքում է. ”Տեսեք, թե ինչ վիճակի է նա ինձ հասցրել”:

Վերադարձն անցյալի վիրավորանքներին և դրանց վրա կենտրոնացումը խանգարում են ներկայում կառուցողական գործունեություն իրականացնել:

4. Խաղ ”Իդեալական տարբերակ”: Այս դեպքում կատարվում են հետևյալ դատողությունները. ”Եթե ես անեմ դա, շատ վատ հետևանքներ կլինեն: Սակայն եթե չանեմ, ամեն ինչ էլ ավելի վատ կլինի”:

Իրականում ինքնադիտման արդյունքում կարելի է կատարել հետևյալ եզրահանգումը. ”Ես անընդհատ փորձում եմ իդեալական տարբերակ գտնել ապագայի համար՝ չնայած հասկանում եմ, որ այն գոյություն չունի: Ինձ առիթ է պետք, որպեսզի ոչինչ չանեմ: Միգուցե ճիշտ կլինի, որ ինքս ինձ ասեմ՝ ես դեռևս պատրաստ չեմ կատարել այդ գործողությունը: Եվ դա ինձ կազատի տանջանքներից”:

5. Խաղ ”Ինչքան սարսափելի եմ ես”: ”Ինձ ոչ ոք չի սիրում, քանի որ ես ...

- գեր եմ”,
- նիհար եմ”,
- երիտասարդ եմ”,
- ծեր եմ” և այլն:

Իրականում մարդը որտեղի՞ց կարող է իմանալ այդ մասին: Միգուցե մարդն ի՞նքը չի սիրում իրեն այն բանի համար, որ չափազանց գեր է: Հաճախ նա իր սեփական մտքերն ու զգացմունքները վերագրում է ուրիշներին:

6. Խաղ "Մեղադրանքներ": "Եթե դու չլինեիր, ես կարող էի ...: Միայն դու ես մեղավոր, որ իմ կյանքը չդասավորվեց":

7. Խաղ "Վատատես": "Ի՞նչ կարիք կա փորձել ինչ-որ բան անել, միննույն է, դեպի լավը ոչինչ չի փոխվելու":

8. Խաղ "Ի՞նչ կասեն հարևանները": "Ի՞նչ կմտածեն մարդիկ, եթե ...

- ես բաժանվեմ ամուսնուցս (կնոջիցս)",
- որդիս համալսարանից դուրս մնա",
- աշխատանքս փոխեմ" և այլն:

9. Խաղ "Մենտիմենտալ հիշողություններ": Այս խաղը սովորաբար խաղում են տարեց ամուսնական զույգերը: "Ինչ լավ էր, երբ ...

- երեխաները փոքր էին",
- դեռ երեխաներ չունեինք",
- ապրում էինք գյուղում" և այլն:

10. Խաղ "Ես չեմ կարող իրացնել իմ հնարավորությունները": "Ես ընդամենը ..., չնայած կարող էի ...":

Վերոնշյալ բոլոր խաղերն ընդհանրություններ ունեն՝ նրանք առաջացնում են *բացասական հույզեր*, մեծ քանակությամբ ժամանակ են խլում, թույլ չեն տալիս մարդուն գիտակցել իր ներկան՝ նրա ուշադրությունը սևեռելով անցյալի կամ ապագայի վրա: Եթե մարդն իրեն դժբախտ է զգում, պետք է փորձի գտնել այդ զգացմունքի աղբյուրը: Հնարավոր է, որ նա "զվարճանում" է անցյալի կամ ապագայի վերաբերյալ ֆանտազիաներով ու խաղերով: Վախն ապագայի հանդեպ և անցյալի ափսոսանքն այն հիմնական մուտք ամպերն են, որոնք փակում են ներկայի արևային լույսը:

Ձ. Ռեփնուտները գտնում է, որ յուրաքանչյուր մարդու մեջ մշտապես առկա են մի քանի մարդիկ՝ նրա ենթասանձերը: Ենթասանձերի քանակը շատ է՝ ծնող, երեխա, ղեկավար, ենթակա, ուսուցիչ, բժիշկ, այցելու, սպառող, զոհ, քննադատ և այլն:

Ձոռիին համապատասխանում է այն ենթասանձը, ում դուր է գալիս իրեն զգալ անօգնական, ուշադրություն ստանալ անկարող լինելու ունակության հաշվին: Որոշ մարդկանց մոտ զոռին ունի հետևյալ անունները՝ կամակոր երեխա, եսասեր, ոչնչություն, դատարկաբան, թեթևսուլիկ և այլն: Այն մարդու մոտ, ով մանկության տարիներին զոռ է եղել, վարքագծի այնպիսի մոդելներ են ձևավորվում, որոնք պահպանվում են, նույնիսկ երբ սովյալ վարքագծի անհրաժեշտությունը վերանում է:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Որո՞նք են անհատական զոռայնության անձնային և իրադրային բաղկացուցիչները:
2. Բնութագրել ընդհանուր և հատուկ զոռայնության փոխկապվածությունը:
3. Ներկայացնել իրավիճակներ, երբ մարդը զոռ է դարձել ա)իր անձնային հատկանիշների պատճառով, բ)իրադրային հանգամանքների բերումով, գ)հասարակական կարծիքին, ազգային ավանդույթներին:
4. Ֆիզիկական, հոգեկան և սոցիալական ո՞ր հատկանիշները կարող են մարդուն ”գրավիչ” դարձնել որպես զոռ:
5. Բացահայտել զոռայնության կապն ինքնագնահատականի հետ:
6. Բանավեճային քննարկում՝ դաստիարակությունը որպես զոռային գործոն:
7. Ներկայացնել հասարակության կողմից զոռերի տարբեր տեսակների նկատմամբ ցուցաբերվող վերաբերմունքի ձևեր և մոդելներ:
8. Որո՞նք են վախի դրսևորման ձևերը:
9. Նկարագրել հանցավորության հանդեպ վախի տեսակները:
10. Որո՞նք են գերզոռայնության և թերզոռայնության ձևավորման միջավայրային գործոնները:
11. Ներկայացնել սեփական վարքագծի ինքնաձրագրավորման օրինակներ Ջ. Ռեինոուտերի առաջարկած խաղերի միջոցով:

Գրականության ցանկ

1. Առաքելյան Ք. Անձի գոհայնությունը որպես միջառարկայական ուսումնասիրության հիմնասխեմա, Անձի հոգեբանության տեսական և կիրառական հարցեր (գիտական հոդվածների ժողովածու). – Եր.: “Աստղիկ” հրատ., 2016, էջ 145-152:
2. Զաքարյան Է. Բռնության ենթարկվող երեխայի անձնային առանձնահատկությունները, Արդի հոգեբանության տեսական և կիրառական հիմնասխեմաներ: ԵՊՀ 90-ամյակին նվ. գիտական հոդվածների ժողովածու: - Եր.: ”Աստղիկ” հրատ., 2009, էջ 288-299:
3. Միքայելյան Վ., Միքայելյան Լ. Երեխայի հոգեբանական զարգացման խնդիրները: Եր.: ԵՄ ՎՎՀ “Հայաստանում երեխաների նկատմամբ բռնության նվազեցում”, 2013:
4. Анцупов А.Я., Шипилов А.И. Конфликтология. Учебник для вузов. – М.: ЮНИТИ, 1999.
5. Белоусова З.И., Гиренко С.П. Проблемы виктимного поведения личности: Уч. пособие. Запорожье: Запорожский гос. ун-т, 1996.
6. Бумаженко Н.И. Виктимология: учеб.-метод. пособие: [для студентов]. – Витебск: ВГУ, 2010.
7. Малкина-Пых И.Г. Психология поведения жертвы. - М.: Изд-во Эксмо, 2006.
8. Полубинский В.И. Правовые основы учения о жертве преступления. Горький, 1979.
9. Риман Ф. Основные формы страха (Пер. с нем. Э.Л. Гушанского. – М.: Алтейна, 1999.
10. Ромек В.Г., Конторович В.А., Крукович Е.И. Психологическая помощь в кризисных ситуациях. – СПб.: Речь, 2004.
11. Туляков В.А. Виктимология (социальные и криминологические проблемы). Одесса, 2000.
12. Туляков В.А. Общая характеристика виктимологической политики в современных условиях. Одесса, 2004.
13. Фатеев А.Н. Основы виктимологии: учеб.-методич. комплекс. - Ростов н/Д., 2007.
14. Франк Л.В. Виктимология и виктимность. - Душанбе, 1972.
15. Христенко В.Е. Психология поведения жертвы. Ростов-н/Д.: Феникс, 2004.
16. Doernre W.G., Lab S.P. Victimology. Cincinnati, OH., USA: Anderson Publishing Co., 1995.

ԳԼՈՒԽ 2. ԲՈՒՈՒԹՅԱՆ ԶՈՂԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

2.1 ԲՈՒՈՒԹՅԱՆ ՏԵՍԱԿՆԵՐԸ ԵՎ ԶԵՎԵՐԸ

Առանցքային հասկացություններ՝ բռնություն, ֆիզիկական բռնություն, հոգեբանական բռնություն, սեռական բռնություն, ընտանեկան բռնություն, տնտեսական բռնություն, հանցավոր վարք, դաժան վարքագիծ, անտարբերություն, բացահայտ և քողարկված բռնություն, ագրեսիա, կենսաբանական և սոցիալական մոտեցումներ, բնածին, սոցիալական վարքագիծ, թշնամական և ինստրումենտալ ագրեսիա, հետերոագրեսիա, աուտոագրեսիա, բռնության ձևեր, մեկուսացում, ստորացում, մշտական սպառնալիքներ, խեղաթյուրված Ես-հայեցակարգ, հոգեմարմնական խանգարումներ:

Բռնության բնորոշումը և դասակարգումը: “Զոհ” եզրը միշտ կապված է ինչ-որ բանի կորստի հետ: Երբ օգտագործվում է ”հանցագործության զոհ” արտահայտությունը, որպես կանոն, ենթադրվում է զոհի հանդեպ բռնության կիրառում:

Բռնությունն ամենաընդհանուր կերպով կարելի է բնութագրել որպես ինչ-որ մեկի հանդեպ հարկադրական ներգործություն: Բռնության հիմնական տեսակներն են՝ ֆիզիկական, հոգեբանական (հուզական), սեռական, ընտանեկան և տնտեսական:

Ֆիզիկական բռնություն է համարվում մարդուն հրելը, ապտակելը, բռննցքով, ոտքով հարվածելը, ծանր առարկաներ, զենք և արտաքին ներգործության այլ միջոցներ կիրառելը, որոնք առաջացնում են ցավային զգայություններ և հանգեցնում են տրավմաների:

Հոգեբանական (հուզական) բռնություն է համարվում սպառնալիքը, կոպտությունը, ծաղրը, վերբալ վիրավորանքը և ցանկացած այլ վարքագիծ, որն առաջացնում է բացասական հուզական հակազդում և հոգեկան ցավ: Հուզական վիրավորանքները նույնականացնելը, ”ճանաչելը” դժվար է: Չնայած դրանք մարմնի վրա կապտուկներ չեն թողնում, բայց կարող են շատ ավելի ավերիչ բնույթ կրել, քան ֆիզիկական բռնությունը (“Թրի կտրածը կլավանա,

լեզվի կտրածը չի լավանա՞): Երբ հոգեբանական բռնությունը հանդես է գալիս բռնության այլ տեսակների հետ մեկտեղ, հոգեկան տրավման չափազանց մեծ է լինում:

Սեռական բռնությունը դրսևորվում է գոհի կամքին հակառակ սեռական հպումների, սեռական ստորացման, ինչպես նաև հարկադրական սեռական ակտի և գործողությունների տեսքով (ընդհուպ մինչև բռնաբարություն և ինցեստ):

Ընտանեկան բռնությունը (կամ կենցաղային բռնություն) ներառում է ֆիզիկական, հոգեկան, հուզական և սեռական վիրավորանքները: Այն տարածվում է ոչ միայն ամուսնացած զույգերի, այլև նախկին ամուսինների, ծնողների և երեխաների վրա:

Ընտանիքում **տնտեսական բռնությունը** ընտանեկան բյուջեի միջոցների միանձնյա բաշխումն է ընտանիքի գերիշխող (դոմինանտ) անդամի կողմից, ինչպես նաև նրա կողմից գումարի ծախսման խիստ վերահսկողությունը: Տնտեսական բռնությունը հուզական ճնշման և վիրավորանքի ձևերից է:

Ըստ էության, ցանկացած տիպի բռնություն իրենից ներկայացնում է հոգեբանական (հոգեկան) բռնություն, այդ թվում նաև ֆիզիկական բռնությունը (մարդը վախենում է ավելի շատ վնասվածքներ ստանալ, քան արդեն ունի): Ֆիզիկական բռնությունը կարելի է դիտարկել որպես հոգեկան բռնության շարունակություն: Բացառություն է կազմում անսպասելի ֆիզիկական բռնությունը՝ հարձակում, մահ, որևէ օրգանի վնասվածք, որի արդյունքում մարդը չի կարողանում դիմադրություն ցուցաբերել:

Այսպիսով, բռնությունը փոխազդեցության կողմերից մեկի նկատմամբ հոգեկան և/կամ ֆիզիկական հարկադրանքի դրսևորման ձև է, երբ գոհին պարտադրում են անել ինչ-որ բան՝ հակառակ իր կամքին, ցանկություններին, պահանջումներին: Փոխազդեցության կողմ կարող է հանդիսանալ առանձին անձը կամ մարդկանց խումբը (Христенко, 2004):

Բռնությունը կարող է կրել *անհատական կամ կոլեկտիվ բնույթ* և մշտապես ուղղված է ինչ-որ մեկին ֆիզիկական, հոգեբանական, բարոյական կամ այլ տիպի վնաս հասցնելուն:

Բռնի կամ ագրեսիվ վարքը *հանցավոր* է դառնում միայն այն դեպքում, երբ այդ գործողություններն օրենքով մեղադրվում են: Հետևաբար, միշտ չէ, որ բռնությունն օրենքով պատժելի է: Բռնությունը կարող է՝

- *Համապատասխանել օրենքին*. օրինակ, երբ բռնություն է կիրառվում ծառայությունից խուսափող զինակոչիկին զինվորագրելիս,
- *Համապատասխանելով օրենքին, չխախտելով այն՝ հակասել բարոյականությանը*. օրինակ, երբ երեխան ծնողին իրավական պատասխանատվության է ենթարկում,
- *Հակասել օրենքին և բարոյականությանը*. այս դեպքում մարդը կանգնում է և՛ քաղաքացիական դատարանի, և՛ բարոյական դատաստանի՝ իր խղճի առջև:

Երբեմն էլ բռնի կամ նույնիսկ դաժան գործողությունը կարող է ցանկալի լինել բռնության օբյեկտ հանդիսացող մարդու համար, օրինակ՝ մագոլիզմի դեպքում:

Քրեական գործերում հաճախ հանդիպում է ”դաժան վարքագիծ” արտահայտությունը: *Դաժան վարքագիծը կանխամտածված և չափազանց ուժեղ բռնության կիրառումն է՝ դրված նպատակին հասնելու համար*: Այն կարող է առաջանալ ուրիշների տառապանքները տեսնելու պահանջմունքը բավարարելու ցանկությունից, այսինքն՝ դաժան վարքագծի հիմնական նպատակը կարող է լինել դիմացինին տանջանք պատճառելը:

Դաժանությունն ու ագրեսիան կարող են ֆիզիկական և հոգեկան բնույթ ունենալ: Դաժան վարքագծի պարագայում մարդուն վտանգի մեջ են թողնում երկու պատճառներով.

- *Անտարբերություն այն բանի հանդեպ, որ մարդուն սպասում է վախճան* կամ այլ անցանկալի հետևանքներ,
- *Մեփական անգործությամբ զոհին վնաս պատճառելու գիտակցական ցանկություն*, երբ մարդը մտածում է. ”Թող ուրիշի ձեռքով գնա”:

Երկու դեպքում էլ ֆիզիկական գործողությունը բացակայում է, սակայն երկրորդ դեպքում ակնհայտ է հոգեկան գործողությունը՝ ագրեսիվ դիրքորոշման իրացումը:

Բռնությունն ընդգրկում է տարբեր մակարդակներ, այն իրականացվում է՝

- Ամբողջ հասարակության և երկրի մակարդակով,
- Առանձին սոցիալական խմբերի մակարդակով,
- Փոքր սոցիալական խմբի մակարդակով,
- Առանձին անհատի մակարդակով:

Տարբեր մակարդակներում բռնությունից տուժողների քանակը տարբեր է: Ինչպես նշում է Յու.Մ. Անտոնյանը, *ամենավտանգավոր մակարդակը բռնության ուղղահայաց դրսևորումն է*, այսինքն՝ պետության մակարդակով իրականացված բռնությունը: Նման դեպքում ցանկացած մարդ, նույնիսկ եթե բարձր սոցիալական դիրք ունի, դառնում է պոտենցիալ զոհ (Антоян, 1998):

Իր բնույթով բռնությունը լինում է՝

- *Բացահայտ*՝ բռնության բաց, ակնհայտ դրսևորում,
- *Թաքնված, քողարկված*. օրինակ՝ սուբյեկտին զրկում են նյութական օգնությունից:

Այսպիսով, ժամանակակից հոգեբանության մեջ բռնություն է համարվում ցանկացած արարք, որի հիմնական նպատակն է վերահսկել դիմացինի վարքագիծը՝ պարտադրելով նրան սեփական կամքը՝ առանց հաշվի առնելու նրա հետաքրքրությունները, ցանկություններն ու զգացմունքները: Բռնությունը վարքի ձև է (վերբալ կամ ոչ վերբալ), որը կիրառվում է ուրիշի մտքերը, զգաց-

մունքները և արարքները վերահսկելու նպատակով՝ հակառակ նրա ցանկությանը, կամքին, համոզմունքներին: Որպես կանոն, բռնացողը հոգեբանական (հաճախ նաև նյութական) շահ է հետապնդում:

Ազդեցիայի բնութագիրը: Հաճախ ”բռնությունը” փոխարինում են ”ազդեցիա” հասկացությամբ, և այս երկու բառերն օգտագործում են որպես հոմանիշներ: Չնայած բովանդակային առումով իմաստային նմանությանը՝ այս եզրերը լիովին նույնական չեն:

”Ազդեցիա” եզրը հաճախ կիրառվում է որոշակի ակտիվ, հարձակողական, կործանիչ գործողություններ նկարագրելու համար: Յու.Մ. Անտոնյանը նշում է, որ ազդեցիվությունն առկա է կյանքի բոլոր ոլորտներում՝ ինչպես հասարակական, այնպես էլ հոգեբանական մակարդակներում, և ընդունում է ամենատարբեր ձևեր՝ գաղափարական, սոցիալ-հոգեբանական (Антоян, 1998):

Պատմական տարբեր ժամանակաշրջաններում քաջալերվել է տղամարդկանց կողմից կիրառվող ազդեցիան. առնականության պարտադիր բաղադրիչներ են համարվել վճռականությունը, ճնշման գործադրումը, հարձակումը, ուժի ցուցադրումը, անկախությունը, որոնք հաճախ վերաճել են ամբարտավանության: Առնականության գերաճի դեպքում ժխտվել է հուզական ջերմությունը և բարյացակամ վերաբերմունքը:

Երբեմն միևնույն հասկացությունը տարբեր մարդկանց կողմից տարբեր կերպ է մեկնաբանվում: Դժվար է հասկանալ՝ որտե՞ղ է այն սահմանը, որից այն կողմ ազդեցիան ընկալվում է որպես հակաիրավական գործողություն: Ինչ-որ առումով այդ սահմանը որոշվում է օրենքով: Մակայն լինում են դեպքեր, երբ մարդիկ դժգոհ են լինում օրենքով սահմանված դատավճռից: Այսպիսով, անհրաժեշտություն է առաջանում ներմուծել ”բռնություն”, ”ազդեցիվություն” հասկացությունների չափը:

Գոյություն ունեն «ագրեսիա» և «ագրեսիվություն» եզրերը բացատրող երկու տարբեր մոտեցումներ՝ կենսաբանական և սոցիալական:

Կենսաբանական մոտեցման (Չ. Լոմբրոզո, Է. Ֆերրի, Ռ. Հարոֆալլո) էությունն այն է, որ *ագրեսիվությունը բնածին է, փոխանցվում է գենետիկորեն*, այսինքն՝ բնորոշ է մարդկանց որոշակի տիպի և մեծ հավանականությամբ դրսևորվում է նրանց վարքագծում:

Համաձայն Չ. Ֆրեյդի տեսության՝ մահվան բնագոյն ուղղված է կենդանի օրգանիզմի դեմ, հետևաբար, այն կամ ինքնառնչազման, կամ այլ անհատի ոչնչացման բնագոյ է:

Սոցիալական մոտեցումը Ա. Բանդուրայի կողմից առաջադրված սոցիալական ուսուցման տեսությունն է: Այստեղ *ագրեսիան դիտարկվում է որպես յուրահատուկ սոցիալական վարքագիծ, որը յուրացվում և ամրապնդվում է ճիշտ այնպես, ինչպես սոցիալական վարքագծի մյուս ձևերը*: Բանդուրան ընդունում է նաև կենսաբանական գործոնների դերը, սակայն առաջնահերթությունը տալիս է սոցիալական ուսուցման ներգործությանը:

Ագրեսիան տարբեր գիտական ուղղություններում տարբեր կերպ է բացատրվում: Միջազգային իրավունքում (ՄԱԿ-ի օրենսդրության տեսանկյունից) ագրեսիվություն է համարվում մի երկրի կողմից այլ երկրի կամ ազգության հանդեպ անօրինական կերպով զինված ուժի կիրառումը: Այս մեկնաբանության մեջ դիտարկվում է երկու կամ ավելի կողմերի փոխազդեցություն՝ մեծ հասարակական խմբերի կամ ազգությունների տեսքով:

Քիմիայում և ֆիզիկայում ագրեսիան նյութի կառուցվածքի մեջ ներթափանցումն է և նրա քայքայումը:

Չոգերոժության մեջ ագրեսիան դիտարկվում է որպես հոգեբանական պաշտպանության մեխանիզմ: Մարդը ֆրոստրացիայից պաշտպանվում է ագրեսիայի միջոցով, ընդ որում, ագրեսիան

ուղղվում է ոչ թե ֆրուստրատորին, այլ որևէ երկրորդային օբյեկտի, որը կարող է սխալմամբ համարվել ֆրուստրացիայի աղբյուր: Ագրեսիան կարող է դրսևորվել նեգատիվիզմի, քննադատականության, համագործակցությունից խուսափելու տեսքով:

Հոգեբանության մեջ դիտարկվում է մեկ կամ մի քանի անհատների միջև դրսևորվող ագրեսիան:

Ագրեսիվությունը հոգեկան առողջության խնդիր ունեցող մարդկանց հակումն է հարձակվել շրջապատողների վրա և նրանց մարմնական վնասվածքներ հասցնել, կատարել քայքայիչ գործողություններ: Ագրեսիայի օբյեկտ կարող են հանդիսանալ նաև անկենդան առարկաները:

Երբ մարդն իրեն ագրեսիվ է պահում, սակայն ոչ մի բան չի ոչնչացնում (օրինակ՝ միայն թափահարում է ձեռքերը, վիրավորում է), դիմացիները ենթադրում են, որ նա վնաս հասցնելու **մտադրություն** ունի: Նման դեպքում ագրեսիվ պահվածքով մարդն իր մտադրություններն իրականացնելու կոնկրետ նպատակ չի ունենում և, որպես կանոն, նպատակ է դառնում առաջին պատահածը:

Հոգեբանական հետազոտությունները ցույց են տալիս, որ *ագրեսիան դրսևորվում է խոսքի մեջ, արարքներում, որոշակի մարդկանց առկայության կամ հայտնվելու դեպքում*: Մարդու վարքագիծը բացահայտվում է սոցիալական փոխազդեցության ընթացքում, հետևաբար, *ագրեսիան դիտարկվում է որպես սոցիալական վարքի ձև*:

Հ. Հեկհաուզենն ագրեսիան բնորոշում է հետևյալ կերպ. Ագրեսիան ենթադրում է բազմաթիվ գործողություններ, որոնք խախտում են այլ մարդու (մարդկանց խմբի) ֆիզիկական կամ հոգեկան ամբողջականությունը, նրան նյութական վնաս են պատճառում, խոչընդոտում են նրա մտադրությունների իրականացմանը, հակասում են նրա հետաքրքրություններին կամ հանգեց-

նում են նրա կործանմանը: Ագրեսիան որոշակի փոփոխություններ է առաջացնում ագրեսիայի գործադրման օբյեկտի մեջ. Դրանք կարող են լինել ֆիզիկական, հոգեկան, նյութական բնույթի (Хекхаузен, 1986):

Տարբերում են ագրեսիայի երկու հիմնական տեսակներ.

- **Թշնամական ագրեսիա**՝ ծագում է չարությունից և ինքնանպատակ է. նրա հիմնական նպատակը վնաս հասցնելն է,
- **Ինստրումենտալ ագրեսիա**՝ որևէ նպատակի հասնելու միջոց է. նպատակը նվաճելու համար ագրեսորի կարծիքով կարելի է կիրառել ցանկացած միջոց (օրինակ՝ մեկուկես միլիոն հայեր սպանել Թուրքիան անհավատներից ազատելու նպատակով):

Ագրեսիայի ձևերի բազմազանության մեջ առանձնացնում են **հետերոագրեսիան** (ուղղված ուրիշներին) և **աուտոագրեսիան** (ուղղված սեփական անձին): Իրենց հերթին և՛ հետերո-, և՛ աուտոագրեսիան ունեն **ուղղակի** և **միջնորդավորված** բնույթ: Ուղղակի հետերոագրեսիան սպանությունն է, բռնաբարությունը, ծեծը, իսկ միջնորդավորված հետերոագրեսիա է սպառնալիքը, վիրավորանքը, ոչ նորմատիվային խոսակցական բառապաշարը: Ուղղակի աուտոագրեսիայի ծայրահեղ դրսևորում է ինքնասպանությունը: Միջնորդավորված աուտոագրեսիա են համարվում հոգեմարմնական հիվանդությունները, հարմարման հիվանդությունները:

Անհրաժեշտ է տարբերել ագրեսիան ագրեսիվությունից: *Ագրեսիան վարքագիծ է, որոշակի գործողություններ, իսկ ագրեսիվությունը հոգեկան գործընթացների տարր է և դրսևորվում է արարքի, այսինքն՝ ագրեսիայի տեսքով:* Ագրեսիան միշտ դիտարկվում է որպես գործողություն, այլ ոչ թե գործելու ցանկություն: Նման ցանկությունը բնորոշվում է որպես ագրեսիվ դիրքորոշում, ագրեսիվ վիճակ, բայց ոչ ագրեսիա:

Այսպիսով, *ագրեսիան միշտ բռնություն է պարունակում*, քանի որ ենթադրում է կործանում, ապակառուցողական փոփոխություն՝ անկախ ագրեսիայի գործադրման օբյեկտի ցանկությունից: Ագրեսիան նպատակաուղղված է զոհին ստիպել՝ անելու այնպիսի բաներ, որոնք նա չէր անի:

Բռնության և ագրեսիայի հարաբերակցությունը: Համեմատելով բռնությունն ագրեսիայի հետ՝ կարող ենք ասել, որ բռնությունն էլ ագրեսիայի պես.

- Նախևառաջ գործողություն է, այլ ոչ գործելու ցանկություն,
- Որոշակի փոփոխություններ է մտցնում գործադրման օբյեկտի կառուցվածքի մեջ՝ հաշվի չառնելով նրա ցանկությունը:

Սակայն եթե ագրեսիան միշտ ենթադրում է ավերում, կործանում, ապա բռնությունը կարող է նաև ավերիչ չլինել: Օրինակ՝ մարդուն, ով գտնվում է հուզական գերզգրման մեջ և ցանկանում է ինքնասպան լինել, բռնի հետ են պահում այդ գործողությունից՝ նպատակ ունենալով ոչ թե կործանել, այլ պահպանել նրա կառուցվածքը: Այլ օրինակ՝ երեխան չի ցանկանում սովորել, և նրան ստիպում են դա անել, այսինքն՝ նրա հանդեպ բռնություն են գործադրում՝ նպատակ ունենալով ոչ թե վնասել, այլ պահպանել և ավելացնել նրա պոտենցիալը:

Բռնի արարքները միշտ ներքին իմաստ են ունենում և նպատակ են հետապնդում, որը, սակայն, ոչ միշտ է շրջապատողների և անզամ բռնացողի կողմից գիտակցվում: Այսպիսով, բռնության դրսևորումը երբեք անիմաստ չի լինում: Իսկ ագրեսիան կարող է լինել ինչպես ինքնաբուխ, այնպես էլ պլանավորված:

Անդրադառնալով բռնության և ագրեսիայի հաջորդ տարբերությանը. ագրեսիայի գործադրման օբյեկտ է հանդիսանում այն ամենը, ինչ կա շրջապատում՝ ինչպես կենդանի, այնպես էլ ան-

կենդան էակները: Բռնության դեպքում ագրեսիա կիրառվում է միայն կենդանի էակների նկատմամբ: Օրինակ, երբ մարդը մոլեգնության պահին կացնով ջարդուփշուր է անում շրջապատը, ասում են, որ նա իրեն ագրեսիվ է պահում և երբեք չեն ասում, որ նա բռնություն է կիրառում կահույքի հանդեպ: Իսկ ահա մարդկանց դեմ կիրառված միևնույն գործողությունները որակվում են որպես բռնություն (“Նա անցորդի հանդեպ բռնություն կիրառեց”): Ընդ որում, այս դեպքում կարող են օգտագործել նաև ”ագրեսիա” եզրը (“Նա անցորդի հանդեպ ագրեսիա կիրառեց”):

Վերոնշյալից կարող ենք եզրակացնել, որ մի շարք դեպքերում ագրեսիայի և բռնության հետևանքով առաջացած փոփոխությունները նույնական են, այսինքն՝ այս երկու հասկացությունները երբեմն նշանակում են միևնույն գործողությունը և արդյունքը:

Ստորև ներկայացնում ենք բռնության և ագրեսիայի տարբերությունները աղյուսակի տեսքով:

Աղյուսակ 1

Բռնության և ագրեսիայի տարբերությունները

	Ըստ գործադրման օբյեկտի	Ըստ վերջնական արդյունքի (նպատակի)	Ըստ առաջացման ձևի
ԱԳՐԵՍԻԱ	Կենդանի էակներ, անկենդան բնություն	Ավերում, ոչնչացում, վնաս (բացասական արդյունք)	Սպոնտան (ինքնաբուխ), ռեֆլեկտոր, պլանավորված
ԲՐՆՈՒԹՅՈՒՆ	Միայն կենդանի էակներ	Ինչպես վնասի պատճառում (բացասական արդյունք), այնպես էլ պահպանում կամ բարելավում (դրական արդյունք)	Միայն պլանավորված

Այսպիսով, որոշ դեպքերում, երբ բռնության նպատակը ոչնչացումը, ավերումն է, ”ագրեսիա” և ”բռնություն” հասկացությունները նույնական են, և նրանց կիրառումը որպես հոմանիշ-

ներ տեղին է: Սակայն երբ բռնի արարքների նպատակը վնաս հասցնելը կամ ավերելը չէ, ապա ”ագրեսիա” եզրի կիրառումը սխալ է, ոչ տեղին:

Չի կարելի պնդել, որ դիտարկվող հասկացություններից որևէ մեկն ավելի լայն է և իր մեջ ներառում է մյուսին, քանի որ նրանք ինչ-որ առումով ինքնուրույն են և ինչ-որ առումով՝ նման:

Բռնության ձևերը: Հոգեբանական բռնության հիմնական միջոցներն են.

- *Մեկուսացում*՝ տեղեկատվական և ֆիզիկական դեպրիվացիա, գրկում տեղեկատվությունից կամ խիստ վերահսկողություն,
- *Վարկաբեկում (դիսկրեդիտացիա)*՝ գրկում սեփական կարծիքի իրավունքից, ծաղր, ոչ կառուցողական քննադատություն,
- *Ընկալման մենաշնորհացում (մոնոպոլացում)*՝ կատարվում է զոհի ուշադրության ստիպողական կենտրոնացում ագրեսորի վրա, քանի որ նա սպառնալիքի հիմնական աղբյուրն է,
- *Պարզունակ պահանջների ուժեղացում*՝ բազմաթիվ մանր կանոններ են պարտադրվում, որոնք հնարավոր չէ չխախտել, հետևաբար, անընդհատ առաջանում են բժախնդրության առիթներ՝ զոհի մոտ առաջացնելով մեղքի մշտական զգացում,
- *Բռնացողի ”ամենակարողության” ցուցադրում*՝ ցանկացած իրավիճակում բռնացողը փորձում է ցուցադրել և ընդգծել իր գերկումպետենտությունը՝ համեմատելով իրեն ”ոչ կումպետենտ” զոհի հետ, ընդ որում, համեմատվում են և՛ կենցաղային, և՛ մասնագիտական կարողությունները, և՛ նույնիսկ ֆիզիկական ուժը: Այդ համեմատությունների նպատակը վախ, անկարողության զգացում ներշնչելն է՝ ի հակակշիռ բռնացողի ”հեղինակության”:

- *“Պատահական թողություններ” (ինդուլգենցիաներ)*՝ բռնացողը երբեմն իր գոհին պարզևատրում է ուշադրությամբ և ջերմ զգացմունքներով, սակայն դա անում է կամ հազվադեպ, կամ անպատեհ, կամ անսպասելի կերպով՝ գոհի մոտ առաջացնելով ասպակոդմնորոշում և շփոթմունք,
- *Ստորացում, ծաղրանք այլ մարդկանց ներկայությամբ,*
- *Զոհի ֆիզիկական պահանջմունքների (անունը, քուն, հանգիստ) բավարարման վերահսկողություն,* ինչը ֆիզիկական հյուծում է առաջացնում,
- *Մշտական սպառնալիքներ* (առիթով կամ անառիթ), որոնք հեշտությամբ վերաճում են ֆիզիկական բռնության,
- *Հոգեակտիվ նյութերի օգտագործում.* օրինակ՝ ակոհոլի, թմրանյութերի կիրառում (օրինակ՝ երբ գոհին ստիպողաբար հարբեցնում են),
- *Անհետևողական և անկանխատեսելի պահանջներ,*
- *Անիմաստ և անհեթեթ աշխատանք կատարելու պարտադրանք:*

Հոգեբանական բռնության հետևանքները: Հոգեբանական բռնությունն անհետ չի կարող անցնել, այն, որպես կանոն, մարդու հոգում ”վերքեր” է թողնում: Հոգեբանական բռնության առավել տարածված հետևանքներն են՝

- *Ինքնազնահատականի իջեցում, խեղաթյուրված Ես-հայեցակարգ.* գոհը վստահ է, որ ունի բացասական հատկանիշներ, ”պիտակներ”, որոնք իրեն վերագրել է ագրեսորը,
- *Սոցիալական հարմարման և սոցիալական կողմնորոշման խանգարումներ.* գոհը, որպես կանոն, չի ունենում ընկերներ, հարազատներ, որոնց հետ կարող է կիսվել և որոնցից կարող է օգնություն ստանալ, նրա սոցիալական կապերի և հարաբերությունների շրջանակը չափազանց նեղ է,

- *Հուզական հարմարման և հուզական կողմնորոշման խանգարումներ*. գոհը մշտապես մեղքի զգացում է ունենում, չի կարողանում դրական հույզեր ապրել, հաճախ ընկճախտի (դեպրեսիա) մեջ է ընկնում, գերզգայուն է, վատատես, ունի բարձր տագնապայնություն, կարծում է, որ կյանքում ինքն անհաջողակ է, սիրո հանդեպ պահանջմունքն արտամղված է՝ ջերմության կարիք ունի, բայց վախենում է մոտ հարաբերություններ ստեղծել,
- *Ինտելեկտուալ գործառույթների խանգարումներ՝* ոչ ճկուն մտածելակերպ (ոլիգոդություն), անքննադատականություն, մտքի նեղություն, ուշադրության թույլ կենտրոնացում, վատ հիշողություն և այլն, բացի այդ, անձի համար նշանակալի իրավիճակներում ”մտային արգելքներ” են առաջանում՝ երբեմն բռնության իրավիճակն արտամղվում է և տեղի ունեցածի՝ անիրական լինելու զգացողություն է առաջանում. գոհին թվում է, թե այդ ամենը երազ է:

Վերոնշյալ հետևանքները հանգեցնում են ”բռնացող-գոհ” կախյալ հարաբերությունների: Ձոհն անգիտակցորեն փնտրում է ”ուժեղ մարդու” կամ ինքն է դառնում բռնացող (նույնականանում է ագրեսորի հետ): Կարող են լինել նաև խառը տարբերակներ:

Մայրերի՝ բռնության հանդեպ հակումը հաճախ տեղափոխվում է երեխաների վրա: Երեխաների մոտ առաջանում են՝

- *Սովորեցված (ձեռքբերովի) անօգնականություն*, ինքնուրույն որոշումներ ընդունելու և պատասխանատու արարքներ կատարելու անընդունակություն. երեխան սպասում է, որ ինչ-որ մեկը լուծի իր խնդիրները, կենսական ճիշտ ընտրության ուղղորդի, այստեղից էլ առաջանում է բռնության գոհի ոչ նախաձեռնող լինելը՝ ինչպես աշխատանքային գործունեության մեջ, այնպես էլ անձնական կյանքում,
- *Ամենատարբեր տիպի հոգեմարմնական խանգարումներ:*

Այս հետևանքները բռնության զոհերի մեծամասնությանը խանգարում են վերականգնել իրադարձությունների հստակ ընթացքը, ամբողջությամբ նկարագրել իրավիճակը (օրինակ՝ հարցաքննման ընթացքում), մարդկանց հետ ադեկվատ հարաբերություններ կառուցել:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Ի՞նչ է բռնությունը և որո՞նք են բռնության տեսակները:
2. Բռնության ո՞ր տեսակն է ամենատարածվածը. մեկնաբանել:
3. Նշել օրինակներ, երբ բռնությունը պատժելի չէ օրենքով, սակայն հակասում է բարոյականությանը:
4. Ի՞նչ առանձնահատկություններ ունի դաժան վարքագիծը:
5. Քննարկում՝ ի՞նչ բնույթ ունի ագրեսիան՝ սոցիալակա՞ն, թե՞ կենսաբանական:
6. Բնորոշել բռնության և ագրեսիայի հարաբերակցությունը:
7. Դիտարկել բռնության ձևերը և հետևանքները:
8. Ո՞ր վարքագիծն է այն ոսկե միջինը, որը գտնվում է զոհային և բռնացող վարքագծերի միջև:
9. Որո՞նք են ինքնազնահատականի և հավակնությունների մակարդակի տարբերությունները ինքնահաստատված ու զոհային վարքագծերի դեպքում:

Գրականության ցանկ

1. Զաքարյան Է. Բռնության ենթարկվող երեխայի անձնային առանձնահատկությունները, Արդի հոգեբանության տեսական և կիրառական հիմնախնդիրներ: ԵՊՀ 90-ամյակին նվ. գիտական հոդվածների ժողովածու: - Եր.: "Աստղիկ" հրատ., 2009, էջ 288-299:
2. Антонян Ю.М. Психология убийства. – М.: Юристь, 1998.
3. Антонян Ю.М. Социальная среда и формирование личности преступника. – М.: ВНИИ МВД СССР, 1975.
4. Белоусова З.И., Гиренко С. П. Проблемы виктимного поведения личности: Уч. пособие. Запорожье: Запорожский гос. ун-т, 1996.
5. Гребенкин Е.В. Профилактика агрессии и насилия в школе: учебно-методический комплекс. Ростов н/Д.: Феникс, 2006.
6. Малкина-Пых И.Г. Психология поведения жертвы. - М.: Изд-во Эксмо, 2006.

7. Зиновьева Н.О., Михайлова Н.Ф. Психология и психотерапия насилия. Ребенок в кризисной ситуации. – СПб.: Речь. 2005.
8. Ившин В.Г., Идрисова С.Ф., Татьяна Л.Г. Виктимология: Учебное пособие. - М., Волтерс Клувер, 2011.
9. Ким Е.П., Михайличенко А.А. Виктимология: проблемы теории и практики: учеб. пособие. - Хабаровск, 2004.
10. Сафонова Т.Я., Цымбал Е.И. Жестокое обращение с детьми: сущность, причины, социально-правовая защита. - М.: “Дом”, 1993.
11. Социальная психология агрессии /Б. Крейхи. – СПб.: Питер, 2003.
12. Фурманов И.А. Агрессия и насилие: Диагностика, профилактика и коррекция. – СПб.: Речь, 2007.
13. Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность. – М.: Педагогика, 1986. Т. 1, 2.
14. Христенко В.Е. Психология поведения жертвы. Ростов-н/Д.: Феникс, 2004.
15. Doernre W.G., Lab S.P. Victimology. Cincinnati, OH., USA: Anderson Publishing Co., 1995.
16. Finkelhor D. (ed.) Child sexual abuse, Information for school counselors, social workers, therapists and counselors. Boston: Allyn & Bacon, 1997.

2.2 ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ ԲՈՆՈՒԹՅՈՒՆ

Առանցքային հասկացություններ՝ կենցաղային բռնություն, ընտանեկան բռնացող, կին, տղամարդ, փոխադարձ բռնություն, դերերի համատեղելիություն, ճգնաժամային փուլեր, կոնֆլիկտ, զուգընկեր, ծեծվող կնոջ սինդրոմ, բնութագրական գծեր, բռնության դրսևորում, ավանդական կարծարատիպեր, առասպելներ, սոցիալական դիրքորոշումներ, փոխհարաբերությունների լարվածություն, խանդ, վերահսկողություն, անիրական սպասելիքներ, գերզգայունություն, կոպտություն, բռնության սպառնալիք, ուժի կիրառում, ռիսկային գործոններ:

Ընտանեկան բռնության բնորոշումը: *Ընտանեկան բռնությունը մեկ մարդու կողմից այլ մարդու նկատմամբ իշխանության, վերահսկողության իրականացումն ու դրա պահպանումն է:* Այն բռնության համալիր (կոմպլեքսային) տեսակ է: Ընտանեկան բռնությունը կրկնվող բնույթ ունի, և նրա հաճախականությունը գնալով մեծանում է՝ իր մեջ ներառելով ֆիզիկական, հուզական, հոգևոր և տնտեսական վիրավորանքներ, նպատակ ունենալով վերահսկել, վախեցնել, ներշնչել վախի զգացում: Ընտանեկան բռնությունը հաճախ անվանում են նաև կենցաղային կամ տնային բռնություն:

Ընտանեկան բռնությունը շատ տարածված է ամբողջ աշխարհում և բնակչության բոլոր շերտերում: Ընտանեկան բռնության մասին խոսում են այն դեպքում, երբ կոպիտ ու դաժան վերաբերմունքի փաստերը չեն կրում պատահական, իրադրային բնույթ. դրանք պարբերական են և մշտապես կրկնվում են: Ի տարբերություն բռնության մյուս տեսակների (ֆիզիկական, հոգեբանական, սեռական, տնտեսական)՝ ընտանեկան բռնության առանձնահատկությունն այն է, որ կրում է համընդհանուր բնույթ. *ընտանեկան բռնացողը սովորաբար իր գոհին կամ գոհերին սահմանափակում է ոչ թե մեկ, այլ մի քանի ոլորտներում* (Алексеева, 2000):

Կանայք ավելի շատ են դառնում ընտանեկան բռնության օբյեկտ, քան տղամարդիկ: Ինչ-որ առումով նույնիսկ ընդունված չէ տղամարդկանց համարել գոհ: Իրականում տղամարդկանց հանդեպ ընտանեկան բռնությունը, լայն տարածում չունենալով հանդերձ, հազվադեպ երևոյթ չէ և արժանի է ուշադրության: Առավել ևս, որ ոչ թե տղամարդիկ, այլ հիմնականում կանայք են երեխաների հանդեպ բռնության ”կրողներ” և նախաձեռնողներ: Եվ վերջապես, երբ ամուսինն ու կինը մշտապես հրահրում են միմյանց, վեճեր ստեղծում, վիրավորում և ստորացնում, տվյալ դեպքում առկա է **փոխադարձ բռնություն**: Հետևաբար, պատասխանատվությունը կրում են երկու՝ կողմերը:

Ընտանեկան բռնության տարբեր տեսակներ կան. *կինը, հաճախ ապրելով բռնության իրավիճակում, նույնիսկ չի էլ ենթադրում և կոտակում, որ իր հետ տեղի ունեցածը բռնություն է*:

Կնոջ հանդեպ ընտանեկան բռնությունն առկա է, երբ գուց-ընկերը՝

- վիրավորում և ստորացնում է կնոջը,
- թույլ չի տալիս տեսակցել բարեկամներին և ընկերուհիներին,
- ծեծում է կամ սպառնում, որ ծեծի կենթարկի,

- ծեծում է երեխաներին,
- կնոջը ստիպում է իր հետ սեռական հարաբերություն ունենալ,
- չի ցանկանում, որ կինն աշխատի,
- կնոջը ստիպում է կարծել, որ միայն ինքը կարող է ճիշտ տնօրինել ընտանեկան բյուջեն,
- կնոջը մշտապես քննադատում է (նրա հագուստը, տեսքը, պատրաստած սնունդը),
- կնոջ մոտ երեխաների հանդեպ մեղքի զգացում է առաջացնում և երեխաներին օգտագործում է միջնորդավորված բռնության նպատակով:

Ընտանեկան բռնության պարագայում կինն ընտանիքում իրեն զգում է անօգնական, անպետք և միայնակ, վախենում է զուգընկերոջից, ամեն ինչում մեղադրում է միայն իրեն, ապրում է՝ ելնելով պարտքի զգացումից (Кораблина и др., 2001):

Անհրաժեշտ է ուսումնասիրել նաև այն գործոնները, որոնք ամուսիններին ստիպում են պահպանել ընտանիքը: Համաձայն Ջ. Մյուրստեյնի տեսության՝ *զուգընկերոջ ընտրության վրա ազդում են երեք գործոններ՝ ձգտումը, արժանիքները և դերը*: Չգողության այս երեք ուժերը ներգործում են երեք փուլերի ընթացքում, և դրանց նշանակությունը յուրաքանչյուր փուլում փոփոխվում է. առաջին՝ «գոհչով» անցածը հաջորդ փուլ է փոխանցվում (Murstein, 1970):

Առաջին փուլը **հարաբերություններ կառուցելու մոտիվացիան, ձգտումն է**. այս փուլում էական դեր են կատարում զուգընկերոջ արտաքին գրավչությունն ու վարվելաձևը: Երկրորդ փուլում կարևորվում են **արժանիքները**,՝ հետաքրքրությունների, տեսակետների, արժեհամակարգի նմանությունը: Երրորդ փուլում գնահատվում է **դերերի համատեղելիությունը**. զուգընկերները փորձում են հասկանալ, իրենք կարո՞ղ են արդյոք ամուսնական հարաբե-

րություններում փոխարացնող դերեր կատարել՝ բավարարելով սեփական պահանջմունքները: Ընտանիքում հավասարակշռություն առաջանում է այն դեպքում, երբ ամուսինների միջև ”համատեղելիության փոխանակումը” հավասարաժեռ է: Իսկ պրոբլեմներն առաջանում են չարդարացված սպասումներից, որոնք մասամբ գիտակցվում և ձևակերպվում են, մասամբ էլ չեն գիտակցվում:

Ընտանեկան բռնության համար ճգնաժամային փուլերը: Բախումների և կոնֆլիկտների առավելագույն քանակությունն արձանագրվում է ընտանիքի գոյության առաջին տարիներին: Հետևաբար, *ընտանեկան բռնության առումով ճգնաժամային են համարվում ամուսնության սկզբնական փուլը (առաջին 1,5-2 տարին) և 10-15 տարի համատեղ կյանքից հետո եկող փուլը*. սրանք ընտանեկան միջանձնային հարաբերությունների զարգացման երկու հիմնական ճգնաժամերն են, որոնց ընթացքում փոխվում են ինչպես հարաբերությունները, այնպես էլ դրանց մասնակիցները:

Առաջին ճգնաժամային փուլում, որպես կանոն, զոհի էությունը լիովին ”լուծվում” է զուգընկերոջ և նրա հետ փոխհարաբերությունների մեջ: Տղամարդը միտումնավոր ամրապնդում է իր իշխանությունը՝ ուժեղացնելով կնոջ անգորությունը: Սովորաբար երիտասարդ կանայք ավելի շատ, քան մեծ տարիք ունեցողները, պատրաստ չեն լինում համակերպվել հոգեբանական (առավել ևս ֆիզիկական) ճնշման հետ. նրանք ցանկանում են իրավիճակը փոխել, դիմել հոգեբանի կամ նույնիսկ հեռանալ զուգընկերոջից: Սակայն կնոջ տնտեսական կախվածությունը, ”իր կյանքից” հրաժարումն ի շահ ընտանիքի հետաքրքրությունների նպաստում են ամուսնու կողմից բռնության իրականացմանը (Градскова, 1999):

Մեկ-երկու տարվա համատեղ կյանքից հետո առաջին պլան են մղվում ամուսինների անձնային որակները, ինչն էլ բնորոշում է ընտանիքի կայունությունը: Զուգընկերոջ հանդեպ պահանջների

ավելացումը մեծացնում է կոնֆլիկտների հավանականությունը. հարաբերությունների վրա ներգործում են հետաքրքրությունների, հայացքների, արժեքային կողմնորոշումների և բնավորության գծերի տարբերությունները: Եթե ֆրուստրացիայի հաղթահարման ջանքերն արդյունք չեն տալիս, ամուսնությունը կամ քայքայվում է, կամ ”ամրապնդվում”, այսինքն՝ բռնության զոհը համաձայնվում, համակերպվում է բռնության հետ. առաջանում է բռնության քրոնիկական սթրես և ձևավորվում է հետտրավմատիկ սթրեսային հակազդում: Առաջանում է ”դժբախտ պատահարի ներոզ”, ”կոմպենսատոր հիպոթերիա”, ”տրավմատիկ ներասթենիա”: Բռնությունն առաջացնում է ֆիզիկական և մտավոր գործունեության նվազում, ներտոնիկ հակազդումներ, մարմնական հիվանդություններ (ճարպակալում կամ քաշի կտրուկ կորուստ, ստամոքսի խոց, մաշկային հիվանդություններ, ալերգիա): Զոհի վարքագիծը դառնում է անհանգիստ և տագնապային, խանգարվում է քունը, առաջանում է մեկուսանալու հակվածություն, գերզոնողականություն, հաճոյակատարություն, միաժամանակ առկա են սպառնալիքները, սուիցիդային փորձերը, մարդկանց հետ հարաբերություններ կառուցելու անկարողությունը, ցածր ինքնագնահատականը:

Երկրորդ ճգնաժամային փուլում (ամուսնությունից 10-15 տարի հետո) բազմաթիվ դժվարություններ տարած և առավել զգայուն (այսինքն՝ ավելի զոհային) դարձած կինը փորձում է իմաստավորել տեղի ունեցածը: Մշտական ապրումները և տրավմաները, սեփական անձի հանդեպ դաժան վերաբերմունքն այդ փուլում ձևավորում են **”ծեծվող կնոջ սինդրոմը”**: Զ. Դուզլասը ներկայացնում է **”ծեծվող կնոջ սինդրոմի”** բաղկացուցիչները, որոնք նաև ընտանեկան բռնության ապացույցներ են.

- *Բռնության տրավմատիկ էֆեկտներ*՝ անհանգստություն, մարմնական ախտանշաններ,

- *Մովորեցված անօգնականության առկայությունը՝* ընկճախտ, ցածր ինքնագնահատական, կոնֆլիկտների լուծման թույլ ունակություն,
- *Բռնությանը դիմագրավելու ապակառուցողական մեխանիզմներ՝* մեղքի զգացում, բռնության ժխտում, բռնության սխալ ընկալում (մեջբերվում է ըստ՝ Малкина-Пых, 2006):

Ընտանեկան բռնության գոհերի բնութագրական գծերը:

Ջոնի՝ ”բռնությանը վարժվելը”, բռնությունը որպես մշակութային նորմա համարելը նպաստում է ամուսնու կողմից երկարատև բռնություն կիրառելուն: Համաձայն Տ. Ուիլնչի տեսության՝ նման ընտելացումը սկսվում է ծնողական ընտանիքից՝ *երեխաները յուրացնում և կրկնում են իրենց ծնողների ամուսնական հարաբերությունների մոդելը*: Բարենպաստ և կոնֆլիկտային ընտանեկան հարաբերությունների համեմատական ուսումնասիրությունները վկայում են, որ ծնողների ամուսնության բարենպաստ մոդելը, մոր և հոր լավ հարաբերությունները, երջանիկ մանկությունը նպաստում են ամուսինների միջև հավասարակշռված հարաբերությունների պահպանմանը:

Գոյություն ունեն մի շարք հատկանիշներ, որոնք բնութագրական են իրական և պոտենցիալ գոհերին՝ պասիվություն, ենթարկվողականություն, անվստահություն սեփական ուժերի հանդեպ, ցածր ինքնագնահատական, մեղքի զգացում: Մի կողմից, այս որակները նպաստում են ընտանեկան բռնության առաջացմանը, մյուս կողմից, դրանք ժամանակի ընթացքում խորանում են և հանգեցնում բռնության զարգացմանը:

Բռնացողները նույնպես բնութագրական գծեր ունեն, որոնք բռնության դրսևորման պատճառ են հանդիսանում՝ ուրիշների հանդեպ քննադատողականություն, ագրեսիվություն, իշխանատենչություն, իմպուլսիվություն, ծածկամտություն, կոնֆլիկտի ընթացքում գերակա լինելու և ուրիշին ճնշելու ռազմավարության նկատմամբ հակում:

Հաճախ կհինն իր մեջ ուժ չի գտնում հեռանալու ամուսնուց: Իսկ պատճառները բազմաթիվ են՝ նյութական անապահովվածություն, ապրելու վայր գտնելու անհնարիներություն, երկրում կնոջ հանդեպ վարվող խտրական քաղաքականություն, ավանդական կարծրատիպեր: Որոշակի դեր են խաղում նաև **ընտանեկան բռնության վերաբերյալ ժողովրդի մեջ տարածված առասպելները**: Նշենք դրանցից մի քանիսը:

Առասպել. *ընտանեկան բռնությունը ոչ թե հանցագործություն է, այլ ուղղակի աղմկոտ վիճաբանություն՝ ընտանեկան գործորին ընդունված չէ միջամտել:*

Իրականում ընտանեկան բռնությունը իրավաբանորեն պատժելի հանցագործություն է և բոլոր տիպի հանցագործությունների մեջ ամենատարածվածներից է: Պատասխանատվություն է սահմանված մարմնական վնասվածքների, խոշտանգումների, ընտանիքում բռնաբարության համար:

Առասպել. *կնոջը վիրավորելն ընդունված է հասարակության ստորին խավերում և ազգային փոքրամասնությունների մոտ:*

Փաստերը վկայում են, որ կնոջը ծեծելը լայնորեն տարածված է բոլոր սոցիալ-տնտեսական խմբերում: Միջին և բարձր դասին պատկանող կանայք հաճախ իրենց խնդիրների մասին չեն բարձրաձայնում: Նրանք նաև վախենում են սոցիալական դժվարություններից և չեն ցանկանում իրենց ամուսինների կարիերային վնասել: Ունենք էլ կարծում են, որ խոշտանգումների մասին իրենց պատմությունների ճշմարտացիությունը կասկածի տակ կդրվի այն պատճառով, որ իրենց ամուսինները հասարակության մեջ բարձր կարգավիճակ ունեն և հարգանք են վայելում:

Առասպել. *բռնությունն ուղղակիորեն կապված է ալկոհոլիզմի հետ՝ միայն հարբեցող տղամարդիկ են ծեծում իրենց կանանց:*

Փաստեր կան, որ բռնացող տղամարդկանց մեկ երրորդն ընդհանրապես չի խմում, իսկ նրանք, ովքեր հարբեցող են, իրենց կանանց ծեծում են ինչպես հարբած, այնպես էլ սթափ վիճակում:

Առասպել. *կանայք դիտավորյալ են հրահրում խոշտանգիչներին:*

Իրականում հասարակությունը, որը չի ցանկանում մեղքը վերագրել տղամարդուն, նրա արարքը ռացիոնալիզացիայի է ենթարկում և փորձում արդարացնել բռնությունը՝ զոհին ներկայացնելով որպես փնթփնթան և նվնվացող կին:

Առասպել. *Եթե կհինն ուզենար, նա կարող էր հեռանալ բռնացող ամուսնուց:*

Կան բազմաթիվ պատճառներ, որոնք խանգարում են կնոջը՝ հեռանալու բռնացողից.

- Ամոթ է մարդկանց պատմել տեղի ունեցածի մասին,
- Վիրավորվող անձը կարող է մոլեգնել և ավելի ուժեղ ծեծի ենթարկել, հետապնդել կնոջը,
- Կառաջանան բնակարանային խնդիրներ,
- Առկա է տնտեսական կախվածություն,
- Ամուսնու հետ հուզական կապվածություն կա:

Ամենից հաճախ գործում է վերոնշյալ պատճառների ամբողջությունը:

Առասպել. *”Երեխաներին հայր է պետք, եթե նույնիսկ նա ագրեսիվ է”, կամ էլ՝ ”Ես մնում եմ հանուն երեխաների”:*

Անկասկած, երեխաներն ընտանիքի կարիք ունեն, որտեղ իրենց սիրում և աջակցում են: Սակայն եթե սիրո և փոխըմբռնման փոխարեն երեխան տանը բախվում է ագրեսիայի ու բռնության հետ, դա հանգեցնում է տազնապայտության, հոգեմաշ վիճակի, հոգեմարմնական խանգարումների:

Առասպել. *ապտակը երբեք լուրջ չի խոցում:*

Բռնությունը ժամանակի ընթացքում սկսում է պարբերական բնույթ կրել և աստիճանաբար ինտենսիվանալ: Այն սովորաբար սկսում է քննադատությունից, վերածվում ստորացումների, մեկուսացման, ապա դառնում ապտակ՝ ժամանակի ընթացքում վերածվելով պարբերական ծեծի:

Այսպիսով, առասպելները տարբերվում են փաստերից: Ցանկացած տղամարդ, անկախ այն բանից՝ նա հարբեցող է, թմրամոլ, ունի հոգեախտաբանական խանգարումներ, թե ոչ, կարող է բռնաբարք կատարել: Ավելին, նրանցից շատերը լավ վերահսկում են իրենց, ունեն հեղինակություն վայելող աշխատանք, ընկերներ, ակտիվ են հասարակության մեջ (Մոխովիկով, 2001):

Ընտանեկան բռնության ենթարկվող կանանց անվճռականության պատճառները: Ընտանեկան բռնությունից տառապող կանայք հաճախ իրենց կենսական իրադրությունը չեն փոխում՝ ելնելով մի շարք պատճառներից.

- *Հեռանալու վախը՝* փորձելով հեռանալ, երբեմն կինն իրեն մահացու վտանգի է ենթարկում,
- *Սեփական իրավունքների և հնարավորությունների չիմացությունը,*
- *Բնակարանային խնդրի առկայությունը,*
- *Տնտեսական խնդիրները՝* ընտանիքը միևնույն նյութական մակարդակի վրա պահելու անհնարիությունը, ամուսնուց տնտեսական կախվածությունը, աշխատանքի բացակայությունը,

Անվճռականության են հանգեցնում նաև ընտանիքի և ամուսնության վերաբերյալ ոչ ճիշտ **սոցիալական դիրքորոշումները**, այն է՝

- Ամուսնավորությունը կնոջ պարտության նշան է,
- Բռնությունն առկա է բոլոր ընտանիքներում, ուղղակի շատ ընտանիքներում այն քողարկվում է,
- Ընտանիքը կնոջ կոչումն է, և միայն կինն է պատասխանատվություն կրում այնտեղ տեղի ունեցածի համար,
- Կինը կարծում է. ”Առանց ինձ նա կկործանվի”,
- ”Անհրաժեշտ է զոհել սեփական անձը և հանուն երեխաների ամեն ինչ հանդուրժել”,

- ”Անհնար է օգնություն գտնել՝ ուրիշներին քո խնդիրները չեն հետաքրքրում”:

Կանանց խանգարում է ընտանիքից հեռանալ նաև այն պատճառներով, որ բռնությունն այլևս չի կրկնվի: Դժբախտաբար, դեպքերի մեծամասնության մեջ բռնությունը ժամանակի ընթացքում պարբերական է դառնում:

Ընտանեկան բռնության իրականացման շրջափուլերը: Բռնության բոլորապատույտում առանձնացնում են երեք փուլեր, որոնցում կրկնվում են կործանիչ փոխհարաբերությունները: Յուրաքանչյուր փուլի տևականությունը և պարբերականությունը տարբեր է (Меновщиков, 2002):

Առաջինը **լարվածության աճի** փուլն է, որի ընթացքում ծեծի երևույթը հազվադեպ է, հիմնականում նկատվում է *գուզրնկերների փոխհարաբերությունների լարվածությունը*: Տուժողները նման իրավիճակից դուրս են գալիս տարբեր կերպ՝ նրանք կարող են ժխտել բռնության փաստի առկայությունը կամ նվազեցնել բռնության դերը (“Կարող էր նաև ավելի վատ լինել, սա ընդամենը կապտուկ է”): Բռնության գոհերն ամեն ինչ անում են, որպեսզի իրավիճակն ավերից դուրս չգա. փորձում են հնարավորինս պաշտպանել կամ նույնիսկ արդարացնել բռնի վարքագիծը:

Երկրորդ փուլին հատկանշական են **ուժեղ ծեծի** դեպքերը: Հարձակվողը չի կարողանում վերահսկել իր ապակառուցողական վարքագիծը, ինչն էլ հանգեցնում է իրադարձությունների դաժան ընթացքին: Այս փուլում երկու կողմերն էլ գիտակցում են, որ իրավիճակը դուրս է եկել վերահսկողությունից: Միայն մեկ մարդ կարող է վերջ դնել բռնությանը՝ ինքը բռնացողը: Տուժողի վարքագիծը ոչինչ չի կարող փոխել:

Երրորդ փուլը **մեղրամիսն** է, երբ գուզրնկերների փոխհարաբերություններում դրսևորվում է սեր, հանգստություն, հոգածություն, զոջում: Դաժանությանը փոխարինում են նվերները, լավ

վարվելաձևը, ներողամտության խնդրանքները, բռնությունը երբեք չկրկնվելու մասին հավաստիացումները: Չոհն ուզում է հավատալ, որ մղձավանջը մեկընդմիջտ ավարտվել է:

Դժբախտաբար, մեղրամսի փուլն ավարտվում է՝ անցնելով լարվածության աճի փուլին. սկսվում է բռնության նոր շրջափուլը:

Կինը, հաճախ չհասկանալով ամուսնու դաժանության պատճառները, սկսում է մեղադրել իրեն, բռնության պատճառներն իր մեջ փնտրել. մեղքը բռնացողից գոհի վրա է փոխանցվում: Լիակատար տնտեսական կախվածությունն ամուսնուց, աշխատելու ցանկության բացակայությունը կամ անհնարինությունը, կրթության կամ հեղինակություն վայելող մասնագիտության բացակայությունը, սեփական սոցիալական կարգավիճակն իջեցնելու վախը կնոջը թույլ չեն տալիս ամուսնալուծվել, և նա հանդուրժում է բռնությունը բացառապես հանուն նյութական ապահովության: Նման դեպքերում կինը, խանդից վախենալով, սկսում է կամավոր ինքնամեկուսանալ, անմնացորդ նվիրվել կամ էլ ամաչել ինքն իրենից և իր ընտանեկան հարաբերություններից:

Պատահում են դեպքեր, երբ կինն ընդունում և նույնիսկ սպասում է տղամարդու կողմից բռնությանը: Նա գտնում է, որ տղամարդուն իր բնույթով և սոցիալական կոչումով բնութագրական է կնոջը վիրավորելը և վախի մեջ պահելը: Հետևաբար, այդ երևույթին փորձում է վերաբերվել փիլիսոփայորեն, հանգիստ:

Բռնացող տղամարդկանց բնութագրական հատկանիշները: Գոյություն ունի որակների ամբողջություն, որոնք բացահայտվել են իրենց կանանց բռնության ենթարկող տղամարդկանց մոտ: Դրանք են.

Խանդ. փոխհարաբերությունների սկզբում տղամարդը պնդում է, որ խանդը սիրո նշան է, իրականում խանդն անպաշտպանության և սեփականատիրական զգացման նշան է: Խանդող տղամարդը սովորաբար չի թողնում, որ կինն աշխատի՝ վախենալով,

որ նա կծանոթանա այլ տղամարդու հետ: Խանդը կարող է դրսևորվել այլ տարօրինակ ձևերով, օրինակ՝ տղամարդը ծանոթներին հարցուփորձ է անում իր կնոջ մասին:

Վերահսկողություն. սկզբնական շրջանում տղամարդն իր վարքագիծը բացատրում է նրանով, որ անհանգստանում է կնոջ անվտանգության համար: Նա գայրանում է, երբ կինը խանութից կամ հանդիպումից ”ուշ” է վերադառնում տուն, մանրամասն հարցաքննում է, թե որտեղ է նա եղել, ում հետ է զրուցել: Երբ նման վարքագիծը խորանում է, տղամարդը կարող է թույլ չտալ կնոջը ինքնուրույն որոշումներ ընդունել, ընտրել սեփական հագուստը, պահանջել, որ կինն առանց իր թույլտվության տնից դուրս չգա:

Արագ կապ. հետահայաց դիտարկումները ցույց են տալիս, որ բռնության ենթարկվող կանանցից շատերը նախքան ամուսնությունն իրենց գուզընկերոջը կարճ ժամանակ են ճանաչել (վեց ամսից քիչ են հանդիպել): Եվ, որպես կանոն, գուզընկերն ասել է. ”Մինչ այժմ ես ոչ ոքի չեմ սիրել այնպես, ինչպես քեզ”, ”Դու միակն ես, ում ես կարող եմ այսքանն ասել”: Նման իրավիճակներում գուզընկերը հուսահատ կերպով երիտասարդ աղջկա կարիքն է ունենում և ինտիմ հարաբերությունների բուռն ցանկություն է դրսևորում:

Անիրական սպասելիքներ. լինում են դեպքեր, երբ տղամարդը պահանջումքների բավարարման տեսակետից կախվածություն է ունենում. նա՝ հանձինս գուզընկերուհու, ակնկալում է ունենալ չափազանց լավ կին, մայր, ընկեր: Օրինակ՝ տղամարդն ասում է. ”Եթե դու ինձ սիրում ես, ապա ես այն ամենն եմ, ինչ քեզ պետք է, իսկ դու՝ այն ամենը, ինչ ինձ է պետք”: Կինը պարտավոր է կարգավորել ոչ միայն տնային խնդիրները, այլ նաև պատասխանատու լինել ամուսնու հուզական վիճակի համար (այնպես անի, որ ամուսինը չգայրանա, չլարվի, չհոգնի):

Պրորդեմների դեպքում մեղադրանք ուրիշներին. այս կամ այն խնդրի առաջացման դեպքում միշտ որևէ մեղավոր է գտնվում. տղամարդը կարող է կնոջը մեղադրել իր բոլոր անհաջողությունների և սխալների մեջ՝ ասելով, որ նա շեղում է, զայրացնում, խանգարում անել աշխատանքը:

Մեղադրանք ուրիշներին սեփական զգացմունքների համար. տղամարդը, գիտակցելով իր զգացմունքները, դրանք օգտագործում է մանիպուլյացիայի համար: Նա ասում է. ”Դու ինձ վիրավորում, զայրացնում ես, երբ իմ ասածը չես անում”:

Գերզգայունություն. նման տղամարդը սիրում է խոսել իր ”վիրավորված” զգացմունքների, իր դեմ կատարվող անարդարությունների մասին. ամենափոքր անհաջողությունն իսկ համարում է իր դեմ ուղղված խարդավանքի արդյունք:

Կոպտություն երեխաների կամ կենդանիների հանդեպ. Տղամարդը դաժանորեն պատժում է կենդանիներին կամ անզգա է նրանց տառապանքների հանդեպ, հաճախ երեխայից պահանջում է այնպիսի մի բան անել, որը նրա հնարավորություններից վեր է (օրինակ՝ երկու տարեկան երեխային պատժում է տակը թրջելու համար): Նման տղամարդը կարող է պահանջել, որ երեխաները ”ձայն չհանեն”, երբ ինքը տանն է: Հայտնի է, որ կանանց ծեծող տղամարդկանց 60%-ը ծեծում է նաև երեխաներին:

Ուժի կիրառում սեռական հարաբերություններում. Տղամարդուն դուր է գալիս ամենատարբեր ֆանտազիաների կիրառումը սեռական հարաբերությունների ընթացքում, որտեղ կինն անօգնական է: Նա կարող է սեռական հարաբերության մեջ մտնել կնոջ հետ, երբ նա քնած է, հոգնած կամ հիվանդ:

Վիրավորանք խոսքերով. կնոջ հասցեին ասվող բառերը կոպիտ և վիրավորական իմաստից զատ նաև նսեմացնում, ստորացնում են նրան: Տղամարդը կարող է ասել կնոջը, որ նա հիմար է և առանց իրեն ոչինչ չի կարող անել: Երբեմն օրը սկսվում և ավարտվում է նման խոսքերով:

Ռիզիդ (ոչ ճկուն) սեռային դերեր. տղամարդը սպասում է, որ կինը գոհացնի իրեն. նա պահանջում է, որ կինը մնա տանը, ամեն ինչում ենթարկվի իրեն: Նա ցանկանում է կնոջը տեսնել ենթարկված, հիմար, անինքնուրույն:

Տրամադրության անակնկալ փոփոխություններ. Տղամարդը մեկ բարյացակամ է, մեկ զայրացկոտ, մեկ երջանիկ է, մեկ թախժոտ: Դա չի խոսում այն մասին, որ նա հոգեկան խնդիրներ ունի: Ուղղակի բռնկուն լինելը և տրամադրության կտրուկ փոփոխությունները բնութագրական են այն տղամարդկանց, ովքեր ծեծում են կանանց:

Ծեծի դեպքերի առկայություն նախկինում. տղամարդը կարող է ասել, որ նախկինում ծեծել է որևէ կնոջ, սակայն վերջինս է ստիպել իրեն այդ կերպ վարվել: Իրականում նման տղամարդը կծեծի իր կողքին գտնվող ցանկացած կնոջ:

Բռնության սպառնալիք. Ֆիզիկական ուժի կիրառման ցանկացած սպառնալիք, որն ուղղված է կնոջ վարքագծի վերահսկմանը, համարվում է բռնության սպառնալիք: Օրինակ՝ ”Ես քեզ կսպանեմ”, ”Ես քո վերջը կտամ” և այլն:

Իրերի, սպասքի կոտրատում (օրինակ՝ կնոջ սիրելի իրը ջարդելը). նման վարքագծի նպատակը կարող է լինել կնոջը պատժելը, սակայն շատ ավելի հաճախ տղամարդուն անհրաժեշտ է տեռորի ենթարկել կնոջը՝ նրան հնազանդ պահելու համար:

Ուժի կիրառումը որպես փաստարկ. տղամարդը, որը ստիպում է կնոջը որևէ բան անել, սկսում է հրել, բռթել նրան: Տղամարդկանց մի մասը փորձում է կնոջն ամեն կերպ մեկուսացնել, օրինակ՝ արգելում է նրան աշխատել, որևէ մեկի հետ ընկերություն անել և այլն:

Եթե վերոնշյալ հատկանիշներից երեքը կամ չորսը տղամարդու մոտ առկա են, ապա ֆիզիկական բռնության հավանականությունը բավական մեծ է: Որոշ դեպքերում տղամարդը կա-

րող է ընդամենը երկու բնութագրական գիծ ունենալ, սակայն դրանք չափազանց վառ դրսևորված լինեն (օրինակ՝ խանդ, որը հասնում է անմտության): Որպես կանոն, բռնացող տղամարդը սկզբում փորձում է իր վարքագիծը բացատրել որպես սիրո և հոգատարության դրսևորում, և դա կնոջ ինքնաստիքությունը շոյում է. ժամանակին զուգընթաց նրա վարքագիծն ավելի դաժան է դառնում (Меновищиков, 2002):

Բացահայտվել է, որ ագրեսիվ տղամարդիկ մանկության տարիներին հաճախ են բռնության զոհ դարձել և ակնհայտ էն եղել իրենցից ավելի տարիքով տղամարդկանց կողմից կանանց նկատմամբ բռնության դրսևորումների, այլոհողիզմի, ռասսիզմի: Նրանցից շատերը մանկության տարիներին սիրո և խնամքի պակաս են ունեցել: Սակայն ոչ բոլոր ագրեսիվ տղամարդիկ են պատկանում այս կատեգորիային: Կան տղամարդիկ, որոնք իրենց արածի պատճառով խղճի խայթ չեն զգում, իսկ մյուսներն անկեղծորեն զոջում են: Ագրեսորները սովորաբար միտված են իրենց գործողություններն արդարացնել՝ հաճախ ասելով և նաև հավատալով, որ իրենք զոհեր են, այլ ոչ թե բռնացողներ:

Կնոջ՝ ընտանեկան բռնության ենթարկվելու ռիսկային գործոնները: Կանանց համար ռիսկի գործոն է համարվում ոչ բարենպաստ մթնոլորտը ծնողական ընտանիքում: Բացի այդ, ժամանակակից կնոջ վարքագծում ռիսկային են համարվում հետևյալ վարքային առանձնահատկությունները՝

- Կնոջ հոգեբանական կախվածության բարձր մակարդակը տղամարդուց,
- Կնոջ տնտեսական կախվածությունը տղամարդուց,
- Ընտանիքում կնոջ կրթական ավելի բարձր մակարդակը,
- Կնոջ մոտ ֆիզիկական թերությունների առկայությունը (հատկապես, եթե դրանք ձեռք են բերվել համատեղ կյանքի ընթացքում),

- Ցածր ինքնագնահատականը,
 - Անբավարար սեռական ակտիվությունը և այլն:
- Կանայք, ում դեմ բռնի վարքագիծ է դրսևորվում, ունենում են հետևյալ զգացողությունները՝
- Հուզական, ֆիզիկական և տնտեսական բռնության ուժեղացմանը զուգընթաց առողջության աստիճանական վատթարացում,
 - Ինքնագնահատականի իջեցում, սեփական ուժերի վրա վստահության կորուստ,
 - Միայնակության, վախի և ամոթի ուժեղ զգացում,
 - Հուսահատության զգացում՝ կապված ընտանիքում բռնությունից խուսափելու անհնարինության հետ,
 - Մեղքի ուժգնացող զգացում՝ պայմանավորված խնդիրները սեփական ուժերով լուծելու անկարողության հետ (Малкина-Пых, 2006):

Վերբալ ագրեսիայի ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ ներընտանեկան բռնության ընթացքում տղամարդիկ վիրավորում են ոչ միայն կնոջ անձը, սոցիալ-դերային գործառույթները, այլև, իմանալով նրա թույլ կողմերը, նսեմացնում են նրա անձնային և մասնագիտական արժանիքները:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Բնութագրել ընտանեկան բռնությունը:
2. Նշել ընտանեկան բռնության առաջին և երկրորդ ճգնաժամային փուլերը:
3. Որո՞նք են հայ հասարակության մեջ ընտանեկան բռնության վերաբերյալ տարածված առասպելները:
4. Նկարագրել ընտանեկան բռնության իրականացման շրջափուլերը:
5. Ինչպիսի՞ բնութագրական հատկանիշներ են ունենում բռնացող տղամարդիկ:
6. Հայկական ընտանիքներում ի՞նչ ձևեր է ընդունում կնոջ հանդեպ բռնությունը:

7. Քննարկել ընտանիքում փոխադարձ բռնության օրինակներ:
8. Մեկնաբանել հետևյալ արտահայտությունը. ”Երբեմն կինն ընտանեկան բռնության զոհ է դառնում կրթական ավելի բարձր մակարդակ ունենալու պատճառով”:
9. Քննարկում՝ աղջիկների սեռային դաստիարակության ներգործությունը զոհային հատկանիշների ձևավորման վրա:
10. Ընտանիքում բռնությունը և քամահրական վերաբերմունքը տարեցների նկատմամբ ինչպիսի՞ ձևեր է ընդունում:

Գրականության ցանկ

1. Հարությունյան Կ. Երեխաների չարաշահման և անտեսման կանխարգելման ձեռնարկ /Եր.: Բավիղ ՄՊԸ, 2006, 56 էջ:
2. Алексеева Л.С. (ред.) Психологическая помощь пострадавшим от семейного насилия: Научно-методическое пособие. – М.: Гос-НИИ семьи и воспитания, 2000.
3. Градскова Ю.В. “Обычная” советская женщина: обзор описаний идентичности. – М., 1999.
4. Забелина Т.А. Женщина и насилие. – М.: ЭКСМО-Пресс, 2005.
5. Кораблина Е.П., Акиндинова И.А., Баканова А.А., Родина А.М. Искусство исцеления души. Этюды о психологической помощи: Пособие для практических психологов. – СПб.: Изд-во РГПУ им. А.И. Герцена; Изд-во “Союз”, 2001.
6. Кочарян Г.С., Кочарян А.С. Психотерапия сексуальных расстройств и супружеских конфликтов. – М.: Медицина, 1994.
7. Малкина-Пых И.Г. Психология поведения жертвы. - М.: Изд-во Эксмо, 2006.
8. Меновщиков Ю.В. Психологическое консультирование, работа с кризисными и проблемными ситуациями. – М.: Смысл, 2002.
9. Моховиков А.Н. Телефонное консультирование. – М.: Смысл, 2001.
10. Орлов А.Б. Психологическое насилие в семье – определение, аспекты, основные направления оказания психологической помощи /Психолог в детском саду. 2000, N 2-3.
11. Платонова Н.М., Платонов Ю.П. (ред.) Насилие в семье. Особенности психологической реабилитации. – СПб.: Речь, 2004.
12. Шведова Н.О. О насилии в отношении женщин //Насилие и социальные изменения. – М., 2000. N 2/3.

13. Фурманов И.А., Дмитриева Д.Я. Взаимосвязь психологического насилия и эмоционального состояния супругов в семье //Белорусский психологический журнал. 2005. N 1 (5). С. 33-40.
14. Bolton F.G. "Normal" violence in the adult-child relationship: A diathesis-stress approach to the child maltreatment within the family. In G.T. Hotaling, D. Finkelhor, J.T. Kirkpatrick, M.A. Straus (Eds.), Family abuse and its consequences. Newbury Park, 1988.
15. Follingstad D.R., Dehart D.D. Defining Psychological Abuse of Husbands Toward Wives Contexts, Behaviors, and Typologies //Journal of Interpersonal Violence. 2000. Vol. 15. N 9. P. 891-920.
16. Murstein B. Stimulus-value-role, a theory of marital choice //Journal of marriage and the family, 1970. V. 32. P. 23-34.
17. Pears K.C., Capaldi D.M. Intergenerational transmission of abuse: a two generational prospective study of an at-risk sample //Child Abuse and Neglect. 2001. N 25. P. 1439-1466.
18. Sonkin D.J. Defining psychological maltreatment in Domestic Violence Perpetration Treatment Programm: Multiple Perspectives. www.daniel-sonkin.com.

2.3 ԲՈՒՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԴՊՐՈՑՈՒՄ

Առանցքային հասկացություններ՝ հուզական բնություն, ֆիզիկական բնություն, զոհերի առանձնահատկություններ, բռնարարքի հանդեպ հակվածություն, ոչ լրիվ ընտանիքներ, բացասական վերաբերմունք, ներընտանեկան կոնֆլիկտներ, գենետիկական նախատրամադրվածություն, ցածր առաջադիմություն, միջավայրային գործոններ, մեծ դպրոցների անանունություն, անբարենպաստ մթնոլորտ, անտարբեր վերաբերմունք, բռնության հետևանքներ, ընկերային հարաբերություններ, ցածր կարգավիճակ, նույնականության խանգարումներ, հոգեբանական անվտանգ միջավայր:

Դպրոցական բռնության բնորոշումը: *Դպրոցական բռնությունը բռնության տարատեսակ է, որի դեպքում ուսուցիչների (կամ աշակերտների) կողմից ուժ է կիրառվում աշակերտների նկատմամբ կամ, ինչը պատահում է չափազանց հազվադեպ, աշակերտների կողմից ուժ է կիրառվում ուսուցիչ նկատմամբ:* Դպրոցական բռնությունը կարող է լինել հուզական և ֆիզիկական բնույթի:

Լ. Հալդրեն (2000) գտնում է, որ **հուզական բռնությունն** ուղղված է զոհի (աշակերտի կամ ուսուցչի) հոգեբանական բարե-

կեցության վատթարացմանը: Հուզական բռնությունը զոհի մոտ առաջացնում է հուզական լարվածություն՝ նրան ստորացնելով և իջեցնելով ինքնագնահատականը:

Հուզական բռնության ձևերն են՝

- Ծաղրը, մականուններ ”կացնելը”, անվերջ նկատողությունները, ոչ օրյեկտիվ գնահատականները, ստորացումն այլ երեխաների ներկայությամբ և այլն,
- Մեկուսացումը, հրաժարումը զոհի հետ հաղորդակցվելուց (երեխայի հետ չեն խաղում, նրա հետ նույն նստարանին չեն ցանկանում նստել, ծննդյան տարեդարձերին չեն հրավիրում):

Ֆիզիկական բռնությունը ենթադրում է ֆիզիկական ուժի կիրառում աշակերտի նկատմամբ, որի արդյունքում երեխան կարող է ֆիզիկական տրավմա ստանալ: Ֆիզիկական բռնություն է համարվում ծեծը, հարված հասցնելը, ապտակը, իրերը վերցնելը կամ փչացնելը և այլն:

Սովորաբար ֆիզիկական և հուզական բռնությունները զուգակցվում են: Ծաղրանքները կարող են շարունակվել երկար ժամանակ՝ զոհի մոտ առաջացնելով երկարատև տրավմատիկ ապրումներ:

Դպրոցական բռնության զոհերի առանձնահատկությունները: Դպրոցական բռնության զոհ կարող է դառնալ ցանկացած երեխա, սակայն սովորաբար ընտրվում են այնպիսիները, ովքեր թույլ են կամ ինչ-որ բանով տարբերվում են ուրիշներից: Համաձայն Ն.Օ. Զինովյայի և Ն.Ֆ. Միխայլովայի՝ առավել հաճախ դպրոցական բռնության զոհ են դառնում այն երեխաները, ովքեր ունեն հետևյալ առանձնահատկությունները.

- *Ֆիզիկական թերություններ*՝ ակնոցների կրում, թույլ լսողություն, շարժողական խանգարումներ (օրինակ՝ ՄՈՒԿ), այսինքն՝ նրանք, ովքեր չեն կարող պաշտպանել իրենց:

- *Վարքային առանձնահատկություններ՝* ինքնամփոփ (ինտրովերտ) կամ իմպուլսիվ վարքագծով երեխաներ: Սովորաբար գերակտիվ երեխաները չափազանց “կաչուն” են, բայց միննույն ժամանակ ավելի միամիտ և անմիջական են, քան իրենց հասակակիցները: Նրանք հաճախ մտնում են այլ երեխաների և մեծահասակների անձնական տարածք, խառնվում են ուրիշների խոսակցությանը, խաղերին, անհամբեր են, ուրիշի վզին են փաթաթում սեփական կարծիքը: Այդ պատճառով էլ գերակտիվ երեխաները հարուցում են շրջապատողների զայրույթը և նրանց կողմից սովորաբար ”պատասխան հարված” են ստանում: Գերակտիվ երեխաները կարող են լինել ինչպես զոհեր, այնպես բռնացողներ, կամ էլ՝ երկուսը միաժամանակ:
- *Արտաքին առանձնահատկություններ՝* շիկակարմիր մազեր, պեպեններ, դուրս ցցված ականջներ, ծուռ ոտքեր, գլխի յուրահատուկ ձև, գիրություն կամ չափազանց նիհարություն և այլն:
- *Չզարգացած սոցիալական հմտություններ՝* կան երեխաներ, ում մոտ վերբալ և ֆիզիկական բռնության նկատմամբ հոգեբանական պաշտպանությունը զարգացած չէ, քանի որ նրանց հաղորդակցման ու ինքնարտահայտման փորձն անբավարար է: Հետևաբար, այս երեխաներն ավելի հեշտ են ընդունում զոհի դերը, քան իրենց այն հասակակիցները, որոնց սոցիալական հմտությունները զարգացած են: Զոհի դերն ընդունողը համակերպվում է իրավիճակի հետ՝ համարելով այն անխուսափելի, ավելին, հաճախ նույնիսկ փորձում է արդարացնել բռնացողին՝ մտածելով. ”Երևի ես արժանի եմ հենց այս վերաբերմունքին”:

- *Վախի դպրոցի հանդեպ՝* հանդիպում է այն երեխաների մոտ, ովքեր դպրոց են հաճախում բացասական սոցիալական սպասումներով: Երբեմն վախը գալիս է ծնողներից, ովքեր ժամանակին խնդիրներ են ունեցել դպրոցում: Վախի առաջացման պատճառ կարող են հանդիսանալ չար ուսուցչի և վատ գնահատականների մասին պատմությունները: Դպրոցի հանդեպ վախ և անհանգստություն ունեցող երեխան ավելի հեշտ է դառնում համադասարանցիների ”թիրախը”:
- *Կռակտիվային կյանքի փորձառության բացակայություն (տնական երեխաներ)*՝ նախադպրոցական մանկական հաստատություններ չհաճախած երեխաները սովորաբար հաղորդակցման մեջ ծագող խնդիրները հաղթահարելու անհրաժեշտ հմտություններ չեն ունենում՝ չնայած այն բանին, որ իրենց բազմազգիտակությամբ (երուդիցիա) հաճախ գերազանցում են հասակակիցներին:
- *Հիվանդություններ՝* գոյություն ունեն բազմաթիվ խանգարումներ, որոնք ծաղրի առարկա են դառնում հասակակիցների կողմից՝ էպիլեպսիա, տիկեր, հիպերկինեզներ, գիշերամիզություն կամ անմիզապահություն (էնուրեզ), անկղանքապահություն (էնկոպրեզ), խոսքի խանգարումներ՝ թվատություն կամ կակազություն (դիսլալիա), գրավոր խոսքի խանգարում (դիսգրաֆիա), ընթերցանության խանգարում (դիսլեքսիա), հաշվելու ունակության խանգարում (դիսկալկուլիա) և այլն:
- *Ցածր ինտելեկտ և դժվարություններ ուսման մեջ՝* թույլ ընդունակությունները երեխայի ցածր առաջադիմության պատճառ են հանդիսանում, ինչի հետևանքով էլ ձևավորվում է ցածր ինքնագնահատական: Երեխան մտածում է. ”Ես դա չեմ կարող անել, ես մյուսներից վատն եմ”: Ցածր

ինքնագնահատականը մի դեպքում կարող է նպաստել գոհի դերի, մյուս դեպքում՝ բռնարարքային վարքագծի ձևավորմանը՝ որպես փոխհատուցման տարբերակ (Зиновьева, Михайлова, 2005):

Բռնարարքի հանդեպ հակվածություն ունեցող երեխաներ:

Կան մի շարք գործոններ, որոնք նպաստում են երեխաների մոտ բռնության դրսևորմանը: Բացահայտվել է, որ մայրական դեպրիվացիայի պայմաններում դաստիարակված երեխաները (ովքեր մանկական տարիքում բավականաչափ սեր, խնամք չեն տեսել՝ ”սոցիալական որբեր”, մանկատան երեխաներ) հետագայում ավելի հակված են եղել բռնության, քան նորմալ ընտանիքներում դաստիարակված երեխաները:

Համաձայն Դ. Օլվեուսի՝ բռնության հանդեպ ուժեղ հակում դրսևորվում է այն երեխաների մոտ, ովքեր սերում են հետևյալ տիպի ընտանիքներից:

Ոչ լրիվ ընտանիքներ. միայնակ ծնողի կողմից դաստիարակվող երեխան ավելի շատ է հակված հասակակիցների նկատմամբ հուզական բռնություն կիրառելուն: Ընդ որում, ոչ լրիվ ընտանիքներում մեծացած աղջիկներն առավել հաճախ են հուզական բռնություն կիրառում, քան տղաները:

Ընտանիքներ, որտեղ մոր մոտ նկատվում է բացասական վերաբերմունք կյանքի նկատմամբ. այն մայրերը, ովքեր անվստահությամբ և բացասաբար են տրամադրված երեխայի ”աշխարհին”, որպես կանոն, չեն ցանկանում համագործակցել դպրոցի հետ: Նման մայրերը հակված են արդարացնել իրենց բռնությունը՝ համարելով այն ”թշնամիներին” ուղղված բնական հակազդում:

Իշխանատենչ և ավտորիտար ընտանիքներ. Գերհովանավորության պայմաններում դաստիարակվող երեխաներն անվերապահորեն ենթարկվում են ծնողների կամքին, և դպրոցը դառնում է այն վայրը, որտեղ նրանք դուրս են հորդեցնում իրենց մեջ կուտակված ճնշվածությունը, զայրույթը և վախը:

Ներքնտանեկան կոնֆլիկտային հարաբերություններով ընտանիքներ. այն ընտանիքներում, որտեղ մեծահասակները հաճախ են վիճում երեխաների ներկայությամբ, աշխատում է այսպես կոչված ”ուսուցման մոդելը”: Երեխաները յուրացնում և հետագայում առօրյա կյանքում կիրառում են այդ մոդելը՝ որպես իրավիճակը հաղթահարելու միջոց: Այդպիսով, վարքի մի մոդելը կարող է փոխանցվել սերնդից սերունդ: Ընտանիքի ֆրուստրացնող և տագնապային մթնոլորտն ինքնին ստիպում է երեխային պաշտպանվել՝ դրսևորելով ագրեսիվ վարքագիծ: Նման ընտանիքներում սովորաբար բացակայում է փոխադարձ աջակցությունը: Այն ընտանիքների երեխաները, որտեղ բռնությունը պրակտիկ կիրառություն ունի, բռնության իրավիճակներն այլ կերպ են գնահատում և մեկնաբանում, քան մյուսները: Օրինակ՝ երեխան, ով սովոր է բռնություն պարունակող հաղորդակցմանը՝ հրամայող տոնին, բղավոցին, բռնարարքը դիտում է որպես նորմալ երևույթ: Հետևաբար, ուսուցչի կամ հասակակիցների ճիշդի, ծեծի կամ հարվածների մեջ նա ոչ մի վատ բան չի տեսնում:

Բռնության նկատմամբ գենետիկական նախատրամադրվածությամբ ընտանիքներ. երեխաների մոտ գենետիկորեն տարբեր է սթրեսի հանդեպ տոլերանտությունը (հաղթահարելու ունակությունը): Սթրեսի հանդեպ ցածր տոլերանտություն ունեցող երեխաները նախատրամադրվածություն ունեն բռնի արարքներ կատարելու նկատմամբ:

Ցածր առաջադիմությունը նույնպես բռնության դրսևորման ռիսկային գործոն է: Լավ գնահատականներն ուղղակիորեն կապված են բարձր ինքնագնահատականի հետ: Տղաների համար դպրոցական առաջադիմությունն այնքան էլ կարևոր չէ և ավելի քիչ է ներգործում ինքնագնահատականի վրա: Նրանց համար առավել կարևոր են հաջողությունները սպորտում, արտադպրոցական միջոցառումներում, արշավներում և այլն: Իսկ ահա ցածր

առաջադիմություն ունեցող աղջիկների մոտ մեծ է հասակակիցների նկատմամբ ագրեսիայի դրսևորումների ռիսկը (Olweus, 1983):

Դպրոցական բռնության միջավայրային գործոնները: Դպրոցական բռնությանը նպաստում են.

Մեծ դպրոցների անանունությունը և կրթական հաստատությունների ընտրության սահմանափակությունը. ամեն երեխա չէ, որ իրեն հարմարավետ է զգում մեծ, աղմկոտ դպրոցում: Որոշ երեխաներ իրենց ավելի լավ են զգում փոքր դասարաններում՝ գտնվելով հանգիստ միջավայրում: Ուսումնական ծրագրի ծանրաբեռնվածությունը, աղմկոտ մթնոլորտը կարող են բացասաբար ազդել անկայուն նյարդային համակարգ ունեցող երեխաների վրա: Մեծ դպրոցներում բռնությանը նախատրամադրում է անանունությունը, այսինքն՝ բռնության ակտի բացահայտման փոքր հավանականությունը, քանզի ուսուցչին դժվար է "հասնել" յուրաքանչյուրին, խորանալ հիմնահարցի մեջ: Մոտակայքում դպրոցների բացակայությունը, դպրոցի ընտրության սահմանափակությունը բռնացող ուսուցիչների ձեռքերն "ազատ են արձակում", որովհետև երեխաները և ծնողները ստիպված են հանդուրժել նրանց կամայականությունը՝ "փախչելու տեղ չունեն". երեխային ամեն օր հեռու դպրոց տանելն անհարմար է:

Ուսուցչական կոլեկտիվում անբարենպաստ մթնոլորտը. ղեկավարման ավտորիտար ոճ ունեցող ուսուցչական կոլեկտիվներում գործող հարաբերությունները փոխանցվում են ուսուցիչ-աշակերտ փոխհարաբերություններին, այսինքն՝ "Ով ավելի վերևում է, այն ավելի ուժեղ է" կամ "Ուժեղի մոտ միշտ էլ թույլն է մեղավոր": Ուսուցիչների գրգռվածությունը, անբավարարվածությունը դուրս է հորդում և վերածվում երեխաների հանդեպ ագրեսիայի: Եթե ուսուցիչն արտաքին գործոնների ազդեցությամբ (ընտանեկան խժոժություններ, վարչարարական բնույթի կոնֆլիկտներ) երեխաներին դարձնում է "քավության նոխազ", ապա նրա արհեստավարժությունը կասկածի տակ է առնվում:

Ուսուցիչների անտարբեր վերաբերմունքը. աշխատանքով ծանրաբեռնված ուսուցիչները հաճախ չեն խառնվում երեխաների տարաձայնություններին՝ մտածելով. ”Թող իրենք իրենց հարցերը լուծեն”։ Եթե ուսուցիչների նման կամայականությանը միանում են նաև ծնողները (“Իմ երեխային նա չի անհանգստացնում, հետևաբար, դա իմ գործը չէ”), համադասարանցիները և դպրոցի ղեկավարությունը, ապա բռնացողը զգում է, որ ինքն անպատիժ է մնալու (Малкина-Пых, 2006):

Դպրոցական բռնության հետևանքները: Դպրոցական բռնությունը երեխաների վրա ներգործում է ուղիղ և միջնորդավորված կերպով:

Առաջին հերթին, *խանգարվում են ընկերային հարաբերությունները*՝ դպրոցական երկարատև ծաղրածանակները ներգործում են երեխայի Ես-պատկերի վրա, իջնում է նրա ինքնագնահատականը: Երեխան սկսում է խուսափել մարդկանց հետ նոր հարաբերություններ կառուցելուց: Հաճախ պատահում է նաև հակառակը՝ մյուս երեխաները ևս խուսափում են բռնության գոհերի հետ ընկերություն անելուց. նրանք վախենում են, որ իրենք էլ գոհ կդառնան: Արդյունքում գոհի համար ընկերական հարաբերությունների ձևավորումը խնդրահարույց է դառնում, քանի որ դպրոցում մերժված լինելը հաճախ տարածվում է նաև սոցիալական հարաբերությունների այլ ոլորտների վրա: Չի բացառվում, որ նման երեխան հետագայում ապրի ”անհաջողակի ծրագրավորմամբ”:

Երկրորդ, *գոհը խմբում ցածր կարգավիճակ է ունենում*, ինչը ուսման մեջ և վարքագծում պրոբլեմների պատճառ է հանդիսանում: Նման երեխաների մոտ բարձր է նյարդահոգեկան և վարքային խանգարումների զարգացման հավանականությունը: Դպրոցական բռնության գոհերին բնութագրական են ներտոնիկ խանգարումները, ընկճախտը, քնի և ախորժակի խանգարումները.

Վատթարագույն դեպքում կարող է ձևավորվել հետտրավմատիկ սթրեսային խանգարում:

Երրորդ, *դեռահասների մոտ դպրոցական բռնությունն առաջացնում է նույնականության խանգարումներ*: Երկարատև սթրեսը ծնում է հուսահատության և անելանելիության զգացում, ինչը կարող է սուիցիդային մտքերի պատճառ հանդիսանալ (Фурманов, 2007):

Այսպիսով, *դպրոցի կրթական միջավայրի առանցքային հոգեբանական բնութագիրն անվտանգությունն է*: **Դպրոցում հոգեբանական անվտանգ միջավայր** ասելով հասկանում ենք փոխադրեցության այն միջավայրը, որն ազատ է հոգեբանական բռնության դրսևորումներից և ռեֆերենտային նշանակություն ունի աշակերտների համար: Այնտեղ գերակշռում է հումանիստական կողմնորոշումը (կարևորվում են և՛ սեփական, և՛ ուրիշների հետաքրքրությունները): Հոգեբանորեն անվտանգ կրթական միջավայրը դպրոցականների դրական անձնային աճի կարևորագույն պայման է, որը հիմնվում է հետևյալ սկզբունքի վրա՝ պաշտպանել յուրաքանչյուր աշակերտի անձը, քիչ պաշտպանվածին լրացուցիչ աջակցություն ցուցաբերել՝ զարգացնելով և իրացնելով նրա անհատական պոտենցիալը:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Ներկայացնել դպրոցական բռնության տեսակները:
2. Ինչպիսի՞ առանձնահատկություններ ունեն հաճախակի դպրոցական բռնության ենթարկվող երեխաները:
3. Ինչո՞ւ են կոնֆլիկտային հարաբերություններ ունեցող ընտանիքների երեխաները դպրոցում բռնարարքի հանդեպ հակվածություն դրսևորում:
4. Ի՞նչ կապ կա մեծ դպրոցների անանունության և դրանցում բռնության դեպքերի հաճախականության միջև:
5. Ի՞նչ բացասական հետևանքների է հանգեցնում անպատիժ մնացած դպրոցական բռնարարքը:

6. Որո՞նք են դպրոցում հոգեբանական անվտանգ միջավայրի ձևավորման պայմանները:
7. Դպրոցներում բռնարարքների կանխարգելման ի՞նչ միջոցներ կարելի է ձեռնարկել:

Գրականության ցանկ

1. Асанова Н.К. (ред.) Руководство по предотвращению насилия над детьми. – М.: Владос, 1997.
2. Баева И.А. Тренинги психологической безопасности в школе. – СПб.: Речь, 2002.
3. Гребенкин Е.В. Профилактика агрессии и насилия в школе: учебно-методический комплекс. Ростов н/Д.: Феникс, 2006.
4. Зиновьева Н.О., Михайлова Н.Ф. Психология и психотерапия насилия. Ребенок в кризисной ситуации. – СПб.: Речь. 2005.
5. Малкина-Пых И.Г. Психология поведения жертвы. - М.: Изд-во Эксмо, 2006.
6. Мэнделл Дж., Дамон Л. и др. Групповая психотерапевтическая работа с детьми, пережившими насилие. – М.: Генезис, 1998.
7. Проблемы насилия над детьми и пути их преодоления /Под ред. Е.Н. Волковой. – СПб.: Питер, 2008.
8. Руководство по предупреждению насилия над детьми: Уч. изд. для психологов, детских психиатров, психотерапевтов, студентов педагогических вузов /Под ред. Н.К. Асановой. – М.: ВЛАДОС, 1997.
9. Социальная психология агрессии /Б. Крейхи. – СПб.: Питер, 2003.
10. Фурманов И.А. Агрессия и насилие: Диагностика, профилактика и коррекция. – СПб.: Речь, 2007.
11. Finkelhor D. (ed.) Child sexual abuse, Information for school counselors, social workers, therapists and counselors. Boston: Allyn & Bacon, 1997.
12. Olweus D. Low School Achievement and Aggressive Behaviour in Adolescent Boys //Magnusson D., Allen V. (Eds.). Human Development. An interactional Perspective. New York: Academic Press, 1983.

2.4 ՄՈՒԲԲԻՆԳ

Առանցքային հասկացություններ՝ տնտեսական վնասներ, բուլլինգ, աշխատակից, հոգեբանական ճնշում, վիրավորանք, ստորացում, չարամիտ հետապնդում, բարոյական խախտումներ, հարձակվողներ, պաշտպանվողներ, մոբբինգի կազմակերպիչ, հնաբնակ, նորեկ, նախանձ, աշխատանքային մթնոլորտ, մոբբինգի դրսևորումներ, տեղեկատվություն, վրեժխնդրություն, հորիզոնական և ուղղահայաց մոբբինգ, սենդվիչ-մոբբինգ, մոբբինգի հայտանիշներ, հանձնարարականներ, հավատ սեփական ուժերի հանդեպ, շուտափույթ որոշումներ, կոլեկտիվ, ավանդույթներ, իրադարձություններ:

Մոբբինգի բնութագիրը: Մեր բառապաշարում հազվադեպ է օգտագործվում ”մոբբինգ” եզրը: Իրականում երևույթը նոր չէ: Աշխատավայրում պաշտոնակիցների հարձակումներն ու բանասարկությունները հայտնի փաստ են, սակայն որպես հոգեբանական հիմնահարց մոբբինգը սկսեց քննարկվել XX դարի 70-ականների վերջին, 80-ականների սկզբին: Առաջին հետազոտություններն անց են կացվել Շվեյցարիայում, ապա՝ Գերմանիայում: Երևույթը շատերին հետաքրքրեց այն բանից հետո, երբ բացահայտվեցին մոբբինգի հետևանքները: Դրանք են՝

- նշանակալի տնտեսական վնասներ ձեռնարկությանը՝ արտադրության կտրուկ նվազման տեսքով,
- մոբբինգի զոհ դարձած աշխատակիցների մոտ մարմնական և հոգեկան հիվանդությունների մի ամբողջ ”փնջի” առկայություն:

Տարբերակում են անձնակազմի ”մոբբինգ” (“mobbing” կամ ”ganging up”) և ”բուլլինգ” (“bullying”) հասկացությունները (Скавитин, 2004): *Մոբբինգը (անգլ. mob – հավաքվել, խմբվել) բնորոշվում է որպես գործատուի և այլ աշխատակիցների կողմից որևէ աշխատակցի նկատմամբ հոգեբանական ճնշման գործադրում, որի մեջ ներառվում են մշտական բացասական կարծիքները, քննադատությունները տվյալ աշխատակցի հասցեին, կազմակերպու-*

թյան ներսում նրա սոցիալական մեկուսացումը, աշխատակցի մասին սխալ տեղեկատվության տարածումը և այլն: *Բուլլինգը (անգլ. bully – կռիվ սարքել, սպառնալ) հասկացվում է որպես ագրեսիվ վարքագիծ, որը դրսևորվում է աշխատակցի նկատմամբ դաժանության, չարամիտ հետապնդման, վիրավորանքի և ստորացման, նրա հեղինակությունը, համբավը վնասելու փորձերի տեսքով:* Բուլլինգը կարող է դրսևորվել հետևյալ ձևերով՝ վիրավորանքներ, գոռգոռոցներ, ուրիշի տեսակետի չընդունում, շրջապատողներին սեփական տեսակետի պարտադրում, քննարկման բացակայություն, լիազորությունների կենտրոնացում մեկ մարդու ձեռքերում, աշխատակցի մշտական քննադատություն, ծառայողական անհամապատասխանության և անձեռնհասության (ոչ կոմպետենտություն) մատնանշում:

Անշուշտ, նշված երկու եզրերը մոտ են, ուստիև մոբբինգի ֆենոմենը դիտարկվում է որպես կազմակերպչական փոխհարաբերությունների մի ամբողջություն, որը դրսևորվում է հոգեբանական ճնշման այս կամ այն ձևերով:

Մի քանի տասնամյակ է, ինչ եվրոպական երկրներում ուսումնասիրվում է անձնակազմի մոբբինգի երևույթը: Հիմնահարցի արդիականությունը հաստատվում է վիճակագրական տվյալներով: Բազմաթիվ կազմակերպություններ (արհմիություններ, ֆոնդեր, իրավապահպան կազմակերպություններ) անկախ հետազոտություններ են իրականացնում աշխատանքային հարաբերությունների ուսումնասիրման ոլորտում:

Մոբբինգ իրականացնող անձի գործողությունները սովորաբար իրավաբանորեն պատժելի չեն և համարվում են բարոյական խախտումներ, վատագույն դեպքում կարող են որակվել որպես կարգուկանոնի խանգարում: Մակայն երբեմն մարդիկ, մոլեգին կերպով տարվելով իրենց հալածանքներով, հետապնդումներով, խախտում են օրենքը կամ էլ իրենց արարքներով մոբբինգի գո-

հին հրահրում են կատարել այնպիսի գործողություններ, որոնք իրավաբանորեն պատժելի են:

Արևմտյան վիճակագրությունը վկայում է, որ ներկայումս աշխատանքի վարձվողների 3-4%–ը հայտնվում են ուղղակի կամ անուղղակի հոգեբանական ճնշման իրավիճակում: Եվ դա կատարվում է դեռևս աշխատանքի ընդունվելու պահին: Չէ՞ որ նոր աշխատակիցը միշտ խախտում է այն հարաբերությունները, որոնք առկա էին կոլեկտիվում՝ անկախ այն բանից, դրանք լավ, թե վատ հարաբերություններ էին: Ձեռնարկությունում երկարատև ժամանակահատվածի ընթացքում աշխատողների տվյալները նույնպես մխիթարիչ չեն՝ մոբբինգի գոհ են դառնում նրանց 30-50%-ը (Бумаженко, 2010):

Մոբբինգում առկա են երկու կողմեր՝ հարձակվողներ և պաշտպանվողներ: Հաճախ հարձակվողների թվաքանակն արագ աճում է, և պաշտպանությունն աստիճանաբար թուլանում է: Արդյունքում մոբբինգի գոհը զգում է միայնակություն, օտարում, հայտնվում է ”մեկը բոլորի դեմ” իրավիճակում:

Հարձակվողի, այսինքն՝ մոբբինգի կազմակերպչի դերում, կարող է հայտնվել ցանկացած մարդ: Եվ պարտադիր չէ, որ դա լինի ղեկավարը: Մոբբինգի կազմակերպիչը հաճախ առաջնորդվում է հետևյալ սկզբունքով. ”Այն մարդը, ով ինձ դուր չի գալիս, պետք է հեռանա”:

Մոբբինգի պատճառները: Մոբբինգի պատճառները բազմազան են. օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ պատճառներով մարդը կարող է զգալ վախ, նախանձ, անհանգստություն, կասկած և այլն: Ընդ որում, գոհը կարող է ընդհանրապես չիմանալ դրանց մասին կամ իմանալ արդեն աշխատանքից ազատվելուց հետո:

Այն իրավիճակում, երբ աշխատակիցների մեջ հնաբնակների մեծ մասը կազմում են ավագ սերնդի ներկայացուցիչները, իսկ նորեկը երիտասարդ, նոր գիտելիքներով, կարողություններով և

ուժերով լի անձնավորություն է, մոբբինգի պատճառը հնաբնակների՝ սեփական աշխատատեղը պահպանելու վախն է:

Կարող է լինել այլ իրավիճակ՝ բոլոր հնաբնականները որոշակի ”կրոնի” են դավանում (ուրույն կարծիքներ, սկզբունքներ, համոզմունքներ ունեն), իսկ նորեկն ”աթեիստ” է (այլ կերպ է մտածում): Սկսում է գործել հետևյալ սկզբունքը. ”Նա այնպիսին չէ, ինչպես բոլորը”: Եվ դա առաջացնում է անհանդուժողականություն նոր աշխատակցի նկատմամբ՝ չնայած ուրիշների հանդեպ համբերատար լինելու բարոյական պահանջներին:

Մեկ ուրիշ իրավիճակում նոր աշխատակիցը փորձում է ցույց տալ, թե ինքն ինչերի է ընդունակ, այսինքն՝ աշխատում է շատ, արագ, ինտենսիվ՝ ուրիշների մոտ առաջացնելով կտրուկ դժգոհություն: Մարդիկ չեն ցանկանում, որ աշխատանքի հաստատուն ռեժիմը (անգամ եթե այն արդյունավետ չէ) խախտվի որևէ մեկի կողմից:

Մոբբինգի պատճառ կարող է դառնալ ”հին” աշխատակցի տարրական նախանձը, ով պլանավորել էր ստանալ տվյալ պաշտոնը, իսկ նորեկն իր ճանապարհը ”կտրեց”:

Երբեմն առաջանում է այնպիսի իրավիճակ, երբ նոր ընդունված աշխատակիցն իր մտավոր ընդունակություններով կտրուկ գերազանցում է մյուսներին: Շատերի մոտ մտավախություն է առաջանում, որ իրենց աշխատանքի որոշակի մասը կտրվի նորեկին, դրան էլ կհետևի հնաբնականների՝ աշխատանքից ազատումը:

Ղեկավարի կամ այլ աշխատակցի կողմից մոբբինգ կարող է առաջանալ ”անպատասխան սիրտ” պատճառով, երբ ենթական (կամ պաշտոնակիցը) մշտապես ենթարկվում է սեռական ոտնձգությունների: Աշխատանքից հեռացման բազմաթիվ դեպքեր տեղի են ունենում հենց այս հողի վրա:

Հաճախ կազմակերպության **աշխատանքային մթնոլորտ**ն է մարդկանց մղում վնասել ուրիշներին: Մարդիկ խարդավանքներ (ինտրիգ) են հյուսում, որպեսզի իրենց դիրքն ”ամուր” պահեն:

Մոբբինգի առիթ կարող է հանդիսանալ հենց ինքը՝ գոհը, ով, օրինակ, ցուցադրի իր առավելությունն ուրիշների նկատմամբ, իրեն պահի ամբարտավան, մեծամիտ, գոռոզ, պաշտոնակիցների հետ հարաբերություններում հեռավորություն (դիստանցիա) պահպանի:

Այլ հանգամանքներում մոբբինգի առիթ է հանդիսանում դեկավարը: Նա, աշխատակիցներից մեկին նշանակելով նոր պաշտոնում, կարող է այդ աշխատակցի դեմ մոբբինգ հրահրել:

Մոբբինգի դրսևորումները: Մոբբինգային իրադրության դրսևորումները կարող են գոհին հուշել, որպեսզի նա անհրաժեշտ քայլեր ձեռնարկի, զգուշանա չմտածված արարքներ կատարելուց: Մոբբինգի հիմնական դրսևորումներն են.

- Զոհին կամ չեն հաղորդում անհրաժեշտ տեղեկությունները, կամ ներկայացնում են այնպիսի հաշվարկով, որ նա չկարողանա ոչինչ փոխել (իր որոշումները, միջոցառումների կազմակերպումը և այլն),
- Եթե անգամ տեղեկատվությունը ներկայացվում է, ապա՝ խեղաթուրված տեսքով,
- Զոհի աշխատանքային սեղանից փաստաթղթերը պարբերաբար կորչում են կամ դրվում են այլ տեղում,
- Մոբբինգում ներքաշված աշխատակիցներն անում են ամեն ինչ, որպեսզի անելանելիության տպավորություն ստեղծվի (գործերի ընթացքը մշտապես ներկայացնում են վատագույն ձևով),
- Զոհի հետ խոսակցություններ չեն վարում աշխատանքին չվերաբերող թեմաներով (արձակուրդ, ծննդյան տարեդարձ, վերջին իրադարձություններ և այլն), արդյունքում գոհն իրեն մեկուսացված է զգում,
- Եթե գոհը մտնում է այն տարածքը, որտեղ գտնվում են իր դեմ դավեր նյութող աշխատակիցները, խոսակցու-

յունը ցուցադրաբար ընդհատվում է, ողջույնին ոչ ոք չի պատասխանում. մարդը հասկանում է, որ իր հետ հաղորդակցումը սահմանափակված է և հանգում է միայն խիստ անհրաժեշտին,

- Մոբբինգի ցանկացած իրավիճակ կապված է զոհի մասին տարբեր բամբասանքների, ասեկոսենների տարածման հետ, որոնք հաճախ անմիտ, անհեթեթ բնույթ են կրում, սակայն զոհի բացատրությունները ոչ ոք չի ցանկանում լսել կամ ընդունել,
- Ջոհին մշտապես կատակով ծաղրում են, օրինակ՝ կարող է սուրճ լցվել այն փաստաթղթի վրա, որը նրա համար կարևոր է, կորչեն նրա անձնական իրերը և այլն. մարդկանց երևակայությունը նման դեպքերում անսահման է, երբեմն հերթական ”կատակը” նախապատրաստում են ամբողջ խմբով (Малкина-Пых, 2006):

Առաջին հայացքից վերոնշյալ գործողությունները կարող են անվնաս թվալ, սակայն երբ դրանք պարբերական բնույթ են կրում, զոհին կարող են հասցնել մոլեգնության: Ջոհը դառնում է ազդեցիկ և սկսում է բացահայտ կերպով վրեժխնդիր լինել, ընդ որում, պարտադիր չէ, որ վրեժխնդրության օբյեկտ դառնա հենց մոբբինգի կազմակերպիչը: Վրեժխնդրությունը կարող է ընդունել այնպիսի ձևեր, որ արդյունքում զոհը հայտնվի դատապարտյալի աթոռին, օրինակ, երբ զինծառայողը սպանում է բանակային ծառայության ընթացքում դաժան մոբբինգի կազմակերպչին (”դեղովչչինա”):

Մշտապես ”թունավորման” ենթարկվող մարդը սկսում է անփույթ վերաբերվել իր արտաքին տեսքին, թույլ է տալիս իրեն ոչ բնութագրական սխալներ, հիմնականում վատ տրամադրություն է ունենում: Մոբբինգային իրավիճակը կարող է այնքան ուժեղ ներգործել մարդու հոգեկանի վրա, որ նա լրջորեն հիվան-

դանա: Մոբբինգի ծանր հետևանքներից մեկը հետտրավմատիկ սթրեսային խանգարումն (ՀՏՄԽ) է, որի հաղթահարման համար անհրաժեշտ է ժամանակ և հոգեբանի աջակցություն:

Մոբբինգը լինում է ”հորիզոնական” (նույն մակարդակի աշխատակիցների միջև) և ”ուղղահայաց” (տարբեր մակարդակի աշխատակիցների միջև): Հորիզոնական մոբբինգ հաճախ իրականացնում են հին աշխատակիցները նորեկների նկատմամբ: Այն կարող է դրսևորվել ”բոյկոտի” ձևով, ոչ ճիշտ տեղեկատվություն տրամադրելով, խնդրանքն անտեսելով, բամբասանքներ տարածելով, բազմաթիվ այլ ”մանրուքներով”, որոնք ստեղծում են ամբողջական պատկեր: Սովորաբար նման իրավիճակ է ստեղծվում, եթե նորեկի մեջ մրցակից են տեսնում կամ նա կոլեկտիվից խիստ առանձնանում է իր յուրահատուկ լինելով: Հաճախ պատճառը նախանձն է լինում ավելի երիտասարդ և հաջողակ պաշտոնակցի նկատմամբ:

Բացահայտվել է, որ ”թունավորման” կազմակերպիչները մեծ մասամբ տարեց աշխատակիցներն են, ովքեր իրենց տեղը կորցնելու վախ ունեն: Երբեմն ճնշումը ժամանակավոր բնույթ է կրում և կոլեկտիվի անդամ դառնալու յուրահատուկ ”ձեռնադրում” է հանդիսանում: Մոբբինգի զոհ կարող է դառնալ նաև փորձառու աշխատակիցը, ում նկատմամբ դեկավարությունն անսպասելի կերպով բարեհաճ վերաբերմունք է ցուցաբերում (Багырина, 2004):

”Ուղղահայաց” մոբբինգ հաճախ ծագում է այնտեղ, որտեղ ծառայության մեջ առաջ գնալու համար ”տեղ ազատելու”, մրցակցին վերացնելու կամ նրա նկատմամբ վրեժխնդիր լինելու կարիք կա: Երբեմն դեկավարն այս կամ այն պատճառով ցանկանում է ազատվել աշխատակցից, սակայն դա չի կարող անել օրինական ճանապարհով: Օրինակ՝ նոր դեկավարն ուզում է այլ թիմ հավաքել կամ կադրային ռեսուրսի հաշվին միջոցներ խնայել: Հա-

մաձայն օրենքի՝ առանց լուրջ հիմքերի ենթակային հնարավոր չէ ազատել: Շատ ավելի հեշտ է աշխատակցին մշտապես մեղադրել անձեռնհասության, անկարգապահության մեջ, նրա առջև անիրականանալի առաջադրանքներ դնել և, վերջիվերջո, հարկադրել նրան՝ հեռանալ սեփական կամքով:

Միջին օղակի ղեկավարը, որպես կանոն, ունենում է օգնականներ, ովքեր երազում են զբաղեցնել նրա տեղը: Բացի այդ, մեկ աստիճան վերևում գտնվող ղեկավարը նույնպես մտավախություն է ունենում, որ կարող են իրեն ”դարանակալել”: Երկու կողմերից գտնվելով ճնշման տակ՝ միջին օղակի ղեկավարն իր մաշկի վրա զգում է ”**սենդվիչ-մոբբինգի**” բոլոր անհարմարությունները:

Կառավարման բարձրագույն մակարդակում կարիերային աճի հարցերը չափազանց սուր են դրված, հետևաբար, ուղղահայաց մոբբինգում կիրառվում են առանձնահատուկ նենգ, դավադիր մեթոդներ: Եթե շարքային աշխատակիցը հեշտությամբ զգում է կոլեկտիվում իր նկատմամբ վերաբերմունքի փոփոխությունը, ապա **ղեկավարի նկատմամբ մոբբինգի հայտանիշներն** այլ տեսք ունեն.

- Նրան կամ չեն հաղորդում, կամ չափազանց ուշ են հաղորդում անհրաժեշտ տեղեկությունները, չեն փոխանցում ավելի բարձր ղեկավարության կարգադրությունները,
- Տեղեկատվությունը հասնում է աղավաղված տեսքով,
- Լույսի արագությամբ տարածվում են ամենաանհավանական պատմություններ, որտեղ ղեկավարը հիմնական ”հերոսն” է,
- Ղեկավարը շրջապատված է ենթակաների վատատեսությամբ, ովքեր կազմակերպության գործերի ընթացքը ներկայացնում են այն տեսքով, որ ղեկավարի մոտ անելանելիության զգացում է առաջանում,

- Եթե նախկինում ղեկավարին հրավիրում էին բարձրագույն ղեկավարության բոլոր խորհրդակցություններին, ապա այժմ նա դրանց մասին իմանում է ուշացումով,
- Ավելի բարձր կանգնած ղեկավարը բացասական տեղեկատվություն է ստանում տվյալ ստորաբաժանման աշխատանքի մասին,
- Ենթակաները գաղտնի կամ բացահայտ նենգադուլում են (սաբոտաժի ենթարկել) ղեկավարի կարգադրությունների կատարումը (Ваниорек, Ваниорек, 1996):

Մոբբինգային իրավիճակից դուրս գալու հանձնարարականներ: Գոյություն ունեն մոբբինգային իրավիճակից դուրս գալուն նպաստող մի շարք հանձնարարականներ:

Առաջին հերթին, *պետք է ընդունել, որ տեղի ունեցողը իրականություն է, այլ ոչ թե երևակայության արգասիք*: Եվ դա տեղի է ունենում ոչ թե այն պատճառով, որ տվյալ անձը յուրահատուկ է կամ նման իրավիճակում միայն ինքն է հայտնվում, այլ համանման դեպքեր առավել խիստ կամ մեղմ ձևով պատահում են բոլոր նորեկների հետ: Առաջին նախանշանները հաճախ ակնառու չեն լինում, և մարդը միանգամից չի հասկանում, որ մոբբինգի հերթական թիրախ է դարձել:

Անհրաժեշտ է չկորցնել հավատը սեփական ուժերի հանդեպ: Մոբբինգն ուղղված է մարդուն հավասարակշռությունից հանելուն, ուստի նման բավականություն չպետք է պատճառել հրահրիչներին: Յուրաքանչյուր մարդ պետք է հիշի, թե ինչ է արել իր կյանքում, ինչ հաջողությունների է հասել, ինչ դժվար իրավիճակներ է հաղթահարել: Նա չպետք է կարծի, որ ամենքը երես են թեքել, և ինքն աշխարհում բոլորովին մենակ է մնացել: Շատերը նախկինի պես վստահում են իրեն՝ ընտանիքը, հարազատները, հին ընկերները, նախկին պաշտոնակիցները: Անհրաժեշտ է բարձրացնել ինքնագնահատականը:

Չի կարելի շուտափույթ որոշումներ կայացնել, նույնիսկ եթե թվում է, թե հանգամանքները դա են պահանջում: Մարդը պետք է սառը դատողությամբ մտածի, արդյոք ինքը տիրապետում է ամբողջ տեղեկատվությանը, արդյոք կա՞ն մարդիկ, ովքեր իրեն հրահրում են արագ որոշումներ կայացնել:

Չպետք է ամեն ինչ սեփական ձեռքով վերափոխելու փորձեր կատարել, եթե ղեկավարությունը նման խնդիր չի դրել: Անգամ տիրապետելով աշխատանքի առավել կատարյալ մեթոդների և հաշվետվության ձևերի՝ սկզբում պետք է ուշադրություն դարձնել պաշտոնակիցների հետ վստահելի հարաբերություններ կառուցելուն, հետո միայն՝ կատարել առաջարկություններ և նորամուծություններ:

Անհրաժեշտ է *պարզել՝ կոլեկտիվում ինչ ավանդույթներ կան* (օրինակ՝ միմյանց հետ վերաբերվելու ընդունված կարգը, ղեկավարությանը դիմելու ձևը և այլն) և պատշաճության սահմաններում հետևել այդ ավանդույթներին:

Հարկ է դրսևորել դիտողականություն և հետևել իրադարձություններին՝ ով ում հետ է շփվում, ում է օգնության դիմում, խորհուրդ հարցնում, ուշացումների դեպքում ինչ կերպ են իրենց պահում աշխատակիցները և այլն (Христенко, 2004):

Անհրաժեշտ է գիտակցել, որ *ոչ բոլոր կտրուկ դիտողություններն ու սխալների մատնանշումներն են նշանակում, որ սովյալ մարդու դեմ պատերազմ է սկսվել*:

Եթե մարդը գիտի, թե կոնկրետ ով է իր դեմ ելել, ապա հավանական է, որ կարողանա իրավիճակից դուրս գալ որպես հաղթող: Սակայն անհրաժեշտ է մանրակրկիտ վերլուծել և՛ հակառակորդի, և՛ սեփական վարքագիծը:

Այսպիսով, մոբբինգը բարդ հոգեբանական գործընթաց է, որը կառավարելը չափազանց դժվար է (ոմանց համար՝ երբեմն անհնար) և մեծ ջանքեր է պահանջում:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Տարբերակել մոբբինգը և բուլլինգը:
2. Որո՞նք են մոբբինգի պատճառները:
3. Ի՞նչը կարող է մոբբինգի առիթ հանդիսանալ:
4. Ինչպիսի՞ առանձնահատկություններ են դրսևորվում հաճախակի մոբբինգի ենթարկվող մարդու մոտ:
5. Նկարագրել ”հորիզոնական” և ”ուղղահայաց” մոբբինգը:
6. Բնութագրել ”սենդվիչ-մոբբինգը”:
7. Անձնային ո՞ր որակներն են նպաստում մոբբինգային իրավիճակից դուրս գալուն:

Քրականության ցանկ

1. Батурина О. Моббинг как причина конфликтов на рабочем месте // Кадровый менеджмент. 2004. N4.
2. Бумаженко Н.И. Виктимология: учеб.-метод. пособие: [для студентов]. – Витебск: ВГУ, 2010.
3. Ваниорек Л., Ваниорек А. Моббинг, когда работа становится адом: Пер. с нем. – М.: Нолидж, 1996.
4. Малкина-Пых И.Г. Психология поведения жертвы. - М.: Изд-во Эксмо, 2006.
5. Скавитин А. Моббинг персонала, опыт зарубежных исследований // Управление персоналом. 2004, N 9.
6. Христенко В.Е. Психология поведения жертвы. Ростов-н/Д.: Феникс, 2004.

ԳԼՈՒԽ 3. ԶՈՂԱՅՆՈՒԹՅԱՆ ՀՈԳԵԹԵՐԱՊԻԱ

3.1 ԶՈՂ-ԱՅՑԵԼՈՒԻ ՀԵՏ ԻՐԱԿԱՆԱՑՎՈՂ ՀՈԳԵԹԵՐԱՊԻԵՎՏԻԿ ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ ՅՈՒՐԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Առանցքային հասկացություններ՝ հոգեբանական միջամտություն, հոգեթերապիա, գոհի բարդույթ, գոհ-այցելու, բնութագրական գծեր, արտաքին իրադարձություններ, խորհրդատվական աշխատանք, խորհրդատու, էմպաթիկ լսել, զգացմունքներ, իրադարձություններ, ”շոյանքներ”, հոգեթերապևտիկ հարաբերություններ:

Զոհաբանության մեջ հոգեբանական միջամտություն և հոգեթերապիա իրականացվում է, որպես կանոն, այն գոհերի հետ, ովքեր արդեն ենթարկվել են բռնության. աշխատանքն անցկացվում է՝

- կամ իրադարձությունից անմիջապես հետո,
- կամ որոշ ժամանակ անց, երբ անձնային տարբեր խանգարումների տեսքով (մասնավորապես հետտրավմատիկ սթրեսային խանգարումների) ի հայտ են գալիս տրավմայի հետևանքները:

Ակնհայտ է, որ տրավմայի հետևանքների շտկման ուղղությամբ տարվող հոգեթերապևտիկ աշխատանքներից բացի *շատ կարևոր է նաև աշխատանքը գոհի բարդույթի (կամ զոհայնության) հաղթահարման ուղղությամբ*. Դրա նպատակն է կանխարգելել, թույլ չտալ, որ պոստենցիալ գոհը վերածվի իրական գոհի կամ լատենտ գոհայնությունը դառնա իրականացված զոհայնություն:

Գոյություն ունեն գոհայնության հոգեթերապիայի մի շարք ուղղություններ. դրանցից են տրանզակցիոն վերլուծությունը, Ա. Ադլերի անհատական հոգեբանությունը, հոգեսինթեզը, հոգեվերլուծությունը, գեշտալտ հոգեբանությունը, կոգնիտիվ-վարքային հոգեթերապիան, խաղային թերապիան, հեքիաթաթերապիան և այլն: Հոգեթերապիան իրականացվում է մի քանի ձևերով՝ անհատական, խմբային, ընտանեկան:

Չոհ-այցելուի բնութագրական գծերը: Կան յուրահատուկ փաստեր, մտքեր, զգացմունքներ, վարքային հակազդումներ (ուղղված սեփական անձին, ուրիշներին կամ կատարվող իրադարձություններին), որոնք զոհ-այցելուն **ճնշում** է: Դրանով նա կարծես թե ամրապնդում է իրեն և շրջապատող աշխարհին վերաբերող այն որոշումները, որոնք նա ընդունել, կայացրել է մանկական տարիքում: Ճնշումը, որը նա գործադրում է, օգնում և նպաստում է՝ զգալ իրեն որպես զոհ:

Չոհը տեղի ունեցող իրադարձությունները մեկնաբանում է իր կենսական դիրքորոշման տեսանկյունից և նույնիսկ փորձում է ստեղծել այնպիսի իրավիճակներ, որոնք մեկ անգամ ևս հաստատում են իր դիրքորոշումների նշանակալիությունն ու ճշմարտացիությունը: Չոհն ամենատարբեր իրավիճակներում ցուցադրում է իր դժբախտ, ճնշված լինելը՝ այդ ընթացքում զգալով մեղք, վիրավորանք, թախիծ, ամոթ, անհանգստություն, վախ, գայրույթ: Նրա զգացմունքները պարբերական բնույթ են կրում (Плотникова, 2003):

Չոհ-այցելուին բնութագրական է նաև այն բանի համոզմունքը, որ *իր ընկալումն արտացոլում է արտաքին իրադարձությունները*, այլ ոչ թե իր ներքին վիճակը կամ զգացմունքներն ու մտքերը: Այսինքն՝ ինչ-որ մեկը կամ ինչ-որ մի բան ստիպում է, որ զոհն իրեն զգա դժբախտ, ճնշված, չար, վիրավորված, և *իր զգացմունքների համար պատասխանատու են շրջապատողներն ու ստեղծված իրավիճակը*: Չոհը սովորաբար ասում է. ”Տեսեք, թե ինչ էք անում ինձ հետ”: Նման այցելուները կիրառում են իրենց ”սիրելի” հույզերը, որոնք նրանց թույլ են տրվել և խրախուսվել են մանկության տարիներին: Այդ հույզերը դրսևորելով՝ նրանք ժամանակին շրջապատողներից ”շոյանքներ” են ստացել: Այցելուներից մեկը դժգոհում է և սպասում, որ իրեն ”շոյեն” ու խրախուսեն իր շարունակական տանջանքների համար: Երկրորդն անընդհատ

սպասում է աղետի և փորձում է ներկայացնել փաստեր, որոնք հաստատում են իր վախերն ու անհանգստությունները: Երրորդը փորձում է ուրիշների հաշվին բարձրացնել իր ինքնագնահատականը՝ սպասելով, որ փոխվեն նրա՝ նք, այլ ոչ թե ինքը: Ջոհը մտածում է. ”Ես չեմ հանձնվի, մինչև այս մարդն ինձ համար ինչ-որ բան չանի”:

Ջոհերը միաժամանակ և՛ անգոր են, և՛ գորավոր: Դեմոնստրատիվ կերպով ցուցադրելով իրենց դժբախտությունն ու ծանր ապրումները՝ դա օգտագործում են որպես շանտաժ՝ մանիպուլյացիայի ենթարկելով ուրիշներին: Ջոհի մտքերն են. ”Եթե ես բավականաչափ դժբախտ լինեմ, նա կփոխվի”, ”Եթե ես հոգնած ու չար լինեմ, ապա ստիպված չեմ լինի շփվել կնոջս ու երեխաներիս հետ”: Որպես կանոն, զոհերը համախոհներ են փնտրում իրենց դժբախտությունների մեջ:

Ջոհ-այցելուի հետ իրականացվող խորհրդատվական աշխատանքի յուրահատկությունները: Ջոհ-այցելուի հետ աշխատանքը կարող է որոշակի դժվարություններ առաջացնել խորհրդատուի մոտ (հատկապես սկսնակների): *Խորհրդատուն կարող է հայտնվել ծուղակի մեջ, եթե զոհ-այցելուի հետ աշխատանքի ընթացքում նախապատվությունը տա միայն էմպաթիկ լսելուն:* Նման դեպքում այցելուն ”մշտական” է ստանում, որպեսզի ”բարի” խորհրդատուի միջոցով բավարարի իր՝ դրական ”շոյանքներ” ստանալու անհագ պահանջմունքը: Եվ եթե խորհրդատուն զոհ-այցելուի կողմից թելադրվող խաղի կանոնները չի պահպանում, ապա հանդիպում է այցելուի ագրեսիային, դժգոհությանը, ինչին պարտավոր է մասնագիտորեն հակադրվել:

Ջոհ-այցելուի հետ աշխատելիս անհրաժեշտ է կիրառել այնպիսի հոգեթերապևտիկ հնարներ, որոնք կխոչընդոտեն այցելուի բացասական ստերեոտիպային զգացմունքներին և ”զոհի” դիրքին:

Չոհ-այցելուի հետ աշխատանքը պետք է այնպիսի ուղով տանել, որ նա գիտակցի հետևյալ փաստը՝ *առաջացող զգացմունքները պայմանավորված են ոչ թե իրադարձություններով, այլ նրանով, թե ինչպես է ինքը մեկնաբանում դրանք*: Եթե այցելուն շարունակում է հավատալ, որ մարդիկ, հանգամանքները և իրավիճակներն են իրեն դարձնում չար, անհանգիստ, մեղավոր, իսկ խորհրդատուն նման իրավիճակում պաշտպանում է այցելուին, ապա նրանց համատեղ աշխատանքն ուղղված է արտաքին, միայն տվյալ պահի հիմնախնդրի լուծմանը: Մակայն լուծելով հիմնախնդիրը՝ այցելուն իր գայրույթն արդարացնելու համար հետագայում անպայման կատեղծի նոր անհաջողություններ, վախեր, տանջանքներ, մեղքեր: ”Ի՞նչն է Ձեզ ստիպում նման զգացմունքներ ունենալ” կամ ”Այդ մարդն ինչպե՞ս է ներգործել Ձեր վրա”: Խորհրդատուն այս և այլ համանման հարցերով ամրապնդում է այցելուի պատկերացումն այն մասին, որ ինքը հանգամանքների գոհ է, անօգնական է և ի վիճակի չէ վերահսկել նույնիսկ իր հույզերը և առավել ևս պատասխանատվություն կրել իր մտքերի, զգացմունքների, արարքների համար: Այս ամենը մարդուն զրկում է սեփական ուժերի, նոր որոշումներ կայացնելու և դրանք իրականացնելու ընդունակության հանդեպ հավատից:

Խորհրդատուն պետք է զգա, թե ինչպես և երբ ”շոյանքներ” տա: Բացասական ստերեոտիպային զգացմունքներին ի պատասխան տրվող ”շոյանքները” չեն թողնում, որ այցելուն վերախմտավորի տեղի ունեցածը և փնտրի նոր, առավել առողջ ”շոյանքներ”: *Պետք է խրախուսել այն այցելուներին, ովքեր կարողանում են զսպել արցունքները, և զգում են, որ հակաթերապևտիկ է աշխատել քրոնիկական լսցկան դժգոհողների հետ*:

Օգնության դիմող գոհ-այցելուները մի կողմից ցանկանում են փոխել իրենց կյանքը, ցանկանում են իրենց այլ կերպ զգալ, պահել և մտածել, իսկ մյուս կողմից պայքարում են այդ փոփո-

խությունների դեմ, քանի որ վախենում են ենթարկվել ”վտանգի”, այսինքն՝ ստանալ այն, ինչն իրենք շատ են ուզում՝ սեր սեփական անձի հանդեպ, սեփական նշանակալիության գիտակցում, երջանկություն, ապահովություն: Նրանք չեն շտապում իրենց նախկին կյանքի ոճը փոխել:

Սկզբնական փուլում հոգեթերապևտի աջակցությունն ու ապրումակցումն օգնում են հանգստացնել և ”զինաթափել” այցելուին, իսկ ուշադիր լսելը և համադրելը, մասնագիտական ճիշտ հարցադրումները, դրական ”շոյանքների” և հոգեշտկողական մեթոդների գրագետ կիրառումը նպաստում են գոհ-այցելուների հետ կատարվող արդյունավետ աշխատանքին:

Ռ. Ֆիցջերալդը նշում է **արդյունավետ հոգեթերապիայի անհրաժեշտ պայմանները՝**

1. Հոգեթերապևտիկ հարաբերությունների ամրապնդում,
2. Հոգեթերապիայի դրական էլքի հանդեպ այցելուի հավատի ամրապնդում,
3. Այցելուի կողմից նոր պատկերացումների և վարքի ձևերի համար պայմանների ստեղծում,
4. Դրական հույզերի խթանում, ինչն այցելուի վարքը և դիրքորոշումները փոխելու մոտիվացնող գործոններից է,
5. Այցելուի՝ սեփական ուժերի վրա վստահության ամրապնդում, որը տեղի է ունենում տարբեր առաջադրանքները հաջող կատարելու արդյունքում,
6. Նոր պատկերացումների և վարքի ձևերի կիրառում այցելուի առօրյա կյանքում (Фиджеральд, 2001):

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Որո՞նք են գոհայնության հոգեթերապիայի հիմնական ուղղությունները:
2. Ինչպիսի՞ առանձնահատկություններ ունի գոհ-այցելուի ընկալումը:

3. Ի՞նչ դեր է խաղում սեփական մտքերի, զգացմունքների ճնշումը գոհ-այցելուի համար:
4. Հոգեթերապիայի ընթացքում ի՞նչ վտանգ է ներկայացնում էմպաթիկ լսելը (գոհ-այցելուի պարագայում):
5. Ո՞րն է հոգեթերապևտի կողմից տրվող ”շոյանքների” դրական և բացասական ազդեցությունն այցելուի վրա:
6. Որո՞նք են արդյունավետ հոգեթերապիայի անհրաժեշտ պայմանները:
7. Քննարկում՝ գոհի կերպարը հայկական հեքիաթներում. ներկայացնել նմուշներ:
8. Դիտարկել գոհի բարդույթի հաղթահարման օրինակներ հայկական հեքիաթներում:
9. Քննարկում՝ ցեղասպանությունն ինչպիսի՞ զոհային հատկանիշներ է առաջացրել հայ ազգի մեջ, և ներկայումս ինչպե՞ս է հաղթահարվում ցեղասպանության “գոհի բարդույթը”:

Գրականության ցանկ

1. Зиновьева Н.О., Михайлова Н.Ф. Психология и психотерапия насилия. Ребенок в кризисной ситуации. – СПб.: Речь, 2005.
2. Кораблина Е.П., Акиндинова И.А., Баканова А.А., Родина А.М. Искусство исцеления души. Этюды о психологической помощи: Пособие для практических психологов. – СПб.: Изд-во РГПУ им. А. И. Герцена; Изд-во “Союз”, 2001.
3. Малкина-Пых И.Г. Психология поведения жертвы. - М.: Изд-во Эксмо, 2006.
4. Мэнделл Дж., Дамон Л. и др. Групповая психотерапевтическая работа с детьми, пережившими насилие. – М.: Генезис, 1998.
5. Перлз Ф., Хефферлин Р., Гудмэн П. Опыты психологии самопознания (практикум по гештальттерапии). –М.: Гиль-Эстель, 1993.
6. Плотникова С.Ю. Некоторые аспекты консультирования клиентов-жертв / Психология. Пермь, 2003, N 2, с. 9-10.
7. Фицджеральд Р. Эклектическая психотерапия. – СПб.: Питер, 2001.
8. Eckberg M. Victims of cruelty, somatic psychotherapy in the treatment of posttraumatic stress disorder. Berkeley, Calif., USA: North Atlantic Books, 2000.

3.2 ԶՈՀԱՅՆՈՒԹՅԱՆ ՀՈԳԵԹԵՐԱՊԻԱՅԻ ՓՈՒԼԵՐԸ

Ատանցքային հասկացություններ՝ հոգեթերապիայի գործընթաց, սկզբնական փուլ, այցելու, ժողովրդագրական տվյալներ, անձնական պատմություն, ընտանեկան սթրեսներ, վաղ հիշողություններ, վախեր, կորուստներ, թերապիայի միջին մաս, հարցազրույց, համբերատար վերաբերմունք, զգացմունքներ, վարքագիծ, խորքային փորձառություն, ավարտական փուլ, այցելուի դիմադրություն, հարաբերություններ, երկրորդային օգուտներ, դիմադրության հաղթահարում, այլընտրանքի ցուցադրում, ազատում, տեղափոխում, գոյության հիմքեր:

Հոգեթերապիայի ամբողջ գործընթացը ստորաբաժանվում է երեք փուլերի՝ սկզբնական, միջին և ավարտական:

Սկզբնական փուլում այցելուն կենտրոնացած է լինում իր բողոքների վրա, որոնք հիմնականում վերաբերում են չբավարարված հարաբերություններին, սեփական տանջանքներին, դեպրեսիվ վիճակներին, ապատիային, անօգնականության զգացմանը: Անկախ այցելուի պահվածքից՝ ակնհայտ է, որ նա կենտրոնացած է իր հիմնախնդրի վրա և այդ իրավիճակից ելք կամ չի տեսնում, կամ էլ պատկերացնում է բավական մշուշոտ ու անիրական:

Հոգեթերապիայի սկզբնական փուլում կատարվում է տեղեկատվության հավաքագրում և համակարգում: Այցելուն կարող է քառասային կերպով պատմել իր դժբախտությունների մասին, այն մասին, որ *”կյանքում իր բախտն ընդհանրապես չի բերում”*: *Թերապևտի խնդիրն է խթանել այցելուին, որպեսզի նա ընդհանուր դժգոհություններից և դատողություններից անցնի կոնկրետ իրավիճակների նկարագրությանը, չկառուցվածքայնացված նկարագրություններից անցնի իր պատմածի ”այստեղ և հիմա” վիճակի ապրմանը*:

Մ.Մ. Ռեշետնիկովը գտնում է, որ սկզբնական փուլում հոգեթերապևտի հիմնական նպատակն է *այցելուին պահել հոգեթերապիայի մեջ*, քանզի անհաջողության դեպքում նա, ամենայն հավանականությամբ, այլևս երբեք չի համարձակվի կրկնակի փորձ կատարել (Решетников, 2003):

Ն. Մակ-Վիլյամսն (2003) առաջարկում է խորհրդատվության սկզբում անցկացնել հարցազրույց, որն ունի հետևյալ հաջորդականությունը:

1. **Ժողովրդագրական տվյալներ**՝ անուն, տարիք, սեռ, ազգություն, կրոնական կողմնորոշում, սոցիալական հարաբերություններ, ծնողներ, կրթական մակարդակ, աշխատանք, հոգեբերապիայի նախկին փորձառություն (հաղորդակցում հոգեբանների հետ), ո՞վ է ուղղորդել խորհրդատվության:

2. **Ընթացիկ հիմնահարցեր և դրանց վիճակը**՝ հիմնական դժվարությունները և այցելուի կողմից դրանց ընկալումը, առկա խնդիրների պատմությունը, դրանց լուծման փորձառությունը, ինչո՞ւ է այցելուն հենց այս պահին դիմել հոգեբանին:

3. **Անձնական պատմություն**՝ այցելուն որտե՞ղ է ծնվել, մեծացել, երեխաների քանակն ընտանիքում և այցելուի տեղը նրանց մեջ, ընտանիքի հիմնական տեղափոխությունները, ծնողները և քույր/եղբայրները, նրանց տարիքը, առողջությունը, մասնագիտությունը, էթե մահացել են, ապա մահվան պատճառները և ժամանակը, հոգեբանական խնդիրների առկայությունն ընտանիքում (օրինակ՝ հարբեցողություն, հոգեկան հիվանդություններ, բնավորության շեշտվածություններ, անձնային առանձնահատկություններ և այլն):

4. **Մանկիկություն և մանկություն**՝ ինչքանո՞վ է այցելուն եղել ցանկալի երեխա, ընտանիքի պայմանները նրա ծնունդից հետո, անսովոր պահերը զարգացման ճգնաժամային փուլերում, վաղ հիմնախնդիրները (կապված սննդի, խոսքի, շարժողական ակտիվության, քնի, գիշերային մղձավանջերի հետ), վաղ հիշողությունները, ընտանեկան պատմությունները կամ կատակները, որոնք առնչվում են այցելուի հետ:

5. **Լատենտ փուլ**՝ այս փուլի սոցիալական, ուսումնական, վարքային հիմնախնդիրները, դաժանության դրսևորումները

կենդանիների հանդեպ, հիվանդությունները, տեղափոխությունները կամ ընտանեկան սթրեսները:

6. **Սեռական հասունացման տարիք**՝ ֆիզիկական խնդիրները՝ կապված հասունացման հետ, ընտանիքի կողմից սեռականության նախապատրաստումը, սոցիալականացումը և առաջադիմությունը դպրոցում, սննդային խանգարումները, դեղամիջոցների կիրառումը, ռիսկային, սուիցիդային, հակասոցիալական իրավիճակները, առաջին սեռական փորձառությունը, հիվանդությունները, կորուստները, տեղափոխությունները և դրանց հետ կապված ընտանեկան սթրեսները:

7. **Հասուն կյանք**՝ աշխատանքը, հարաբերությունները, ընթացիկ ինտիմ հարաբերությունների աղեկվատությունը, վերաբերմունքը երեխաների հանդեպ, ընդունակությունները, հետաքրքրությունները, հպարտությունը կամ բավարարվածությունն ինչ-որ բաներից:

8. **Ընթացիկ պատկերացումներ**՝ տրամադրությունը, աֆեկտի վիճակները, ինտելեկտի մակարդակը, խոսքի որակը, հիշողության աղեկվատությունը, ինքնասպանության հնարավորությունը, հուզող խնդիրների զարգացման այլ հնարավորությունները, այցելուի կողմից տրվող տեղեկությունների հուսալիության գնահատումը:

9. **Ամփոփում**՝ այցելուին կարելի է հարցնել, արդյոք չկա՞ն այլ կարևոր տեղեկություններ, որոնց մասին իրեն չեն հարցրել, չի՞ ցանկանում արդյոք ինչ-որ բան հավելել:

10. **Եզրակացություններ**՝ գլխավոր ընթացիկ թեմաները, կոնֆլիկտների ոլորտները, հիմնական պաշտպանությունները, անգիտակցական ֆանտազիաները, ցանկությունները և վախերը, կենտրոնական նույնականացումները, ինքնագնահատականը, ”չողբացած” կորուստները (մեջբերվում է ըստ՝ Малкина-Пых, 2006):

Կարծում ենք, հարցազրույցը կարող է որոշակի փոփոխությունների ենթարկվել՝ անձի անհատական կամ ազգային առանձնահատկություններից ելնելով:

Թերապիայի միջին մասը բավականին երկարատև է: Այդ ընթացքում *անհրաժեշտ է ստեղծել "նոր" Ես*, քանզի եթե այցելուի վաղ տարիքն անբարենպաստ է եղել, ապա նրա մոտ իրական "մեծահասակ" Ես գործնականում երբեք չի եղել:

Այս փուլում պարզ է դառնում, թե այցելուն իր համար նշանակալի մարդկանց հետ ինչ փոխհարաբերություններ է կառուցում: Թերապևտն այցելուի համար դառնում է նշանակալի անձ, և միմյանց հետ հարաբերություններում այցելուն իրեն պահում է այնպես, ինչպես սովոր է: Հոգեթերապևտը սկսում է զգալ, թե այցելուն ինչպես է ձգտում քայլ առ քայլ զոհային հարաբերություններ ստեղծել իր հետ: Եվ դա քննարկման նյութ է դառնում՝ կատարվում է խորհրդատու-այցելու հարաբերություններում ծագող զգացմունքների վերլուծություն, երևում է, թե ինչպես է այցելուն փորձում արժանանալ խորհրդատուի սիրուն և ուշադրությանը, ինչպես է փորձում հոգեբանին մանիպուլյացիայի ենթարկել, որպեսզի նա անի այն, ինչ իրեն պետք է, ինչպես է այցելուն վիրավորվում, զայրանում, "պատժում" թերապևտին (Емельянова, 2004):

Թերապևտի վերաբերմունքի շնորհիվ այցելուն հնարավորություն է ստանում իր Ես-ին նոր բովանդակություն հաղորդել: Հետևաբար, *թերապևտն այցելուի հանդեպ պետք է համբերատար լինի*, քանզի այցելուն հաճախ ստուգում է՝ արդյոք թերապևտի կողմից նման համբերատար վերաբերմունքը դիմա՞կ է, թե՞ ոչ:

Այցելուն՝ դեռահասի համառությամբ, անընդհատ հրահրելու է, որ թերապևտն ազրեսիա ցուցաբերի և իրեն մեղադրի: Իսկ թերապևտի համար կարևոր է համբերատարության նորանոր հնարավորություններ դրսևորել: Այս գործընթացը լիովին բացատրելի

է, եթէ հաշվի առնենք, որ թերապիայի միջին փուլում Ես-ի նոր բովանդակությունը դեռևս անկայուն է: Այցելուի հիշողության մեջ դեռևս թարմ է այլ կերպ ապրելու նախկին բազմամյա փորձը: Այցելուին նաև դժվար է հավատալ, որ թերապևտի վերաբերմունքն անկեղծ է և խաբկանք չէ, ինչին այցելուն անընդհատ սպասում է: Քանզի նրան դժվար է պատկերացնել, որ ազատությունը պահպանելով՝ այսինքն՝ դեր չխաղալով, հնարավոր է չքննադատող, չմեղադրող վերաբերմունքի արժանանալ: *Նորից ու նորից այցելուն ստուգում է՝ արդյոք ինքը կարո՞ղ է լինել անկեղծ, արտահայտել իր զգացմունքները և իր մասին ամոթալի փաստեր հայտնել:* Այդ ամենով հանդերձ, այցելուն թերապևտից սովորում է, որ ամեն ինչ կարելի է քննարկել և վերլուծել, այլ ոչ թե մեղադրել և քողարկել:

Անշուշտ, թերապիայի ընթացքում անհրաժեշտ է քննարկել այցելուի այն պահվածքը, որը թերապևտի մոտ բացասական զգացմունքներ է առաջացնում: Վերլուծելով այցելուի հրահրող կամ մանիպուլյատիվ վարքը՝ *թերապևտն իր կողմից ապրված զգացմունքների պատասխանատվությունը չի դնում այցելուի վրա:* Նա խոսում է դրանց մասին, այցելուին տեղեկացնում է, որ ուրիշները ևս կարող են նման կերպ հակազդել: Թերապևտը չի վիրավորվում, չի պատժում այցելուին, այլ հարցնում է. "Ինչի՞ համար եք Ձեզ այդպես պահում", "Իրականում ի՞նչ էիք ուզում ինձ ասել, երբ հրահրեցիք իմ գայրույթը կամ խղճահարությունը": Ինչքան էլ կարևոր լինի, թե ինչ է ասում և անում մարդը, շատ ավելի կարևոր է, թե *ինչու է նա անում դա:* Եվ սա պետք է դառնա քննարկման առարկա:

Հենց *նման երկխոսությունը՝ բաց և միաժամանակ ընդունող ու համբերատար, հուզական դժվարին իրավիճակում փոխազդեցության կառուցողական մոդել է ստեղծում:* Եվ այցելուն տեսնում է, որ իրեն չեն մեղադրում, չեն համարում "վատը", այլ

ուշադիր դիտարկում են իր վարքը: Այսինքն՝ անձի վարքագիծը և նրա էությունն առանձնանում են: *Ոչ թե մարդն է վատը, այլ նրա վարքագիծը կարող է ուրիշների համար անհարմար լինել:* Սեփական վարքագիծը կարող է անհարմարություններ պատճառել նաև իրեն՝ մարդուն: Եվ դա նույնպես պետք է քննարկվի՝ հաշվի առնելով վարքի նպատակները (գիտակցված կամ չգիտակցված) և ստացված արդյունքը: Այդ ամենով հանդերձ, մարդը զգում է, որ ինքը չի կորցնում իր հանդեպ ուշադրությունը, հարգանքը և ինքը կարող է ընտրել՝ փոխել կամ չփոխել սեփական վարքագիծը: Նա սովորում է դիտարկել իր վարքագիծը ոչ թե մեղքի և ինքնա- ոչնչացման տեսանկյունից, այլ գիտակցորեն ընտրված, իր համար նոր աշխարհի ստեղծման տեսանկյունից: Այս ամենը կրկնվում է բազմաթիվ անգամներ և աստիճանաբար դառնում է **խորքային փորձառություն:**

Բոլոր այցելությունների ժամանակ *հոգեթերապևտը դիտարկում է այցելուի կոգնիտիվ կառույցները, գոյաբանական (էքզիստենցիալ) դիրքերը, մարմնի հակազդումները, "պահածոյացված" և աչքի առջև ծնվող աֆեկտիվ ապրումները, վարքի պաշտպանական ձևերը, հաղորդակցման վարքային դրսևորումները:*

Որպեսզի հոգեթերապևտը չդառնա այն միակ մարդը (ուստիև անփոխարինելի և գերնշանակալի), ում հետ այցելուն կարող է իրեն ազատ դրսևորել, այցելուին անհրաժեշտ է գիտակցել սեփական գոհային մոդելները, պաշտպանական և սցենարային վարքագիծը, վերափոխել սեփական համոզմունքների համակարգը, քրոնիկական լարվածությունը, ձևավորել հոգեբանական սահմաններ, դրական վերաբերվել սեփական անձին, ձեռք բերել հաղորդակցման որոշակի հմտություններ:

Իրական կյանքի հաջողություններն աստիճանաբար դեպի դրականն են փոխում այցելուի դիրքորոշումները և նպաստում են նրա ինտեգրմանը սոցիալական միջավայրում: Նոր համոզ-

մունքները, կարողություններն ու մոդելները, իրենց հերթին, հանգեցնում են նոր փորձառության և նպաստում են Ես-ի փոփոխությանը:

Հոգեթերապիայի ավարտական փուլում տեղի է ունենում Ես-ի նոր բովանդակության աստիճանական ամրապնդում, տարբեր կենսական իրավիճակների համար մշակվում, յուրացվում են հարաբերությունների նոր մոդելներ:

Այցելուի դիմադրությունը փոփոխությունների հանդեպ: Առաջին հայացքից թվում է, թե դիմադրությունը պարադոքսալ երևույթ է այցելուի հետ խորհրդատվական աշխատանքի ընթացքում: Եվ իսկապես, մարդը դիմում է խորհրդատուին, որպեսզի լուծի իրեն անհանգստացնող խնդիրները: Սակայն երբ նա իրական կյանքում կամ իր ներսում փոփոխություններ կատարելու անհրաժեշտության առջև է կանգնում, սկսում է դիմադրություն ցույց տալ և գտնել անհամար պատճառներ՝ ի օգուտ իր նախկին դիրքի պահպանման:

Ցանկացած մարդ՝ անկախ այն բանից, նա այցելու է, թե ոչ, միշտ ձգտում է հնարավորինս կայուն վիճակ պահպանել: Մովորաբար անորոշ ապագան անհամար մտահոգություններ և տագնապներ է առաջացնում: Բացի այդ, ցանկացած նոր բան ստեղծելու համար (լինեն դրանք հարաբերություններ, հմտություններ կամ նոր աշխարհընկալում) մարդը ստիպված է լինում ”ոչնչացնել” նախկին, սովորական դարձած կարծրատիպերը: Իսկ դա հաճախ անհանգստություն, սարսափ է առաջացնում:

Գոյություն ունեն դիմադրության մի քանի տարատեսակներ (Сандлер, Дэр, Холдер, 1995):

1. **Դիմադրություն-ճնշում**՝ մարդը պահանջ ունի իրեն պաշտպանել այնպիսի ազդակներից, զգայություններից, հիշողություններից, որոնք կարող են հիվանդագին ապրումներ առաջացնել, և նա ճնշում է դրանք: Ճնշված նյութն ինչքան մոտ է գիտակցության-

նը, այնքան դիմադրությունն ավելի ուժեղ է: Մարդը դառնում է ”կույր և խուլ”՝ չընկալելով ակնհայտը:

2. **Դիմադրություն-փոխադրում**՝ այցելուն դիմադրում է, չի ցանկանում գիտակցել խորհրդատուի հանդեպ իր այս կամ այն հակազդումների (ռեակցիաներ) պատճառները: Դրա փոխարեն նա ամենատարբեր ռացիոնալիզացիաներ է ստեղծում:

3. **Երկրորդային օգուտների դիմադրություն**՝ այցելուն վախենում է կորցնել այն առավելությունները, որոնք տալիս է հիմնախնդիրը: Օրինակ՝ այցելուն կարող է դիմադրել ընկճախտից ազատվելուն, քանի որ ”դժբախտ կնոջ” դիրքի շնորհիվ նա բարեկամների, ծանոթների, հոգեբանի ուշադրությանն է արժանանում, ինչպես նաև նման կարգավիճակում նա իրեն թույլ է տալիս չգիտակցել, որ պատասխանատվություն չի կրում իր կյանքի համար: Ընկճախտն իր անօգնականությանն ”օրինական” բացատրություն է տալիս:

4. **Դիմադրություն հարաբերություններում եղած խնդիրների պատճառով**՝ այցելուի մոտ տեղի ունեցող ներանձնային փոփոխությունները կարող են բարդություններ առաջացնել իր համար կարևոր մարդկանց հետ հարաբերություններում, այդ պատճառով էլ նա դիմադրություն է ցուցաբերում փոփոխությունների հանդեպ:

5. **Ամոթի դիմադրություն**՝ մարդը չի ցանկանում ընդունել իր մանկության այն փորձառությունը, որից ամաչում է, կամ իր մեջ տեսնել այն, ինչից ամաչում, զզվում է:

6. **Դիմադրություն վերահսկողությանը**՝ այցելուն կարող է դիմադրել տեղի ունեցող փոփոխություններին, եթե կասկածի, որ խորհրդատուն իրեն մանիպուլյացիայի է ենթարկում, փորձում է իրեն փոխել՝ որևէ օգուտ կամ շահ ստանալու համար, այսինքն՝ երբ այցելուին թվում է, թե ինքն օբյեկտ է խորհրդատուի ձեռքերում, նա սկսում է դիմադրություն ցուցաբերել:

7. **Դիմադրություն հարմարման անհարմարավետությանը՝** այն փուլը, երբ նոր իրավիճակը դեռևս սովորական չի դարձել, զուգակցվում է անհարմարավետության սուր զգացումով, և առաջացնում է անվստահություն, տազնապայնություն, դրա հետևանքով՝ դիմադրություն:

8. **”Փախուստ դեպի առողջություն”՝** փոփոխությունների հետևանքների հանդեպ վախը կարող է այնքան մեծ լինել, որ այցելուն դադարի տեսնել իրեն հուզող խնդիրը որպես այդպիսին. նա փորձում է ցույց տալ, որ խնդիրն արդեն լուծվել է, սկսում է ցուցադրել իր ”նվաճումները” կամ ուղղակի հրաժարվում է այցելել խորհրդատուին՝ հայտարարելով, որ իր մոտ ամեն ինչ կարգին է (չնայած այն բանին, որ օբյեկտիվ փաստերն ակնհայտորեն վկայում են հակառակի մասին):

Դիմադրության դրսևորումները: Դիմադրությունը կարող է դրսևորվել ամենատարբեր ձևերով, օրինակ՝ մարդը կարող է.

- ուշանալ կամ բաց թողնել խորհրդատուի կողմից նշանակված հանդիպումները,
- ”մոռանալ” պատմել կարևոր իրադարձության մասին, որը կապված է խնդրո առարկայի հետ,
- դառնա ցրված, քնկոտ, ցույց տա, որ ձանձրանում է:
- Հնարավոր է, որ այցելուի մոտ՝
- փոխվեն նպատակները և նրա կյանքում մշտապես տեղի ունենան այնպիսի իրադարձություններ, որոնք ժամանակավորապես ”անհնար” դարձնեն թերապևտիկ աշխատանքը,
- անթաքույց հետաքրքրություն առաջանա խորհրդատուի անձնական կյանքի նկատմամբ, և իր սեփական՝ զգացմունքների ու արարքների քննարկման ընթացքում այցելուն ցույց տա, որ ինքը ձանձրանում է (Перлз, 1993):

Դիմադրությունն առավել բարդ է դրսևորվում, երբ թերապևտիկ գործընթացում այցելուն՝

- փորձում է պահպանել իր "իմիջը" խորհրդատուի առջև և չի անցնում հաղորդակցման առավել խորը մակարդակի,
- հաճախ վիճում է խորհրդատուի հետ,
- սահմանափակվում է ռացիոնալ դատողություններով,
- զրույցի ընթացքում դառնում է պասիվ,
- ձգտում է ամեն հարցում համաձայնվել խորհրդատուի հետ՝ չխորհելով նրա խոսքերի շուրջ,
- փորձում է համապատասխանել խորհրդատուի սպասումներին՝ խուսափելով անկեղծ մասնակցությունից,
- չի գիտակցում իր պահանջմունքներն ու ցանկությունները,
- չի կողմնորոշվում, թե ինչ է ուզում խորհրդատվական գործընթացից:

Այս ցանկը կարելի է շարունակել, քանի որ դիմադրության ձևերն ու դրսևորումները յուրաքանչյուր առանձին դեպքի և այցելուի պարագայում տարբեր են:

Հարկ է ընդգծել, որ այցելուի մոտ դիմադրության առկայությունն ամեննին էլ չի նշանակում, որ նա չի ցանկանում փոխվել, այլ արտահայտում է վախը փոփոխությունների հանդեպ: Հետևաբար, դիմադրության հաղթահարմանն ուղղված աշխատանքը խորհրդատուի կարևոր խնդիրներից է ամբողջ խորհրդատվական ուղեկցման ընթացքում:

Հոգեթերապևտի քայլերն՝ ուղղված այցելուի դիմադրության հաղթահարմանը: Ջ. Բյուդժենտալն առաջարկում է վեց հաջորդական քայլեր, որոնք կօգնեն այցելուին հրաժարվել դիմադրությունից: Դրանք են՝ հետևելը, դիմադրության էֆեկտների պարզաբանումը, ոչ պատահականության մեկնաբանումը, այլընտրանքի ցուցադրումը, դիմադրության գործառույթների պարզաբանումը, ազատումը և տեղափոխումը (Бюджеталь, 2001):

Հետևելը: Խորհրդատուն նույնականացնում, առանձնացնում է դիմադրության հանդիպող որևէ ոլորտ, որն առավել հասանելի է այցելուի գիտակցությանը: Օրինակ՝ խորհրդատուն կարող է ասել. ”Դուք թեման փոխեցիք” կամ ”Երբ ես հարցրի Ձեզ այդ մասին, Դուք լռեցիք” և այլն: *Խորհրդատուն նորից ու նորից առանձնացնում է դիմադրության հոսքերը՝ ելնելով դրանց դրսևորման աստիճանից:* Եթե հետևելու գործընթացը շարունակվում է որոշակի ժամանակահատվածի ընթացքում, կարելի է կատարել մեկնաբանություններ, որոնց միջոցով այցելուն կիմանա, թե ինչքան հաճախ է դիմում դիմադրությանը: Օրինակ՝ ”Ամեն անգամ, երբ մենք խոսում ենք Ձեր հարաբերությունների մասին, Դուք լռում եք”, ”Նորի՞ց Ձեր մտքի թելը կտրվեց”, ”Դուք նորից ինձ ասում եք, որ Ձեր ընտանեկան հանգամանքները թույլ չտվեցին կատարել անցյալ հանդիպմանը տրված հանձնարարությունը” և այլն:

Դիմադրության էֆեկտների պարզաբանումը: Հետևելու որոշակի ընթացքից հետո խորհրդատուն այցելուին պարզաբանում է, թե ինչպես են դիմադրության դրսևորումները յուրաքանչյուր կոնկրետ դեպքում իջեցնում նրա հուզական ներգրավվածությունը: Խորհրդատուն մատնանշում է միայն տվյալ պահին վերաբերող ներգործությունը (էֆեկտը): Եթե դիմադրության հետ իրականացվող աշխատանքի այս փուլում այցելուին ասվի նրա դիմադրության գաղտնի դրդապատճառների մասին, ապա դա միայն կուժեղացնի պաշտպանությունը կամ վեճի պատճառ կդառնա:

Ոչ պատահականության մեկնաբանումը: Երբ խորհրդատուն մի որոշ ժամանակ ”ցուցադրում”, պարզաբանում է դիմադրության էֆեկտները, և այցելուն ինքն է սկսում զգալ, որ նման վարքագիծն անընդհատ կրկնվում է, կարելի է դիմադրության հերթական դրսևորումն օգտագործելով՝ այցելուին բացատրել, որ այդ էֆեկտը պատահական չէ:

Այլընտրանքի ցուցադրումը: Այս քայլը զգուշավորություն է պահանջում: Խորհրդատուի մոտ կարող է գայթակղություն առաջանալ, և նա ցանկանա այցելուին միանգամից ասել դիմադրության նպատակներն ու գործառույթները: Մակայն պետք է հաշվի առնել, որ, հնարավոր է, այցելուն դեռևս պատրաստ չէ դրան: Խորհրդատուն միայն ցույց է տալիս վարքագծի այլ տարբերակի հնարավորությունը:

Դիմադրության գործառույթների պարզաբանումը: Այժմ, երբ այցելուն արդեն գիտակցում է իր վարքի դրսևորումները, հասկանում է, որ դրանք պատահական չեն, և նրան հայտնի է, որ ինքը կարող է այլընտրանքային վարքագիծ դրսևորել, խորհրդատուն պետք է անպայման ցույց տա նաև **դիմադրության դրական կողմը:** Դա անհրաժեշտ է, որպեսզի այցելուն հոգեբանի խոսքերում զգա ոչ թե մեղադրանք, այլ հավաստումն այն բանի, որ իր հակազդումները միանշանակ վատը չեն և որ ինքը կարող է ընտրել վարքի տարբեր մոդելներ:

Ազատումը և տեղափոխումը: Աստիճանաբար, վերոնշյալ հինգ քայլերի մի շարք կրկնությունների արդյունքում այցելուն ինքը կսկսի ճանաչել դիմադրության նշանները: *Եվ քանի որ դիմադրությունն անգիտակցական գործընթաց է, ապա, գիտակցմանը զուգընթաց, դիմադրության ուժը կսկսի թուլանալ:* Միննույն ժամանակ չպետք է կարծել, որ չեզոքացնելով դիմադրության մեկ տեսակը՝ խորհրդատուն չի բախվի մեկ այլ դիմադրության հետ: Իրականում դիմադրությունները միահյուսված են և շերտադասված:

Ավելին, կան այցելուներ, որոնց համար կյանքը կկորցնի իմաստը, եթե զրկվեն իրենց վիրավորանքներից, աստվությունից կամ եթե դրանք լիովին չփոխհատուցվեն: Նման այցելուները ցանկացած մեկնաբանության մեջ, որը բացահայտում է վիրավորանքի պատճառները, վտանգ են տեսնում. նրանք կարծում են, թե

խորհրդատուն ցանկանում է արժեզրկել այդ վիրավորանքը: Թերապևտի կողմից այդօրինակ ցանկացած փորձ կարող է ընկալվել որպես *գոյության հիմքերի ոչնչացման վտանգ*: Այցելուի մոտ իրական զգացողություն է առաջանում, որ իրենից վերցնում են այն, ինչի համար արժեր ապրել:

Թերապիան չի կարող օգտակար լինել, եթե այցելուն չզգա, որ հոգեբանի և իր միջև համերաշխություն կա, որ հոգեբանն անվերապահորեն ընդունում է իր գանգատների հիմնավորվածությունը, որ նա բավականաչափ ժամանակ կտրամադրի (որոշ դեպքերում դա կարող է շատ երկար տևել) իր թախիծը կամ կորուստը վերապրելուն:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Ո՞րն է խորհրդատուի հիմնական խնդիրը հոգեթերապիայի սկզբնական փուլում:
2. Նշել թերապիայի սկզբնական փուլում իրականացվող հարցազրույցի հիմնական ուղղությունները:
3. Հոգեթերապիայի ընթացքում ինչպե՞ս է աստիճանաբար ”նոր” Ես ձևավորվում այցելուի մոտ:
4. Թերապիայի միջին փուլում այցելուն ո՞ր հարցերի շուրջ է խորքային փորձառություն ձեռք բերում:
5. Նշել փոփոխությունների հանդեպ այցելուի մոտ առաջացող դիմադրության տարատեսակները:
6. Հոգեթերապիայի ընթացքում որո՞նք են գոհ-այցելուի դիմադրության դրսևորումները:
7. Ի՞նչ հաջորդական քայլերի միջոցով է թերապևտը հաղթահարում այցելուի դիմադրությունը:

Գրականության ցանկ

1. Бюдженталь Дж. Искусство психотерапевта. -СПб.: Питер, 2001.
2. Емельянова Е.В. Кризис в созависимых отношениях. Принципы и алгоритмы консультирования. –СПб.: Речь, 2004.

3. Кораблина Е.П., Акиндинова И.А., Баканова А.А., Родина А.М. Искусство исцеления души. Этюды о психологической помощи: Пособие для практических психологов. – СПб.: Изд-во РГПУ им. А.И. Герцена; Изд-во “Союз”, 2001.
4. Малкина-Пых И.Г. Психология поведения жертвы. - М.: Изд-во Эксмо, 2006.
5. Меновщиков Ю.В. Психологическое консультирование, работа с кризисными и проблемными ситуациями. – М.: Смысл, 2002.
6. Решетников М.М. Психодинамика и психотерапия депрессий. - СПб., 2003.
7. Перлз Ф., Хефферлин Р., Гудмэн П. Опыты психологии самопознания (практикум по гештальттерапии). –М.: Гиль-Эстель, 1993.
8. Сандлер Д., Дэр Д., Холдер А. Пациент и психоаналитик. –М.: Смысл, 1995.

ՌԵՖԵՐԱՏԻ ԹԵՄԱՆԵՐ

1. Անձի գոհային վարքագիծ
2. Ադդիկտիվ (կախվածության) վարքագիծ
3. Քրեական (կրիմինալ) գոհաբանություն
4. Ալկոհոլային կախվածության հոգեբանություն
5. Դեռահասային թմրամոլության կանխարգելում
6. Ծխախոտային կախվածություն
7. Համակարգչային կախվածություն
8. Ախտաբանական հակում ազարտային խաղերի նկատմամբ
9. Ճարպակալումը որպես կենսակերպի հիվանդություն
10. Մննդի և սթրեսի գործոնները ճարպակալման զարգացման ընթացքում
11. Ապակառուցողական պաշտամունքներում ներգրավվածության գոհաբանություն
12. Կրոնական աղանդների ազդեցությունը մարդու հոգեկան առողջության և անձի վրա
13. Մեռական բռնություն
14. Հոգեբանական բռնություն
15. Բռնությունը կանանց նկատմամբ
16. Երեխաների հանդեպ բռնության կանխարգելումը
17. Մեռական չարաշահումները երեխաների նկատմամբ
18. Բռնության գոհ դարձած երեխաների խորհրդատվություն
19. Հոգեբանական աջակցություն ընտանեկան բռնությունից տուժածներին
20. Հոգեբանական անվտանգությունը դպրոցում
21. Ագրեսիան և բռնությունը դպրոցում
22. Ագրեսիան և բռնությունը տեղեկատվության մասսայական միջոցներում
23. Տեռորիզմի հոգեբանական և քաղաքական ասպեկտները

24. Տեռորիստների հոգեբանություն
25. Մարդասպանության հոգեբանություն
26. Պատանդների հոգեբանություն
27. Դևիանտ վարքագծի հոգեբանություն
28. Սոցիալական միջավայրը և հանցագործի անձի ձևավորումը
29. Հետտրավմատիկ սթրեսային խանգարումներ
30. Հոգեբանական աջակցությունը ճգնաժամային իրավիճակներում
31. Քոփինգ վարքագիծն անձի հոգեբանական համակարգում
32. Կախվածության խորհրդատվություն և հոգեթերապիա
33. Հոգեթերապիան սննդային խանգարումների դեպքում
34. Հոգեթերապիան հարբեցողության և թմրամոլության դեպքում
35. Հեքիաթաթերապիան որպես զոհ դարձած մարդկանց հոգեթերապիայի միջոց
36. Հոգեսինթեզը որպես զոհայնության հոգեթերապիա
37. Կոգնիտիվ-վարքային հոգեթերապիան որպես զոհայնության հաղթահարման միջոց
38. Տրանզակցիոն վերլուծությունը որպես զոհայնության հոգեթերապիա
39. Ա. Ադլերի անհատական հոգեբանությունը որպես զոհայնության հոգեթերապիա

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ ՌԵՖԵՐԱՏՆԵՐԻ ՀԱՄԱՐ

1. Դրական ծնողավարման ձեռնարկ. Երեխաների դեմ բռնության կանխարգելում: Ձեռնարկ ծնողների համար/Խմբ.՝ Գ. Կամալովա.-Եր.: Սեյվ դը չիլդրեն, 2011:
2. Ջաքարյան Է. Բռնության ենթարկվող երեխայի անձնային առանձնահատկությունները, Արդի հոգեբանության տեսական և կիրառական հիմնախնդիրներ: ԵՊՀ 90-ամյակին նվ. գիտական հոդվածների ժողովածու: - Եր.: ”Աստղիկ” հրատ., 2009, էջ 288-299:
3. Հարությունյան Կ. Երեխայի հանդեպ բռնության հետազոտումը և կանխարգելումը: /Եր.: Ջանգակ-97, 2005:
4. Հարությունյան Ն.Ս., Քուրքյան Լ. Բռնության հիմնախնդիրը որպես հոգեբանական ուսումնասիրության օբյեկտ, «Անձի զարգացման հիմնախնդիրները» միջազգային գիտաժողովի նյութեր, Եր., 2009, էջ 188-191:
5. Հարությունյան Ն.Ս., Քուրքյան Լ. Ընտանիքում երեխաների նկատմամբ բռնությունների օբյեկտիվ անբարենպաստ գործոններ, ԳՊՀ Գիտական հոդվածների ժողովածու, 2012, էջ 25-29:
6. Վարդանյան Ա.Ռ. Սեռական բռնության ենթարկված տուժողների հոգեվիճակի ախտորոշման առանձնահատկությունները դատահոգեբանական փորձաքննությունների ընթացքում, Խ. Աբովյանի անվ. Հայկական պետական մանկավարժական համալսարանի գիտական տեղեկագիր, Հումանիտար գիտություններ, N1-2 (26-27) 2016, էջ 76-81:
7. Айвазова А.Е. Психологические аспекты зависимости. – СПб.: Речь, 2003.
8. Алексеева Л.С. (ред.) Психологическая помощь пострадавшим от семейного насилия: Научно-методическое пособие. – М.: ГосНИИ семьи и воспитания, 2000.

9. Альтшулер Б.В. Патологическое влечение к алкоголю, вопросы клиники и терапии. – М.: Издательский дом “Имидж”, 1994.
10. Антонян Ю.М. Психология убийства. – М.: Юрист, 1998.
11. Асанова Н.К. (ред.) Руководство по предотвращению насилия над детьми. – М.: Владос, 1997.
12. Бадхен А.А. (ред.) Методическое пособие по работе с посттравматическим стрессовым расстройством. Михайлова Т. И., Певзнер М. М. (сост.). – СПб.: Гармония, 2001.
13. Баева И.А. Тренинги психологической безопасности в школе. – СПб.: Речь, 2002.
14. Барановский Н. А. Введение в виктимологию: Учеб. – метод. пособие. – Мн.: «БИП – С», 2002.
15. Белоусова З.И., Гиренко С.П. Проблемы виктимного поведения личности: Уч. пособие. Запорожье: Запорожский гос. ун-т, 1996.
16. Березин С.В., Лисецкий К.С., Назаров Е.А. Психология наркотической зависимости и созависимости: монография. – М.: МПА, 2001.
17. Беюл Е.А., Оленева В.А., Шатерников В.А. Ожирение. – М.: Медицина, 1986.
18. Бумаженко Н.И. Виктимология: учеб.-метод. пособие: [для студентов]. – Витебск: ВГУ, 2010.
19. Бьюдженталь Дж. Искусство психотерапевта. – СПб.: Питер, 2001.
20. Варчук Т.В., Вишневецкий К.В. Виктимология: уч. пособие для студентов вузов. – М.: ЮНИТИ – ДАНА: Закон и право, 2008.
21. Гилинский Я.И. Девиантология. – СПб.: Изд. Р. Асланова “Юридический центр Пресс”, 2007.
22. Гинзбург М.М., Козупица Г. С., Котельников Г. П. Ожирение как болезнь образа жизни. Современные аспекты профилактики и лечения. – Самара: изд-во Самар. ГУ, 1997.
23. Гребенкин Е.В. Профилактика агрессии и насилия в школе: учебно-методический комплекс. Ростов н/Д.: Феникс, 2006.
24. Гребнев С.А. Психология и психотерапия алкогольной зависимости. – Екатеринбург: изд-во Урал. ун-та, 1998.
25. Забелина Т.А. Женщина и насилие. – М.: ЭКСМО-Пресс, 2005.

26. Зайцев В.В., Шайдулина А. Ф. Как избавиться от пристрастия к азартным играм. – СПб.: Нева, 2003.
27. Защита детей от жестокого обращения / Под ред. Е. Н. Волковой. - СПб.: Питер, 2007.
28. Зиновьева Н.О., Михайлова Н.Ф. Психология и психотерапия насилия. Ребенок в кризисной ситуации. – СПб.: Речь. 2005.
29. Ившин В.Г., Идрисова С.Ф., Татьяна Л. Г. Виктимология: Учебное пособие. - М., Волтерс Клувер, 2011.
30. Ким Е. П., Михайличенко А. А. Виктимология: проблемы теории и практики: учеб. пособие. - Хабаровск, 2004.
31. Кочарян Г.С., Кочарян А.С. Психотерапия сексуальных расстройств и супружеских конфликтов. – М.: Медицина, 1994.
32. Красноперова Н.Ю., Красноперов О.Е. Психологический портрет пациента с аддиктивным поведением. - Барнаул, 2000.
33. Лукабо Р., Фукуа Э., Кенджеми Дж. Терроризм – психологические и политические аспекты // Иностранная психология. 1998. N10.
34. Малкина-Пых И. Г. Психология поведения жертвы. - М.: Изд-во Эксмо, 2006.
35. Мэнделл Дж., Дамон Л. и др. Групповая психотерапевтическая работа с детьми, пережившими насилие. – М.: Генезис, 1998.
36. Менделевич В.Д. Психология девиантного поведения. – М.: Медпресс, 2001.
37. Меновщиков Ю.В. Психологическое консультирование, работа с кризисными и проблемными ситуациями. – М.: Смысл, 2002.
38. Минская В.С., Чечель Г.И. Виктимологические факторы и механизм преступного поведения. Иркутск, 1988.
39. Нартова-Бочавер С.К. “Coping behavior” в системе понятий психологии личности //Психологический журнал. 1997. N 5. с. 21-30.
40. Одинцова М.А. Психология жертвы. Сказкотерапия для взрослых. Самара, Бахрах-М, 2010, 240 с.
41. Ольшанский Д.В. Психология террора. – М.: Академический проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2002.

42. Орлов А.Б. Психологическое насилие в семье – определение, аспекты, основные направления оказания психологической помощи / Психолог в детском саду. 2000, N 2-3.
43. Осипова А.А. Справочник психолога по работе в кризисных ситуациях. - Ростов н/Д., Феникс, 2005.
44. Платонова Н.М., Платонов Ю. П. (ред.) Насилие в семье. Особенности психологической реабилитации. – СПб.: Речь, 2004.
45. Проблемы насилия над детьми и пути их преодоления / Под ред. Е. Н. Волковой. – СПб.: Питер, 2008.
46. Психология и лечение зависимого поведения / Под ред. С. Даулинга. – М.: Независимая фирма “Класс”, 2000.
47. Ривман Д.В., Устинов В.С. Виктимология. - СПб.: Питер, 2000.
48. Рид Д. Как люди попадают в культы: Пер. с англ. –СПб., 1997.
49. Ромек В.Г., Конторович В.А., Крукович Е.И. Психологическая помощь в кризисных ситуациях. – СПб.: Речь, 2004.
50. Руководство по предупреждению насилия над детьми: Уч. изд. для психологов, детских психиатров, психотерапевтов, студентов педагогических вузов /Под ред. Н. К. Асановой. – М.: ВЛАДОС, 1997.
51. Сафонова Т.Я., Цымбал Е.И. Жестокое обращение с детьми: сущность, причины, социально-правовая защита. - М.: “Дом”, 1993.
52. Сирота Н.А., Ялтонский В.М., Хажиллина И.И., Видерман Н.С. Профилактика наркомании у подростков, от теории к практике. – М.: Генезис, 2001.
53. Социальная психология агрессии / Б. Крейхи. – СПб.: Питер, 2003.
54. Туляков В.А. Виктимология (социальные и криминологические проблемы). Одесса, 2000.
55. Шапарь В.Б. Психология религиозных сект. – Минск: Харвест, 2004.
56. Шведова Н.О. О насилии в отношении женщин //Насилие и социальные изменения. – М., 2000. N 2/3.
57. Фатеев А.Н. Основы виктимологии: учеб.-методич. комплекс. - Ростов н/Д., 2007.

58. Фурманов И.А. Агрессия и насилие: Диагностика, профилактика и коррекция. – СПб.: Речь, 2007.
59. Фурманов И.А., Дмитриева Д.Я. Взаимосвязь психологического насилия и эмоционального состояния супругов в семье //Белорусский психологический журнал. 2005. N 1 (5). С. 33-40.
60. Хассен С. Освобождение от психологического насилия, деструктивные культы, контроль сознания, методы помощи. – СПб.: Прайм-Еврознак, 2001.
61. Хольст Б. Криминология, основные проблемы: Пер. с польского.– М., 1980.
62. Eckberg M. Victims of cruelty, somatic psychotherapy in the treatment of posttraumatic stress disorder. Berkeley, Calif., USA: North Atlantic Books, 2000.
63. Finkelhor D. (ed.) Child sexual abuse, Information for school counselors, social workers, therapists and counselors. Boston: Allyn & Bacon, 1997.
64. Follingstad D.R., Dehart D.D. Defining Psychological Abuse of Husbands Toward Wives Contexts, Behaviors, and Typologies //Journal of Interpersonal Violence. 2000. Vol. 15. N 9. P. 891-920.
65. Olweus D. Low School Achievement and Aggressive Behaviour in Adolescent Boys //Magnusson D., Allen V. (Eds.). Human Development. An interactional Perspective. New York: Academic Press, 1983. Thomas L. Underwood, PhD, Christine Edmunds. Victim Assistance: Exploring Individual Practice, Organizational Policy, and Societal Responses. Springer Publishing Company, 2002.

ԳԻՏԵԼԻՔՆԵՐԻ ԱՏՈՒԳՄԱՆ ՀԱՐՑԱՇԱՐ

(կողմնորոշիչ տարբերակ)

1. Զոհաբանության առարկան, խնդիրները, հիմնական հասկացությունները
2. Զոհաբանության հիմնադրույթներն ըստ Հանս ֆոն Հենտիգի և Բենջամին Մենդելսոնի
3. Զոհաբանության պատմական զարգացումը
4. Զոհաբանության գործառույթները և զարգացման հեռանկարները
5. Դիտման և գիտափորձի մեթոդները զոհաբանության մեջ
6. Արխիվային ուսումնասիրությունների և փոխակերպված հարցազրույցի մեթոդները
7. Մոդելավորման և զոհաբանական քարտեզի կառուցման մեթոդները
8. Զոհի բնորոշումը
9. Զոհերի դասակարգումն ըստ Դ. Ռիվմանի
10. Զոհերի դասակարգումն ըստ վստահության հեռախոսի խորհրդատվությունների
11. Իդեալական զոհի դիմանկարը
12. Անհատական զոհայնության (վիկտիմություն) բնութագիրը
13. Վախը որպես զոհային (վիկտիմային) վարքագծի բնորոշ հատկանիշ
14. Հանցավորության հանդեպ վախի տեսակները
15. Ներանձնային և միջանձնային կոնֆլիկտների առկայությունը վիկտիմային վարքագծում
16. Սեփական վարքագծի ինքնաձրագրավորումը
17. Բռնության բնորոշումը և դասակարգումը
18. Ագրեսիայի բնութագիրը
19. Բռնության և ագրեսիայի հարաբերակցությունը

20. Բռնության ձևերը
21. Ընտանեկան բռնության բնորոշումը
22. Ընտանեկան բռնության համար ճգնաժամային փուլերը
23. Ընտանեկան բռնության իրականացման շրջափուլերը
24. Բռնացող տղամարդկանց բնութագրական հատկանիշները
25. Դպրոցական բռնության բնորոշումը
26. Դպրոցական բռնության գոհերի առանձնահատկությունները
27. Դպրոցական բռնարարքի հանդեպ հակվածություն ունեցող երեխաներ
28. Դպրոցական բռնության միջավայրային գործոնները
29. Մոբբինգի բնութագիրը
30. Մոբբինգի պատճառները
31. Մոբբինգի դրսևորումները
32. Զոհ-այցելուի բնութագրական գծերը, նրա հետ իրականացվող խորհրդատվական աշխատանքի յուրահատկությունները
33. Բռնության հոգեթերապիայի փուլերը (սկզբնական, միջին և ավարտական)
34. Զոհ-այցելուի դիմադրության դրսևորումները հոգեթերապիայի ընթացքում
35. Հոգեթերապևտի քայլերն՝ ուղղված գոհ-այցելուի դիմադրության հաղթահարմանը

ՄԱՐԻՆԵ ԱՐՄԵՆԻ ՄԻՔԱՅԵԼՅԱՆ

ԲՈՒՆՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԶՈՂԻ ՀՈԳԵԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Ուսումնամեթոդական ձեռնարկ

Կազմի ձևավորումը՝ Վահագն Հ. Միքայելյանի

Ստորագրված է տպագրության՝ 14.12.2016

Թուղթը՝ «օֆսեթ»։ Տպագրությունը՝ ռիզո, Ֆորմատ՝ (60×84) 1/16:

Շարվածքը՝ համակարգչային:

Տառատեսակը՝ Sylfaen: 10.25 տպ. մամ.:

Պատվեր՝ 660: Տպաքանակ՝ 150

Հայաստանի Ազգային

Պոլիտեխնիկական

Համալսարանի տպարան

Երևան, Տերյան 105 Հեռ.՝ 52-03-56

Printing house of National Polytechnic

University of Armenia

105 Teryan str. Yerevan,

Tel. 520 356